

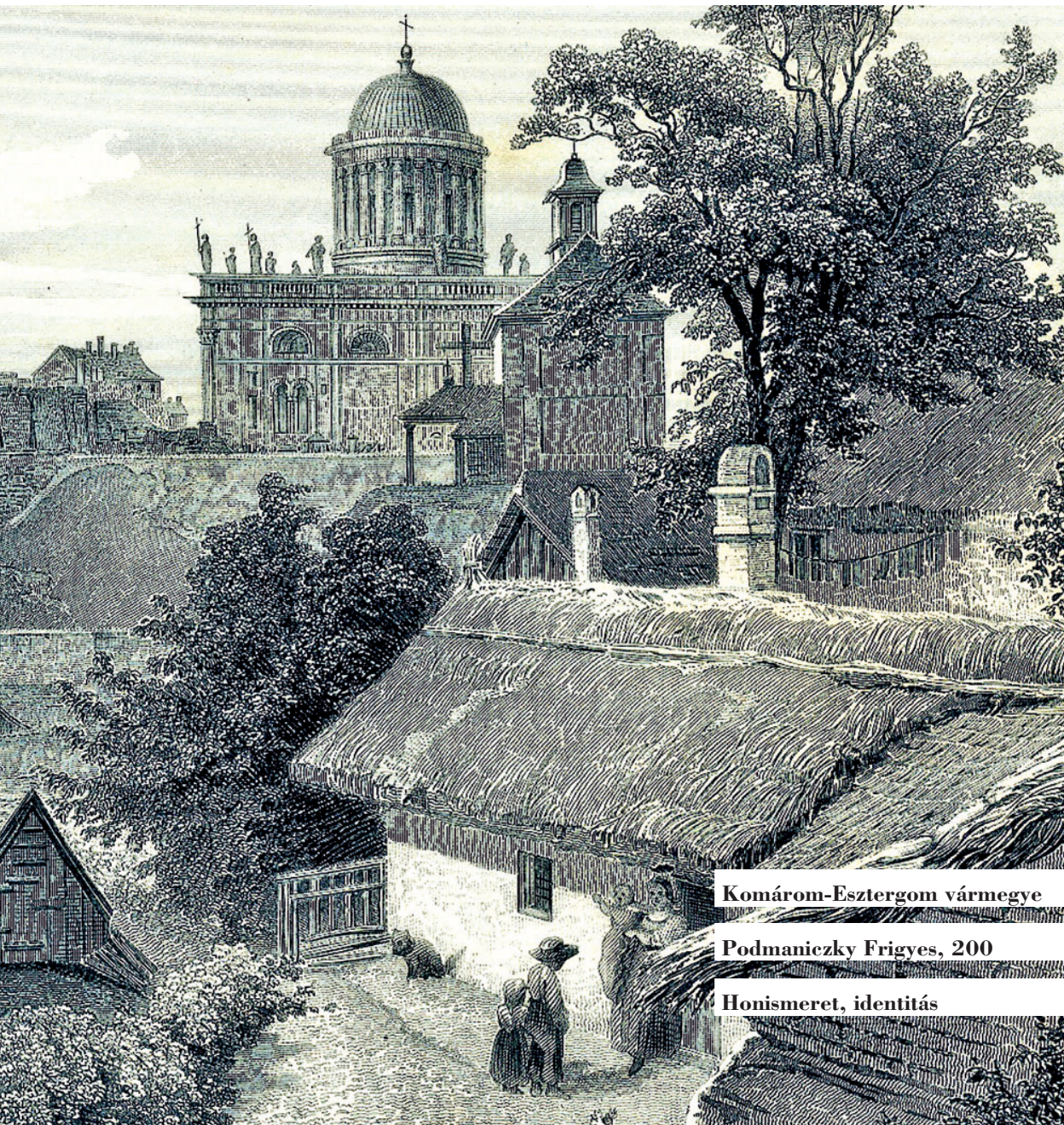

2024/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

LII. ÉVFOLYAM

Komárom-Esztergom vármegye

Podmaniczky Frigyes, 200

Honismeret, identitás

*Turi Török Tibor Podmaniczky Frigyes-portréja
(kerámia-dombormű, Millisits Máté cikkéhez)*

TARTALOM

Köszöntjük az LI. Országos Honismereti Akadémiát! Esztergom, 2024. július 8–12.

„Isten egy szívnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát.”

Polgármesteri köszöntő (*Hernádi Ádám*).....3

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Podmaniczky Frigyes, „Budapest vőlegénye” (*Millisits Máté*)5

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Az intendáns. Podmaniczky Frigyes arcai és szerepei

Időszaki kiállítás báró Podmaniczky Frigyes születésének 200. évfordulójára

(*Hidvégi Violetta*)12

ISKOLA ÉS HONISMERET

A böszörményi cifraszűr jellegzetességei (*Molnár Mónika Ildikó*).....17

Tanítómestereink

Györffy István: A magyar szűr 20

HAGYOMÁNY

A vajdasági magyar tamburazene (*Varga Gergely*) 26

SORSKÉRDÉSEK

Honszeretet, identitás, közösségek

Nagy János a szülőföldről, a fiatalok lehetőségeiről és az Országos Kéktúráról

(*Németh László*)33

TERMÉS

Isten hozta vendégeinket Komárom-Esztergom vármegyében!

A magyar királyok és királynék tartózkodásai Esztergomban az Anjou-korban

(1301-1387/1395) (*Kádár Tamás*).....39

Dunántúli települések egy késő-római térképen (*Hegedűs András*)..... 44

Alapy Gáspár, Komárom város polgármestere (*Csormbor Erzsébet*) 49

Schmidt Sándor urbanisztikai öröksége Dorogon (*Dankó József – Dankó Kristóf*)53

Százéves a tatabányai Tiszti Kaszinó épülete (*Simonik Péter*) 60

Ismertetés Máriássy Anna végrendeletéről és családjáról 1592 (1603) (*Fülöp László*)67

Egy alig ismert szerény tudós. Dr. Károly József Iréneusz (1854–1929) emlékezete

(*Fleisz János*)71

A kolozsvári egyetem „Anatomia”-épülete (*Gaal György*)75

Egy székelgyógyásztervező Trianon árnyékában (*Köntzey Tamás*) 80

KRÓNIKA

Honismeret Komárom-Esztergom vármegyében (<i>Forróné Virág Zsuzsanna</i>).....	85
A honismereti munka elmúlt 100 éve a Felvidéken (<i>Görföl Jenő</i>)	88
A Fellner Jakab 300 emlékév eseményei (<i>Stegmayer Máté</i>).....	93
Tisztújító közgyűlés Vasban.....	100
Kováts Dániel és Fehér József emlékpadjának avatónnepsége Kazinczy sírja mellett Ünnepi beszéd a széphalmi Kováts-Fehér-emlékpad avatásán (<i>Kemecsei Balázs</i>).....	101
„A gyökerek nem szakadnak el soha...” Bodó Imre helytörténész 70 éves (<i>Gálné Jáger Márta</i>)	104

KÖNYVESPOLC

Esztergom helytörténeti tankönyvének és határon átívelő vetélkedőinek története – A könyv kiadójának visszaemlékezése (<i>Szatmári-Nagy Anikó</i>)	107
Komáromi történetek a régmúltból (<i>Balahó Zoltán</i>).....	109
Tatabányai emlékmentő sorozat (<i>ifj. Gyüszti László</i>)	112
Egy „csinált” város hétköznapijai (<i>Szabó Róbert</i>)	115
„Legyen lelke Isten árnyékában.” Rendhagyó bemutató egy rendhagyó könyvről – és beszámoló a programról... (<i>ifj. Gyüszti László</i>)	117
Székelyföld szenvedélyes kutatója (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	119
Novalis magyarországi irodalmi és életrajzi kapcsolatai (<i>Viczián István</i>).....	122
Zsana község képes története (<i>Ádám András</i>).....	123
Fénnyel írt településtörténet (<i>Lőrincz Róbert</i>).....	126

REJTVÉNY	129
----------------	-----

A Honismeret folyóirat közlési szabályzata	130
--	-----

Tisztelt Olvasóink!

Felhívjuk figyelmüket, hogy részben takarékosági, részben célszerűségi okokból folyóiratunk *Honismereti Bibliográfia* rovatát a következőkben nem a nyomdai úton előállított folyóiratban, hanem honlapunkon (<https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/>) jelentetjük meg. Mégpedig úgy, hogy a legújabbban megjelent, honismereti témájú kiadványok címlírása a közzététel után bekerül a korábban közöltek tartalmazó és a tájékozódást segítő, célszerűen tagolt listába. Ezáltal egyrészt folszabadul jónéhány folyóiratoldal a különböző írások számára, másrészt sokkal többen szerezhetnek majd tudomást honismereti témájú kiadványok megjelenéséről. Egyúttal ismételten kérjük valamennyi olvasónkat, főképpen pedig az országos könyvtári hálózat munkatársait, hogy értesítsenek saját kiadványaik megjelenéséről, illetve könyvtárak gyarapodási listáját juttassák el a tatosmente@gmail.com címre.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

A Honismeret szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

A Néprajzi Múzeum könyvesboltja (1146 Budapest, Dózsa György út – Ötvenhatosok tere)

**Köszöntjük az LI. Országos Honismereti Akadémiát!
Esztergom, 2024. július 8–12.**

**„Isten egy szívnek egy kebelt teremte:
így egy embernek egy hazát.”**

Polgármesteri köszöntő

Kölcsey Ferencé ez a gondolat, de a kortól, amiben született, messze vagyunk már időben és eszmeiségben is. Utóbbival kapcsolatban kijelenthetjük, hogy nagy kár!

A változó világ csak azon nem fogott, hogy egy szívnek egy kebele lehet, de a mai kor embere, ha a hazáról kérdezzük, már nem biztos, hogy azt a választ adja, ami egy századdal ezelőtt még egyértelmű volt. Utolérte korunkat valami olyan kalandor szellem, ami messze viszi a hazafias érzéseket és a hazafiakat is, így most van a legnagyobb szükség arra, hogy a hon ismeretére és szeretetére még inkább ráirányítsuk a figyelmet.

Ezért is megtisztelő, hogy a Honismereti Szövetség és a Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület 51. konferenciájának helyszínéül Esztergom Megyei Jogú Várost választotta. Köszönet érte, szeretettel vártuk Önöket Magyarország első városában, ezen a jelentős napon!

Persze tudjuk, hogy van aktualitása is a helyszín választásnak, hiszen Bél Mátyás halálának 275. évfordulóján arra is emlékezünk, hogy személye volt az, aki a török kor utáni

*Esztergom Justus Danckerts 1686 körül készült rézmetszetén
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)*

Esztergom és Esztergom vármegye hiteles, nagyívű leírását elsőként tette meg, ami halála után nem sokkal a *Magnum decus Hungarie* címet kapta.

Történész, tudós volt Ő, krónikás, és milyen jó, hogy szükségét érezte – ahogy most is szükség van – a szülőföld, a lakóhely, a táj, a természeti környezet, a szűkebb és tágabb haza, a benne élők társadalmi és szellemi alkotásainak megörökítésére, mert ez járul hozzá igazán a nemzeti azonosságtudat erősödéséhez.

Mindig kellenek krónikások, és a krónikák iránt érdeklődők, de Önök a katalizátor, mert élen járnak abban, hogy a múlt üzenete ne csak a jelent, hanem a jövőt is elérje.

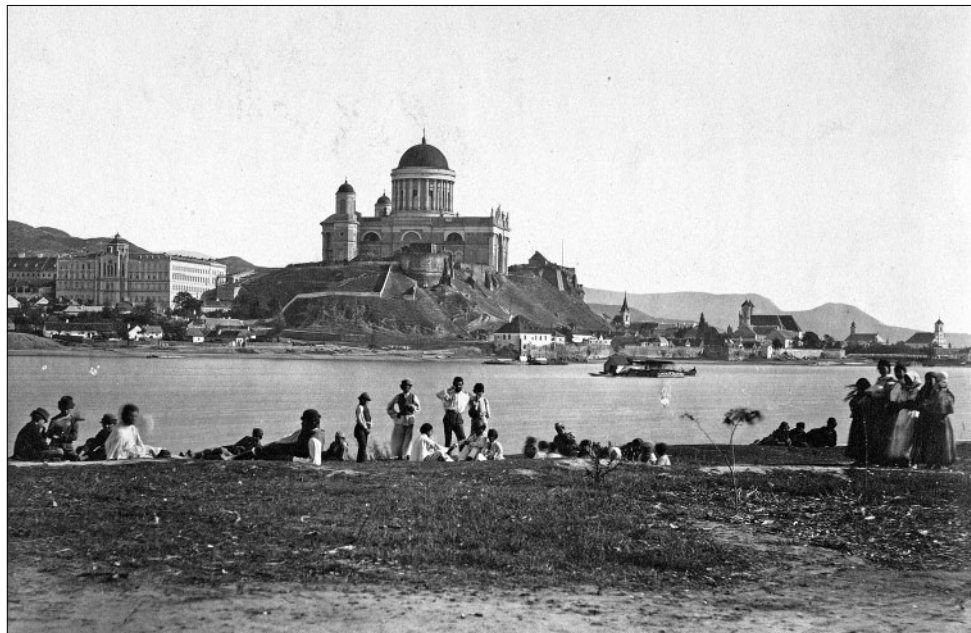
Önök értékmentők, Magyarország múltja felett őrködnek és el kell, hogy mondják a jelen és jövő generációknak, hogy nem szabad felülni a hamis szólamoknak, annak, hogy bárki, bárhol otthonra találhat, mert nem igaz. Bebizonyította ezt az idő, a történelem, hiszen hány nagy magyar feje felett rajzolták át a határokat, akik idegenbe kényszerültek, de soha nem letek hazára. Kalandot, új élményeket lehet találni a nagyvilágban, de hazát nem.

Ezért kell vigyáznunk rá fizikai és szellemi értelemben is, életben tartani ezt az érzést, ezt a gondolatot, ahogy Önök teszik!

Köszönöm ezt magam, városom, és a magyarság nevében is!

Isten hozta a Honismereti Szövetség minden tisztelt tagját Esztergomban!

Hernádi Ádám

*Látkép az Esztergomi Bazilikával az 1869-ben megjelent Donau-Albumból
(Amand Helm felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár)*

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született báró Podmaniczky Frigyes, „Budapest vőlegénye”

Báró Podmaniczky Frigyes születésének kétszázadik évfordulója a magyar városvédő mozgalom kiemelt ünnepe. A jubileum lehetőséget biztosít a „Budapest vőlegénye” elnevezéssel illetett báró gazdag életútjának bemutatására. Podmaniczkyt erős érzelmi szálak fűzték a magyar fővárosához. Egy olyan kapcsolat volt a 19. századi magyar hazafi és szülővárosa között, amelynek áldásait a 21. századi polgárok – nemcsak a budapestiek, hanem az ide hosszabb-rövidebb időre érkezők – is élvezhetik. Steinert Ágota irodalomtörténész, Podmaniczky 1984-ben kiadott naplójának utószavában felteszi a kérdést: *„Mit is köszönhetünk ennek a szerelemnek? Szinte majdnem mindent, magát az egész modern Budapestet. Ha kinyitjuk vízcsapjainkat, jusson eszünkbe, hogy Podmaniczky szorgalmazta először az egészséges, iható vizet, a vízvezetékek bevezetését minden lakásba. Ha kilépünk a kapun, emlékezzünk rá, hogy ő buzdított a sáros, hepehupás utcák kiegyengetésére és kikövezésére, mint ahogy ő fogadtatta el a főváros csatornázásának s a közvilágításának a terveit is.”*¹

PODMANICZKY ÉLETE

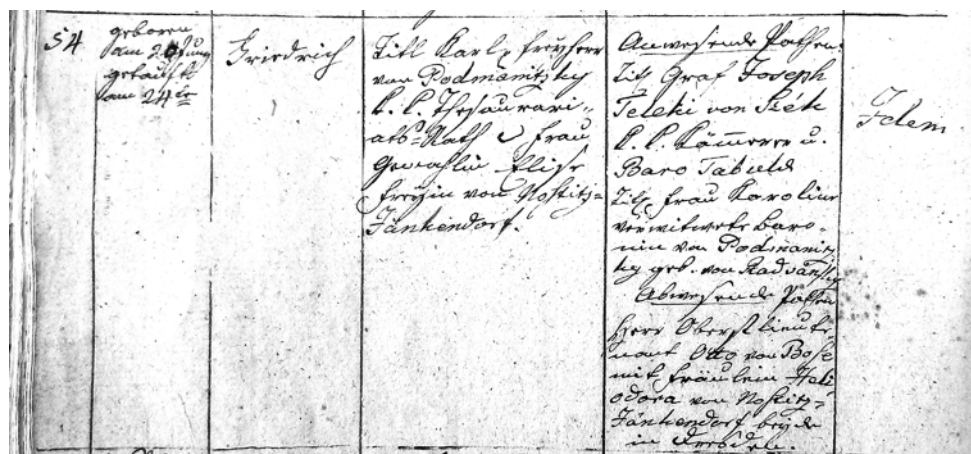
Báró Podmaniczky Frigyes 1824. június 20-án született Pesten. Szülőházán, a mai elnevezés szerinti Ferenczy István utca 14. számú klasszicista lakóház falán 1994-től bronzból öntött emléktábla tájékoztat arról, hogy ezek a több mint kétszáz éves falak Podmaniczky Frigyes születésének „szemtanúi”. A tábla egy Podmaniczkytól vett idézetet tartalmaz, mely mai helyesírás szerint, azaz modern átírásban így szól: *„ÉN BUDAPESTEN,/ 1824 JÚNIUS HAVÁBAN SZÜLETTEM,/ A HAJDANI CUKOR,/ MOST GRÓF KÁROLYI UTCÁBAN,/ AZ AKKOR MÉG MOST IS LÉTEZŐ KÉTEMELETES HÁZBAN,/ MELY/ A REÁLTANO-DA SZOMSZÉDSÁGÁBAN ÁLL,/ ÉS A GRÓF KÁROLYI KERTRE BÍR KILLÁTÁSSAL”*.²

A Podmaniczky család sok évszázadra visszanyúló nemesi família.³ Frigyes szülei báró Podmaniczky Károly (1772–1833) és jänkerdorfi Nostitz Erzsébet (1788–1853) voltak, akik gyerekeikkel Pesten, illetve Aszódon, a családi kastélyban éltek. Édesapja 1833-ban bekövetkezett halála után Frigyes – kilenc éves korától – a Miskolci Evangélikus Egyházközség elemi iskolájában tanult, majd középiskolai tanulmányait 1838 és 1842 között a Pesti Evangélikus Gimnáziumban végezte. Ezt követően jogászképzésben vett részt Késmárkon, ahol egykori nevelője, Hunfalvy Pál (1810–1891) jogot tanított.

1 Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből. 1824–1887. Budapest, 1984. 579.

2 Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824–1886 I. Budapest, 1887. 17.

3 A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története. Szerk. Dr. Lukinich Imre. Budapest, 1943., valamint Jeöldy Doby Antal: Podmaniczky család (Podmanini és Aszódi báró). Budapest, 1901., legújabban Kovács Eszter Júlia: A Podmaniczky család és leszármazottainak bemutatása, a családi identitás vizsgálatának tükrében – kulturális, antropológiai záródolgozat. Kézirat. Debrecen, 2005.

Podmaniczky Frigyes születési anyakönyvi bejegyzése (Debreczeni Droppán Béla felvétele, Deák téri Evangélikus Lelkeszi Hivatal, Budapest)

Podmaniczky Frigyes a reformkor vége felé kapcsolódott be a közéletbe. Tanulmányai befejeztével gróf Ráday Gedeon (1829–1901), Pest vármegye követe mellett 1843-ban írnoki munkát vállalt, négy évvel később Pest vármegye aljegyzői feladatait végezte. Az utolsó reformkori országgyűlési ciklusban (1847–1848 között) a felsőház tagja volt. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején huszárkapitányként és osztályparancsnokként szolgált. A szabadságharc bukása után a hadbíróóság közlegénynek fokozta le. Előbb Milánóban, majd Innsbruckban kellett nehéz körülmények között katonáskodnia. 1850. június 21-én szerelt le. Hazatérését követően a Podmaniczky család 18. században, Aszódon épült barokk stílusú kastélyának⁴ falai közé húzódott vissza. 1853-ban kiadta útinaplóját, amely az 1840-es évek közepén Észak-Európában tett utazási élményeit dolgozta fel.⁵

Az 1850-es évektől kezdve több szépirodalmi alkotást is írt.⁶ Szépirodalmi munkásságáért 1859. december 16-án a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése a levelező tagjai közé választotta. Székfoglaló beszédét 1861. április 30-án mondta el a *Társadalmi regényről, különösen a magyar társadalmi regény feladatáról* címmel.

PODMANICZKY FRIGYES AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZI ÉS A TÁRSADALMI KÖZÉLETBEN

A Podmaniczky család tagjai évszázadok óta meghatározó szerepet vállaltak a magyar evangélikus közéletben. Ősei példáját követve Frigyes akkor lett felekezetének őrálló szolgája, amikor a magyar protestáns egyházak függetlenségét veszély fenyegette. Ez a veszteljes időszak 1859-ben következett be, amikor az uralkodó, Ferenc József császári pátenst (törvényerejű rendeletet) adott ki, amely a magyar református és evangélikus egyházakat

4 A kastély történetének egyik legújabb bemutatását Ráday Mihály 2014-ben az *Interpress* magazinban, majd 2020-ban a *Házak nyilvános titkai 1.* című könyvében publikálta.

5 *Podmaniczky Frigyes: Úti naplóból.* Pest, 1853.

6 Fekete dominó (1853), Alföldi vadászok tanyája (1854), Tessék ibolyát venni (1856), Margit angyal (1859), Álom és valóság (1861), Egyetlen könnyecsepp (1863), A kék szemüveges nő (1864), Régen történt mindez (1866), A kedvenc (1868).

Podmaniczky Frigyes 1861-ben
(Mayer György felvétele,
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)

Podmaniczky Frigyes
egy korabeli karikatúrán
(A Borsszem Jankó 1885. aug. 23-i
számának címlapja)

egyaránt hátrányosan érintette. A két protestáns egyház világi és egyházi tagjainak tiltakozása miatt azonban a császár kénytelen volt rendeletét 1860-ban előbb felfüggeszteni, majd 1867-ben visszavonni. Ebben az úgynevezett „pátensharcban” Podmaniczky Frigyes határozott szerepet vállalt. A báró több egyházi gyűlésen is felszólalt. A császári leirat elleni kiállása ismertté, egyben népszerűvé is tette. Előbb egyházmegyei aligondnoknak, majd 1867-ben a Bányai Evangélikus Egyházkerület felügyelőjének is megválasztották,⁷ ahol a vezetőtársa Székács József (1809–1876) püspök volt.

Az 1860-as évek elejétől Podmaniczky nemcsak az egyházi életben, hanem az országos közéletben is egyre több megbízatást vállalt. 1861-től 1906-ig volt országgyűlési képviselő, illetve 1889 és 1906 között egyben az általa is alapított Szabadelvű Párt (a kormánypárt) elnöke. Rövid ideig (1868–1869) a *Hazánk* című belpolitikai újság főszerkesztői feladatait is ellátta.

A Pest, Buda és Óbuda egyesítését előkészítő tárgyalások során, 1870-ben hozták létre a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amely irányította a budapesti építkezéseket, szabályozta a beruházások kivitelezésének legfőbb műszaki mutatóit. A tanács elnöki tisztét az aktuális miniszterelnök töltötte be, azonban a valódi vezetést az alelnök végezte. A tanács első alelnöke 1870 és 1871 között gróf Tisza Lajos (1832–1898) volt, őt követte gróf Szapáry Géza (1828–1898), majd 1873-tól 1905-ig báró Podmaniczky Frigyes. A Podmaniczky által irányított tanács legjelentősebb munkájának a Sugár (mai nevén Andrássy) út és a Nagykörút kialakítása tekinthető. Podmaniczky intendánsként a Nemzeti Színház másorpoli-

⁷ A felügyelői tisztet 1873-ig töltötte be.

tikájának megújításán is sokat fáradozott. Az Ybl Miklós által tervezett „operaházi palota” felépítésével kapcsolatos feladatokat kormánybiztosként, majd intendánsként 1875 és 1886 között látta el. Ybl és Podmaniczky közös érdeme az európai mércével is korszerű dalszínház megépítése, amelyet az akkori korszak elismertségnek örvendő képzőművészei tettek a magyar historizmus kiemelkedő „összművészeti” alkotásává.

Podmaniczky Frigyes a Budapesttel kapcsolatos fejlesztések koordinálását tekintette élete fő feladatának. Krúdy Gyula a Podmaniczkyról írt *Budapest völegénye* című könyvében (1930) a következő szavakkal méltatta főhősét: „Megépítette a Sugár útból az Andrássy utat; megcsinálta és vezette a Magyar kir. Operaházat azon a helyen, ahol az ő férfikorában még sással benőtt mocsarat látott. Felépítette az új Budapestet, amelynek széppé, nagygyá, gyönyörűvé való fejlesztését akkor is legnagyobb részben a szerényen háttérben maradó Podmaniczky Frigyes bárónak köszönhetjük, ha a főváros nem is róla, hanem telkeket adományozó László rokonáról nevezi el a mai Podmaniczky utcát. Főbb vonásaiban ez volt Podmaniczky Frigyes külső élete.”⁸

PODMANICZKY FRIGYES HALÁLA

Podmaniczky Frigyes 1907. október 19-én hunyt el. Az aszódi evangélikus templom alatt kialakított kripta nyújt számára végső nyughelyet. Detre János aszódi evangélikus esperes-lelképásztor kutatásai alapján tudható, hogy a bárót eredetileg az aszódi evangélikus templom közelében, a Podmaniczky család temetkező helyéül szánt mauzóleumban temették el, majd koporsóját az 1920-as években vitték át a templom alatti kriptába.⁹

Podmaniczky halála után kétoldalas nekrológgal emlékezett meg róla a 19. század második felének és a 20. század első két évtizedének legnépszerűbb hetilapja, a *Vasárnapi Ujság*. A címlapon és a második oldalon közölt írás az életút részletes bemutatása mellett kitért arra, hogy Podmaniczky idősebb korában – érezvén testi-szellemi erejének fogyását – fokozatosan lemondott a hosszú éveken keresztül viselt tisztségeiről és lassanként visszavonult a közéletől. Az újság a következő szavakkal foglalta össze az életút utolsó szakaszát: „Végtelenül tisztelt alak volt, hozzá hasonló alig maradt. Mindenki szerette. Még az ellenzék is kímélte, még a sajtó is. És az istenek is szerették, mert hosszú, derült életkort szabtak neki, – még szinte hosszabbat, mint kellett volna. Az utolsó két-három év már kegyetlenség volt tőlük. Hagyhatták volna a sorrendet, a hogy az öreg úr akarta. Hiszen már készült, magától is itt hagyott volna mindent. Hivatalaitól sorban megvált. Nyolcvanegy éves korában a legkedvesebb állását, a közmunkatanács alelnökségét is letette. Aztán sorba rakosgatta le a többi, mint a terhes podgyászt. Nem várta be, míg a halál leveszi válláról az egész köteget.”¹⁰

A báró halála után hét évvel Berczik Árpád (1842–1919) író tartotta a Magyar Tudományos Akadémián Podmaniczky Frigyes tiszteletére az emlékezésedet.¹¹

PODMANICZKY-DÍJ

A Podmaniczky-díjat 1982-ben, a városvédő mozgalom kibontakozásakor – Ráday Mihály (1942–2021) operatőr, televíziós szerkesztő kezdeményezésére – alapította meg Ábrahám

8 *Krúdy Gyula*: Budapest völegénye. Budapest, 1973.

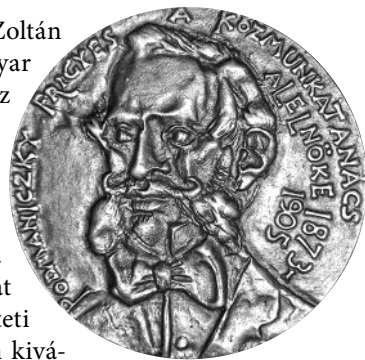
9 *Detre János*: Podmaniczky Frigyes nyugóhelyéről. Értesítő, 25. évf. 2007. 7. sz. 2.

10 *-th -n* [Mikszáth Kálmán]: Podmaniczky Frigyes 1824–1907. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 1907. okt. 27. 43. sz. 1–2.

11 *Berczik Árpád*: Podmaniczky Frigyes levelező tag emlékeze. Budapest, 1914.

Kálmán építésügyi és városfejlesztési miniszter, Szépvölgyi Zoltán Budapest Főváros Tanácsának elnöke és Nagy Richárd, a Magyar Televízió elnöke.¹² Ráday Mihály célja a díj létrehozásával az volt, hogy az épített örökség védelméért kifejtett tevékenységet ösztönözze, reflektorfénybe állítsa azokat, akik akár hivatásuk részeként, akár saját elhatározásból járulnak hozzá a veszélyeztetett értékek megőrzéséhez. Az elismerő oklevelet és a Kő Pál által mintázott Podmaniczky-emlékérmet évente kiosztják.

A rendszerváltás után a Város- és Faluvédő Szövetség vette át a díj kezelését, a szövetség választmánya minden évben kitünteti a tagegyesületek, valamint a magánszemélyek jelölése alapján kiválasztott embereket és szervezeteket. A Podmaniczky-díjasok részére évente (Podmaniczky Frigyes születésnapján, június 20-án) megtartják a Podmaniczky-díjasok országos találkozóját.

A Podmaniczky-díj előlapja
(Kő Pál alkotása)

PODMANICZKY FRIGYES EMLÉKEZETE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Podmaniczky Frigyes kultuszáról külön cikk szólhatna, ezen írásban csak az 1990 utáni emlékjeleket foglaljuk össze kezdve azzal a köztéri alkotással, amelynek története a rendszerváltás előtti évtizedre nyúlik vissza. Kő Pál Kossuth-díjas szobrászművész egész alakos bronzból öntött alkotásáról van szó, amelyet 1991-ben avattak fel Budapest V. kerületében, a róla elnevezett téren.¹³ A szobor engedélyeztetésének, felállításának történetét a következő szavakkal foglalta össze Ráday Mihály: „1982-ben ebben a műsorban még nem engedték a televízióban, hogy kimondjam Podmaniczky Frigyes nevét. 1984-ben már sikerült elérni, hogy tér viselje a nevét az V. kerületben. Kő Pál szobrászművész kérésemre 1986-ban ingyen megtervezte, milyen legyen a legnagyobb budapesti városatya szobra...A Budapest Galéria támogatta a tervet, de az akkori tanácselnök mindig kihúzta a főváros éves költségvetéséből. A szobor azóta elkészült, és a leendő helye itt van a Podmaniczky téren, az a zöld sarok, a metróállomástól balra. A szobor pedig majdnem kész állapotban a kőfaragó telepen látható, föléje egy nagy bronzesernyő kerül, aminek a szerkezetét ott látják hátul. A szobrot egyébként majd padok veszik körül, és a tetején még egy óra is lesz. Legyen kedves találkozóhelye a budapestieknek az új, az első Podmaniczky-szobor.”¹⁴

A Budapesti Városvédő Egyesület Podmaniczky szülőházán, a Ferenczy István utca 14. szám alatt bronzból öntött, domborműves emléktáblát helyezett el 1994-ben. A műalkotást Kutas László Kossuth-díjas szobrászművész mintázta meg Az avatőnnepséget 1994. június 20-án, Podmaniczky Frigyes születésének 170. évfordulóján tartották. Ugyanaznap a Budapesti Városvédő Egyesület – terézvárosi, Eötvös utca 10. szám alatt található – székházának nagytermét Podmaniczky-teremnek nevezték el.¹⁵

Budapest Főváros Önkormányzata 2003-ban hirdette meg a *Podmaniczky Program* elnevezésű középtávú fejlesztési tervet. A programot ismertető kiadvány bevezetőjében Demszky Gábor akkori főpolgármester a következőképpen fogalmazott: „Podmaniczky Fri-

12 Ráday Mihály: Több, mint huszonöt év. In: A Budapesti Városvédő Egyesület 25 éve. Szerk. Czaga Viktória. Budapest, 2010. 11.

13 A Podmaniczky Frigyes tér 1983 óta viseli a báró nevét. Fővárosi Közlöny, 33. évf. 1983. 8. sz. 165.

14 Ráday Mihály: Új városvédő beszédek. Budapest, 2001. 150.

15 A Podmaniczky családdal való kapcsolattartást és a Podmaniczky-terem névhasználati engedélyének beszerzését Vítkey Katalin, a Budapesti Városvédő Egyesület akkori ügyvezető titkára intézte; Ráday 2001. 282.

A Podmaniczky-emlékmű a Podmaniczky téren, a Lipótvárosban (A szerző felvétele)

gyes a Fővárosi Közmunkák Tanácsának élén Budapest világvárossá fejlesztését levezényelte, irányítása alatt épült meg a kontinens első földalatti vasútja, párizsi mintára kiépült az Andrassy út és a Nagykörút, ő irányította az Operaház, a Várkert-bazár és három Duna-híd építését. Nyomdokain haladva készítettük el azt a fejlesztési tervet, amely lakályossá teszi Budapestet az itt élőknek, a régió egyik vezető erejévé és versenyképessé teszi egész Európában.”¹⁶

A Budapesti Városvédő Egyesület 2007. október 21-én Podmaniczky Frigyes tiszteletére emléktáblát helyezett el az aszódi evangélikus templom falán.¹⁷ Ugyanebben az évben Kutas László domborműves bronz emléktáblát készített a Lánchíd budai hídfőjénél álló ház falára, amely épület a Fővárosi Közmunkák Tanácsának első székháza volt.¹⁸ Budapest VI. kerületében, az Eötvös utca 14. szám alatti ház falán ugyancsak egy domborműves emléktábla hívja fel a figyelmet Podmaniczky gazdag életművére. A műalkotást Salhab Mammadov és Akif Askarov bakui művészek készítették 2010-ben, az épületben működő Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetségének megbízásából.¹⁹

16 A Podmaniczky-programot ismertető, évszám és megjelenési hely nélküli kiadvány. A programban kijelölt fejlesztési célok jelentős többségben nem valósultak meg.

17 „E templom kriptájában lelt nyugalomra/ Podmaniczky Frigyes báró/ a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke, a millenniumi Budapest egyik/ megteremtője/ Halálának 100. évfordulója tiszteletére állította: Budapest Főváros Önkormányzata/ Budapesti Városvédő Egyesület/ Aszód Város Önkormányzata/ Aszódi Evangélikus Egyházközség/ 2007. október 19.”

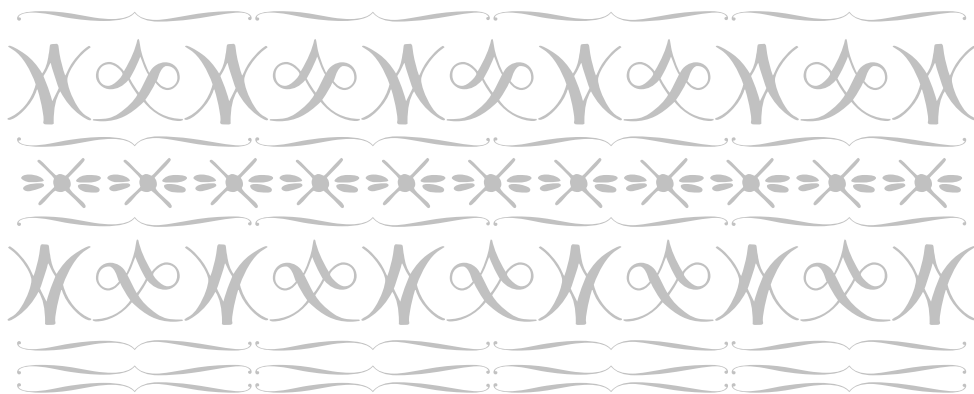
18 „Itt/a Lánchíd palotában/ döntött Budapestről/ Báró Podmaniczky Frigyes/ (1824–1907)/ elnöki közreműködésével/ a/ Fővárosi Közmunkák Tanácsa/ 1870 és 1896 /közt...”

19 Az emléktábla állításáért dr. Hasan Hasanov nagykövet Podmaniczky-díjat kapott.

2017-ben, Podmaniczky Frigyes halálának 110. évfordulóján a Budapesti Városvédő Egyesület V. és XV. kerületi Csoportja több programot is szervezett. Ezek közül kiemelésre érdemes a Podmaniczky-emlékséta, valamint Ráday Mihálynak, az egyesület elnökének előadása Podmaniczky életéről. Ekkor jelent meg *Podmaniczky félmaraton* címmel egy, az ifjúságnak szánt ismertetőfüzet is.

Podmaniczky Frigyes születésének 200. évfordulójára, 2024 tavaszán készült el a Keszthelyen élő és alkotó Turi Török Tibor Podmaniczky-díjas szobrászművész égetett (spanyol, magastűzű, kültéri) kerámia alkotása, amely a báró portróját formázza meg.

Millisits Máté

HÍREK

A Honismeret 2024/2-es számának ünnepi bemutatója. A *Honismeret* idei 2. számának lapbemutató rendezvényét a Honismereti Szövetség és a Hajdú-Bihar Vármegyei és Debreceni Honismereti Egyesület 2024. április 17-én 16 órától Debrecenben, a Református Kollégium nevezetes termében, az Óratoriumban rendezte meg. A lapszámbemutató egyben az ugyanezen helyszínen 175 éve megszavazott Függetlenségi Nyilatkozatra való ünnepi megemlékezés is volt. A rendezvényt dr. Szendrei Ákos, a megyei egyesület elnöke köszöntöje nyitotta, majd prof. dr. Baráth Béla, a Debreceni Református Egyetem rektora köszöntötte a résztvevőket és mondta el ünnepi gondolatait. Ezt követően Debreceni-Droppán Béla mutatta be a folyóirat friss számát. A *Honismeret* szerkesztője után Andrékó Tamás Dániel 5. éves történelem szakos hallgató, a Hatvani István Szakkollégium képviselőjében mondott ünnepi beszédet, végül prof. dr. Hermann Róbert történész tartott ünnepi előadást a Függetlenségi Nyilatkozatról, tulajdonképpen bővebben beszélve mindarról, amit a *Honismeret* 2024/2-es számában megírt. A bemutatót és megemlékezést Szendrei Hanga énekelőadása tette még ünnepélyesebbé.

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Az intendáns Podmaniczky Frigyes arcai és szerepei

Időszaki kiállítás báró Podmaniczky Frigyes
születésének 200. évfordulójára

AZ IFJÚKOR

Az Evangélikus Országos Múzeumban 2024. június 19-én nyíló kiállítás a kétszáz éve, 1824. június 20-án született podmanini és aszódi báró Podmaniczky Frigyes előtt tiszteleg. Az Operaház királyi páholyát idéző installáción keresztül léphetünk be a báró által megélt 19. századi események sorába. Édesanyját, Podmaniczky Károlyné jankendorfi Nostitz Erzsébetet (1788–1853) egy olajfestmény mutatja be, akit 1812-ben vett nőül báró Podmaniczky Károly (1772–1833) bányamérnök. A báró szeretett testvére Júlia, Jósika Miklósné (1813–1893) író nő képe is megjelenik. Ludwig Rohbock (1824–1893) akvarellje és Klösz György (1844–1913) felvételei a helyet és az otthont, az aszódi Podmaniczky-kastélyt ábrázolják.

Frigyes báró a pesti evangélikus gimnázium elvégzése után Késmárkon jogot hallgatott. 1845. március közepén európai tanulmányútra indult barátjával, Prónay Józseffel (1821–1884). A berlini egyetemen előadásokat hallgattak. *„Ezen egy évi egyetemen való tartózkodásnak sem célját, sem hasznát nem voltam képes belátni, hisz nem tudóst akartam magamból faragni, hanem egy sokat látott, sokat tapasztalt, élményei által gyakorlatilag képzett, az emberekkel s életviszonyokkal jól elbánni tudó emberré óhajtottam válni...”* – írja *Naplótöredékek* című önéletrajzi munkájában. Ekkor még politikai pályát jövendölt magának, ha pedig ez nem sikerül, rendelkezzen olyan tulajdonságokkal, amelyekkel felvértezve a későbbiekben *„... a jég hátán is éljen.”* A kiállítás bizonyítja, hogy élete feltett kérdéseire minden esetben megtalálta a megfelelő választ. Útjuk különleges emléke egy Berlinben készült portré a 21 éves titokzatos mosolyú, vonzó fiatalemberről. Érdeemes összevetni ezt az arcképet édesanyja képmásával, megkeresni a hasonló vonásokat. A tapasztalatszerzés után a 1846. március közepén tért haza.

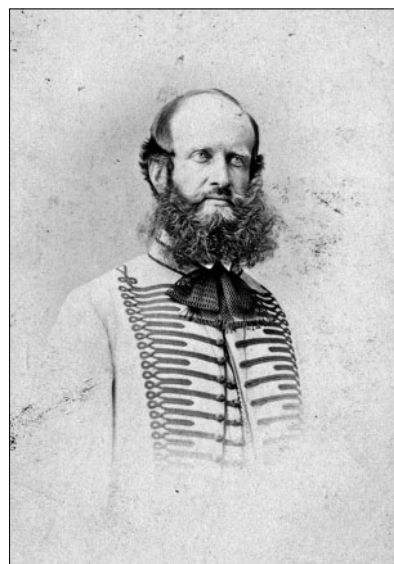
REFORM, FORRADALOM, SZABADSÁGHARC

Egy év múlva már Kossuth Lajos (1802–1894) követte választásáért kampányolt. A látogató odaképzelt magát a frissen megnyílt Nemzeti Múzeum előtt 1847. október 17-én vonuló kortesek díszmenetébe vagy a kíváncsi szemlélők közé. A színezett litográfia hangsúlyos alakja az almásderes lován fekete öltözetben lovagló báró alakja. A választási sikerben Batthyány Lajos gróf (1807–1849) mellett oroszánrészre volt Podmaniczky Frigyesnek. Szervezőkészségével, ékes szónoklataival és anyagi támogatással is hozzájárult az eredményhez. A báró 1847 decemberében a pozsonyi országgyűlésen merész beszédet tartott a felsőházban. Az események a parlamenti keretek közül azonban hamarosan a harctérre

vezettek. Podmaniczky 1848. november utolsó napjaiban a gróf Károlyi István (1797–1881) által felállított huszár-ezred főhadnagya, majd századosa. Egységük a 3. hadtestben gróf *Leiningen-Westerburg Károly* (1819–1849) vezérlete alatt szolgált a világosi fegyverletélig. Ezután a bárót besorozták az osztrák hadseregbe. 1850. július 6-án térhetett vissza Pestre, majd haza Aszódra, ahol háromszor tartottak nála házkutatást. Ekkor határozta el, hogy biztonságba helyezi honvéd egyenruháját. A hatóság képviselői nem, a molyok viszont ráakadtak féltve őrzött ereklyéjére. Ezt követően kérte fel Than Mór (1829–1899) honvédbajtársát katonatársai megörökítésére, aki akvarelleket készített a komáromi sáncok előtt pihenő huszártisztekről. Az ábrázolásokról megismerhető a Károlyi-huszárok egyenruhája a vörös zsinórozású sötétkék atilla, szürke nadrág. Ezek a kis képek akkora sikert arattak barátai körében, hogy később Lotz Károly (1833–1904) keze nyomán három olajfestmény készült a témából, amelyekből egyet nagy mérete miatt másolatban teszünk közzé.

MENEKÜLŐ ÚTVONALAK

Az 1850-es években a báró az irodalomban és a sportban talált menedéket. Kedvenc testgyakorlása a kopókkal és az agarakkal puska nélkül történő vadászat, a kopászat és az agarászat. A levert szabadságharc után az Alföldi Vadásztársulat báró Wenckheim Béla (1811–1879), a későbbi miniszterelnök kezdeményezésére alakult az egymással ifjú koruk óta szoros barátságot ápoló vadász összefogására. Gróf Batthyány László (1815–1881) csáki birtokán (ma: Kondoros, Geisztcsákó) 1851 októberében tartották az első vadászatot. Podmaniczky egy évvel később csatlakozott a társasághoz. A csáki falkavadászat a sport és a társasági élet mellett az elit politikai összefogásának is teret adott. A vadászok 1857-ben egy rendkívül szép kiállítású kiadvánnyal jelentkeztek: *Hazai vadászatok és sport Magyarországon*. Az alkotók között ott találjuk Podmaniczky Frigyest is. A bárót nemcsak szakcikkek írására ösztönözte kedvenc sportja, hanem szépirodalom is született belőle *Az alföldi vadászok tanyája* címmel. Sógorától, Jósika Miklóstól (1794–1865) kapott jó tanácsokat írói munkásságához. Mindig tartott magánál papírt és íróeszközt, hogyha valami használható gondolattal, eseménnyel találkozott, le tudja jegyezni. „Ez utóbbi szokást ezután egész életemen át minden teendőimre nézve követtem, aminek köszönhetem nagy részben azt, hogy agyam egy fiókos szekrényhez hasonló megosztáshoz szoktatva, a legkülönbélebb eszmékkal volt képes párhuzamosan s egymást nem zavarva foglalkozni” – emlékezett vissza. A későbbiekben nagy szüksége lesz erre a munkamódszerre szerteágazó teendőinek átlátásában. Podmaniczky Frigyest 1859-ben az Akadémia levelező tagjának választották irodalmi munkássága elismeréseként. Tárlóba kerültek könyvei és az a fényképe, amely az Akadémia épületének avatására 1865-ben megjelentetett díszalbumhoz készült, tablóra pedig egy festmény a lovasokról, a helyről és természetesen a kutyákról.

Podmaniczky Frigyes 1865-ben, az Akadémia épületének avatására 1865-ben megjelentetett díszalbumokhoz készült fényképen (Schrecker Ignác felvétele, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

A POLITIKUS

Podmaniczky sorstársaihoz hasonlóan 1861-ben térhetett vissza a politika küzdőterére. 1866-ban a Balközép Párt tagja, amely 1875. március 1-jén beolvadt a Deák-pártba és létrejött a Szabadelvű Párt. Podmaniczky nagy szerepet játszott a fúzió előkészítésében. Ez a politikai csoport 1905-ig megszakítás nélkül kormányozta az országot. 1889-től pártja elnöke, 1906-ig országgyűlési képviselő. Politikai táborának szimbólumává vált egy ma már kevésbé ismert kártyajáték, a szabadságharc után népszerűvé vált tarokk. Ferraris Arthur (1856–1940) 1894-ben készített festményén a párt prominens képviselőit, tizenegy alakot örökített meg. A partnerek között a nézőkkel szemben Jókai Mór (1825–1904), mellette balról a pártvezér, Tisza Kálmán (1830–1902). Podmaniczky hűen ifjúkora elnevezéséhez, most is gibicel Pulszky Károly (1853–1899) és Mikszáth Kálmán (1847–1910) társaságában. A tárlóban Pest-Buda nevezetes épületeivel díszített tarokk-kártya lapok láthatók. Talán kedvet kap valaki a játék elsajátítására.

A NAGY KIHÍVÁS

1871 nyarán gróf Andrassy Gyula (1823–1890) miniszterelnök kinevezte az 1870. évi X. tc. elfogadásával létrejött Fővárosi Közmunkák Tanácsa tagjának. A hivatal létrehozásával Pest és Buda városrendezési és műszaki teendői egy kézben összpontosultak. Podmaniczky már tagsága első évében fontos feladatokat kapott. Tagja Budapest általános szabályozási tervére kiírt pályázat bírálóbizottságának, elnöke a sugárúti telkek megvételéről egyeztető bizottságnak, „... *be is lettem választva azon bizottságba, amely a nagykörút vonalába eső telkek becsárának megállapításával volt megbízva. E munkát naponta egy egész nyáron át reggel 6 órakor kezdtük meg s 9 órakor pontban fejeztük be...*” Szimbolikusan tekinthető, hogy pont a városegysítés évében, 1873-ban emelte Szlávy József (1818–1900) miniszterelnök a Közmunkatanács alelnöki pozíciójába, ahonnan harminckét év után, 1905. július 31-én vonult nyugdíjba. Az uralkodó 1898-ban a Közmunkatanács alelnökének negyedszázados jubileumára az első osztályú vaskorona-rendet, leköszönésekor pedig az első osztályú Lipót-rendet adományozta „*sok évi és igen hasznos szolgálatai elismeréséül*”. A báró városfejlesztési elképzeléseit a *Hazánk* című napilapban 1868 elején publikált Budapest jövője cikksorozata nyomán adjuk közre. Helyet kapott a tablón a Sugárút első terve, a Közmunkatanács székháza és tanácsterme Podmaniczky Frigyes a „tökéletes gentleman” képével. A főváros világvárossá alakulását a változás előtti és utáni térkép szemlélteti.

AZ INTENDÁNS

Podmaniczky Frigyes szervezőképességéért, munkabíráásért három színház alkotóközössége és nézőközönsége egyaránt hálás lehetett. Szorosan összekapcsolódott a Nemzeti Színház újjászervezése, az 1875-ben átadott Népszínház és az Operaház építése. A báró 1875. augusztus 15-től a Nemzeti Színház intendánsaként került közel a színházi világ drámai és operai ágához, hiszen a nemzet színháza mindkettőnek otthont adott. „*Ez ingadozó és bizonytalan helyzetem felett kétségbe nem estem, hisz nem először életemben valók kénytelen olyasvalamibe bele okulni, ami idegenszerű volt előttem; katonának állék be; az egyházat szolgáltam; lapszerkesztőséget vállaltam [...] a fővárosi közmunkák tanácsa élére állítottam anélkül, hogy végzetem sok időt engedett volna a kellő előtanulmányok megszerzésére. S ha ez előttem egészen idegenszerű helyzetekben fel tudtam magamat találni, azt csakis*

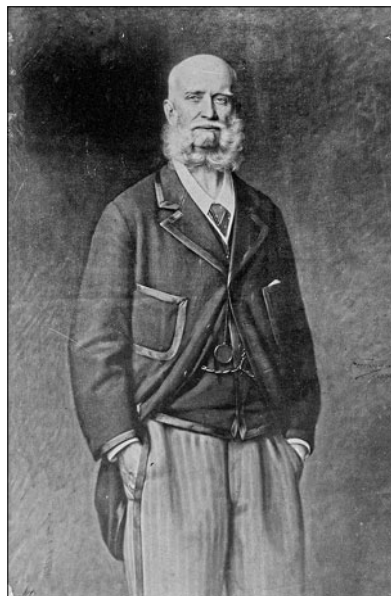
annak köszönhetem, hogy jó akarattól s kitartástól lelkesülten, megfigyelő állásba helyezkedtem mindenkoron, s csak e megfigyelések nyomán léptem utóbb a cselekvés terére.” Podmaniczky évtizedes intendánsi tevékenysége aranykort hozott a színház életébe. Tisztelte a másik ember hatáskörét, csak akkor avatkozott az ügymenetbe, ha valami zavart észlelt. A kiállítás látogatói találkozhatnak „az öreg báró” kedves problémamegoldásával, a Kugler cukorkákkal. 1884. augusztus 18-án a király kinevezte az Operaház és Nemzeti Színház egyesített intendánsi állására, amelyet 1885. december 31-ig töltött be. Meg lehet csodálni intendánsi munkásságának egy évtizedes emlékére készült ezüst babérkoszorút, a társulat ajándékát. A jubiláló bárónak az uralkodó valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot adományozott.

A PROJEKTMENEDZSER

Budapest két kiemelkedő beruházása a Várkeresztény együttes (1874–1880) és az Operaház (1874–1884) építése egy időben zajlott. Podmaniczky Frigyes mindkét esetben az építési bizottság elnökeként irányította a munkálatokat harmonikusan együttműködve a tervező Ybl Miklóssal (1814–1891). A királyi vár alatt elterülő 300 m hosszú díszépítmény összeköti királyi kerteket a városi élet forgatagával. Az együttes magában foglalja a bazársort, a házakat és a vízvezetéki épületet. Ezzel együtt elkészült a terület előtti rakpart kiépítése is, ami egy fénykép segítségével összevethető a korábbi állapottal. A kiválógot tervrajzokon Ybl Miklós építész és Podmaniczky Frigyes bizottsági elnök aláírása olvasható, a korabeli ábrázolások pedig a maitól eltérő ritmusú világba engednek bepillantást.

A báró 1873-tól a Közmunkatanács alelnökeként, az Operaház összes bizottsága elnökeként vitte végig a dalszínház építkezésének folyamatát. Elnöke többek közt az építési programot kidolgozó, a meghívásos pályázatot elbíráló és a belső díszítést meghatározó bizottságnak. Mindezen tevékenységek elsősorban az épület történetével foglalkozó szakemberek előtt ismertek. Teljesítménye árnyékban marad a tervező, Ybl Miklós személye mögött. Az építkezés lebonyolításán túl a báró kiszervezte a Nemzeti Színházból előbb a népszínműveket, majd az opera tagozatot. Megosztotta a díszleteket, jelmezeket. 1884. szeptember 27-én ünnepi műsorral az uralkodó jelenlétében adták át a közönségnek az 1200 nézőt befogadó Operaházat. Podmaniczky Frigyes nem tagadta meg szabadsággharcos múltját, honvédhuszár őrnagy egyenruhában fogadta az uralkodót, akinek a megnyitóra különleges hímezett színlap készült, amit szerencsére bemutathatunk. Az 1884–1885-ös évadot színlapok, jelmezek idézik, és a társulat tagjaival is megismerkedhetnek a látogatók.

Külön tabló foglalkozik a báró egyházi szerepével. 1861-től négy évig a békési esperesség felügyelőjeként szolgált, majd 1865 és 1873 között a Bányai evangélikus egyházkerület felügyelője, Székács József (1809–1876) püspök világi elnöktársa.

*Podmaniczky Frigyes
Ferraris Arthur festményén,
1894
(Ismeretlen fényképész felvétele,
1906 körül, Magyar Nemzeti
Múzeum, Történeti Fényképtár)*

ELKÖSZÖNÉS

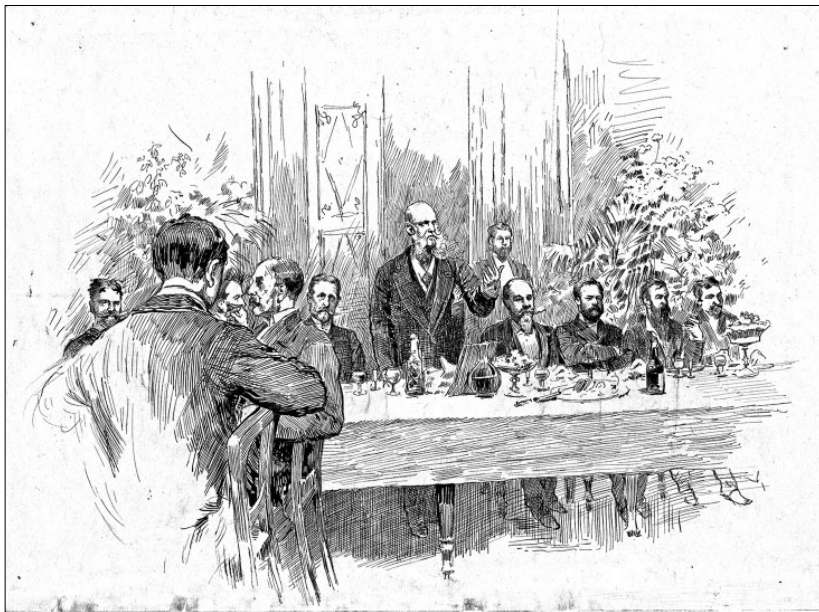
A terem végében kialakítottunk egy meghitt olvasósarkot. A báró portréja alatt korabeli újságok másolatát lehet tanulmányozni. Az érdeklődők megtudhatják, hogyan vélekedtek a kortársak az 1907. október 19-én elhunyt Podmaniczky Frigyesről az emberről és szer-teágazó munkásságáról. Különböző időmetszetekben követtük nyomon a báró arcának változását. Bár idős korában már botra támaszkodott, testtartását, egyenes gerincét meg-őrizte. Az Operaház bokrétaünnepélyét 1878. december 7-én tartották. A beszámoló sze-rint a bokréta felhelyezése után áldomásívással köszöntötték mindazokat, akik tevékeny részt vállaltak az alkotás folyamatából. *„A pohár minden egyes áldomás után – ősi szokás szerint, – csörrentve zúzódott szét lent a porondon – kivéve Podmaniczky báró egészségeért kiürítettet, mely – egészben ért le az 5 emeletnyi magasságból és sértetlen és csorbátlan ma-radt, mint a nemes báró kristálytisztá, megközelíthetetlen jelleme. Az Úr Isten sokáig éltesse őt!”* (Ney Béla)

A kiállítás készítésénél a válogatás és az alkalmazkodás kulcsszavai érvényesültek. Válo-gatás az életműből, alkalmazkodás a kiállító tér adottságaihoz. Talán a bemutatott doku-mentumok és tárgyak hozzájárulnak ahhoz, hogy túllépjünk a „kockás báró” és a „Buda-pest vőlegénye” elkoptatott szlogeneken.

Szeretettel és el nem mondott meglepetésekkel 2024. október 20-ig várjuk látogatóinkat!

A kiállítás kurátorai: Hidvégi Violetta és Zászkaliczky Zsuzsanna.

Hidvégi Violetta

Podmaniczky Frigyes beszédet mond, 1892 (Kimnach László tusrajza, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képesarnok)

A böszörményi cifraszűr jellegzetességei

A hajdúböszörményi cifraszűr különlegességét, jellegzetességét az adja, hogy díszítményeiben rátéttel készülő applikációkat és a hímzett díszítési technikát egyaránt megtaláljuk.

Debrecen mellett Hajdúböszörmény is jelentős központja volt a kismesterségeknek, ez elsősorban Debrecen vonzáskörzetének volt köszönhető. A kisebb létszámmal dolgozó mesterségek között jelenik meg a szűrszabóság. 1827-ben tesznek először említést a szűrszabó céhről a gubás céhvel együtt. 1832-től már egyesült céhben dolgoztak együtt a szabó-suszter, szűcs-szűrszabó mesterekkel.

Csak három szűrszabó mester nevével találkozunk 1820-tól húsz éven keresztül, majd a negyvenes évek elejétől már hat mesterről tesznek említést. 1874-ben az elavult céhek helyett két ipartársulat jött létre.

A szűrszabók a csizmadia, szabó, suszter, szűcs, szűrszabó és lakatos egyesült ipartársulatban dolgozhattak. Azonban 1905-ben kettőre, 1916-ban már csak 1 főre csökkent a szűrszabók száma Hajdúböszörményben. Sajnos, az 1920-as évektől kezdve már egyetlenegy mesterember sem folytatta ezt a mesterséget, a kereslet hiánya miatt. (Nyakas szerk., 1987).

A szűr szabásában lényeges eltérést nem találunk az egyes típusok között. A különbségeket csupán apró részletek adják. A hajdúsági és a bihari szűr díszítmények egy sajátos együttesét fedezhetjük fel a böszörményi cifraszűrökön. A nyakas megoldás a bihari szűrökre jellemző, míg a hímzések a hajdúsági motívumokat idézi. Hajdú-Bihar megyében két típusa alakult ki a szűr hímzésnek: a bihari és a hajdúsági. A hajdúságihoz soroljuk a debreceni szűr hímzést, és a barnás színezésű böszörményit (Hubert, Deményi szerk., 2002).

Az applikált és a hímzéses technika vagy, ahogy a szűrszabók nevezik, a virágozás együttes jelenléte figyelhető meg a helyi cifraszűrökön. Színezésében a földművesek színvilága jelenik meg. A feketébe hajló posztóalapra a barna számos árnyalatával kerül rá a rátét csakúgy, mint a hímzés.

A nyargalásos, applikált technika a varrógép térhódításával terjedt el az 1870-es évektől kezdve. A hímzés a cifraszűrökön általában tömött, túlzásúfoltosság jellemző rá, nem hagnak parasztot, vagyis hímezetlen hézagot. Beöltésnek hívják az egyik színből a másikba való átöltést, a nagyobb foltokat ráöltéssel, ágas-, vagy csillagöltéssel fogják le, élénkítik.

Színes gyapjúfonalat használtak a hímzéshez, amit harasztoknak neveztek. Ez a fonál hat szálból sodrott, amit mindig kettéváltak és csak 3 szállal virágoztak. Később már a finomabb merinó fonállal, az úgynevezett berlinerrel hímeztek. A hímzést kisebb zsákvarró túvel varrták, amihez gyűszűt is használtak, mert a posztót nehezebb volt átszúrni, mint a vásznat.

Nem rajzolták elő a mintákat, mert a durva szűrposztóra nem lehetett rajzolni, viszont használtak szűr hímző mintakönyveket.

Egyesült céhek pecsétje
(Hajdúsági Múzeum,
leltári szám:
HMTGY.53.481.1)

Szűrhimző mintakönyv 1826-ból.
(Oláh–Varga–Vitéz 1996. 35.)

Vastaghegyű ácsceruzával vagy régebben mogyorófaszénnel a fontosabb szimmetriavonalakat és a főbb virágelemeket húzták meg kartonpapírból készült sablon alapján. Először a főbb virágmotívumokat hímezték ki, majd a motívumok közötti üres helyet töltötték ki egymás mellé rakott rozmaringlevelekkel, amiket egy szár mellé rendeztek. A szűcsmintákra hasonlítanak leginkább a hímezések díszítőelemei. Kedvelt motívumok a rózsa, ezeket felül és oldalnézetből egyaránt készítették, továbbá a tulipán, szegfű, nefelejcs.

Főleg alma- és rozmaringleveleket alkalmaztak levéldíszként. A szűrsabók a virágalakzatok formáját nagyjából megőrizték, de a színeket illetően szabad kezet adtak maguknak. A leveleket két oldalról sorakoztatták a középen futó szár köré, színét általában meghagyták zöldnek. Jellemzően nagyon kevés kék színt használt, sárgát pedig egyáltalán nem. Legkedveltebb színek: rózsaszín, piros, bordó, meggyszín, drapp, fekete, fehér.

Egy hónapig is eltartott egy-egy díszesebb darab hímezése. Ilyenkor természetesen a szűrsabó nemcsak a felesége, hanem az inasa segítségét is igénybe vette. Onnan lehet tudni, hogy a szűrt ki hímezte, hogy a nők általában spóroltak a fonállal, nem öltötték át, csak a posztó színén igyekeztek maradni. Az is női munkára vall, hogy a virágok között lévő teret nem rozmaringlevelekkel, hanem csak laposöltéssel hímezték ki. Általában növényi festőanyaggal színezett gyapjúfonállal varrtak, de használtak selyemfonalat is. Az 1860-70-es években érte el tetőpontját a cifraszűr hímezése. Ezután az alapanyag beszerzése már egyre inkább nehézségekbe ütközött. A divat változását sem tudta követni ez a különleges ruhadarab így népszerűsége hanyatlani kezdett.

A cifraszűr értékének megőrzését célzó Országos Cifraszűrös Találkozó és Hagyományörző Nap 2010-ben került először megrendezésre és azóta már hagyománnyá vált. Az ország szinte minden területéről képviseltetik magukat a találkozón, aminek a legfontosabb üzenete, hogy nemcsak a városunk, hanem a térség és nemzetünk múltját, népi örökségét is ápolnunk kell.

A cifraszűr 2021-ben felkerült a hungarikumok listájára.

Ennek a különleges értéknek megismertetését már iskolás korban célszerű elkezdni, amihez kiváló keretet biztosítanak a hon- és népismeret és a technika órák.

A megvalósításhoz két tematikus órajavaslatlal szeretnék hozzájárulni.

HON- ÉS NÉPISMERET ÓRA

A foglalkozás témája: A cifraszűr

A foglalkozás cél- és feladatrendszere: Az előző órai ismeretekre építve (videó a cifraszűr-ről) a tanulók csoportmunkában dolgozzák fel, rendszerezik, mélyítik el a cifraszűrhez kapcsolódó tudásukat. Ezután mutassák be az elkészült ppt-eket.

Felhasznált irodalom:

<https://www.youtube.com/watch?v=0os42kgoduA>

Dr. Györffy István: Magyar népi hímezések I., A cifraszűr. Kertész József Könyvnyomda, Karcag. 1930. https://vmek.oszk.hu/13100/13169/pdf/13169_2.pdf

Az óra menete	
I. Bevezetés, előzetes ismeretek felidézése	A figyelem felkeltése, az előző órán beosztott csoportok témájának felelevenítése. A használható segédeszközök bemutatása. Motiválás, aktivizálás.
II. Csoportmunka	Csoportmunka az alábbi felosztás szerint: <ul style="list-style-type: none"> • Böszörményi • Somogyi • Bihari • A szűr, mint viselet (szabása, díszítése, hogyan és kik viselték) • Gyapjűfeldolgozás, szűrszabók, gubacsapók
	Ppt-k rövid bemutatása
	Az értékelési szempontok ismertetése: pontos kivitelezés és technikai megoldás, magatartás, aktivitás.
III. Értékelés	Az értékelési szempontok alapján visszacsatolás az elkészült ppt-k-ről.

TECHNIKA ÓRA

A foglalkozás témája: Szűrhimzés tervezése

A foglalkozás cél- és feladatrendszere: A böszörményi cifraszűr kapcsán találkozás a díszítés különböző formáival. Az esztétikai érzék, a kreativitás fejlesztését szolgáló himzés tervezése filc alapanyagra. Előzetes ismereteikre építve (hon- és népismeret) a tanulók fogalmazzák meg a gyapjúról mint természetes anyagról szerzett tapasztalataikat. Szerezzenek elemi ismereteket a helyi népművészet, a néphagyomány és a mindennapok tárgyi környezetével, életmódjával kapcsolatban. Erősödjön a környezettudatos szemlélet a tapasztalatszerzés, a természetes alapanyagú tárgykészítéssel, és a környezetkultúra alakításával.

Felhasznált irodalom:

1. A böszörményi cifraszűr <https://hajdusagimuzeum.hu/wp-content/uploads/2019/04/HMNGY.-52.621.1.-Sz%C5%B1r.jpg>
2. *Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly: A magyarság néprajza I–II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933. 339.*
3. *Selmezi Kovács Attila: Elfeledett magyar mesterségek és népelet. Cser Kiadó, Budapest, 2009.*
4. *Dr. Györffy István: Magyar népi himzések I., A cifraszűr. Karcag, 1930. https://vmek.oszk.hu/13100/13169/pdf/13169_2.pdf*

Az óra menete	
I. Bevezetés, előzetes ismeretek felidézése	A figyelem felkeltése, hon- és népismeret órán tanult ismeretek felidézése a gyapjúval kapcsolatban. (Gyapjűfajták, a gyapjú feldolgozása, a posztó, mint alapanyag, szűrszabó, népviselet – böszörményi cifraszűr, díszítések fajtái). Motiválás, a munkafolyamat ismertetése, lépésekre bontása, használt anyagok áttekintése, balesetvédelem. Eszközök: tű, fonal, filcanyag, ceruza, radír, zsírpapír, jelölő toll, olló, okos telefon, gombostű.

II. Szűrhimzés tervezése	A munkafázis lépéseinek megismerése, öltésmódok (le- és felöltés) Tervezéshez: zsírpapír, ceruza, radír, okos telefon.
	Minták keresése, tetszőleges minta rajzolása, kész minták. Minta felrajzolásához, himzéshez: olló, tű, fonalak, filcanyag, gombostű, megrajzolt zsírpapír, jelölő toll.
	A kész minta jelölése a filcanyagon. Eszközök: előrajzolt zsír-papír, jelölő toll, ceruza, gombostű, előre elkészített mintadarab.
III. Értékelés	Az értékelési szempontok ismertetése: pontos kivitelezés és technikai megoldás, kész munkadarab, magatartás, aktivitás. Az értékelési szempontok alapján visszacsatolás az elkészült munkadarabokról.

Molnár Mónika Ildikó

Felhasznált irodalom:

A népművészet mesterei I. Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében. Szerk. *Hubert Erzsébet – Deményi György*. Debrecen. 2002.; A Hajdúsági Múzeum Évkönyve VI. Szerk. *Nyakas Miklós*. Hajdúböszörmény. 1987.; *Oláh Gyula – Varga Tibor – Vitéz Ferenc*: A hajdú-bihari kézművesség képeskönyve. Debrecen, 1996.

Tanítómestereink

Györffy István: A magyar szűr¹

A szűr a magyar nép egyik legősibb és legkedveltebb, népdalokban leggyakrabban emlegetett ruhadarabja. Kizárólag férfiak viselik; leginkább a pusztázó nép, de ünnepi díszruhája a falusinak is, ahol még végkép ki nem ment a divatból. Ha az úri rend ruhájával hasonlítjuk össze, rendeltetésében leginkább a felöltőnek felel meg. A nép azonban felöltve jóformán sohasem viseli, hanem csak vállrövet. Mivel ritkán öltik fel, az ujj eredeti jelentőségét el veszítette. Legtöbbször bekötik vagy bevarrják az ujját és használati tárgyukat tartják benne.

Több vidéken, főként túl a Dunán, egyenesen befenekelt ujjakkal készíti a szűrszabó (1. ábra). A fenekes ujjú szűrök ujjja sokszor annyira elcsökevényesedik, hogy nem hosszabb egy arasznál; sőt ujjatlan szűröket is készítettek a Dunántúl, melynek formája meg egyezik a bőrből készült subáéval (2. ábra). Viszont az erdélyi szászoknál a szűr ujjja annyira megnyúlik, hogy kétszer olyan hosszú, mint a kar, vagyis a szűr aljáig ér. Tehát ezt sem lehet felölteni.

A szűrt más felöltőtől főképen a hátát borító, nagy, négyszögletes gallérja különbözteti meg. Enélkül a szűr nem valódi szűr, hanem csak gubaszűr, juhászszűr, szűrkaftát stb.

1 Dr. Györffy István: A magyar szűr In: A cifraszűr. (Magyar népi himzések I.) Budapest, 1930. 9–12.; 19–23. (https://mek.oszk.hu/13100/13169/pdf/13169_1.pdf)

A szűrgallér két sarkán posztóból készült csücskő van. Ha a két csücskőt összekötik, a gallér csuklyává alakul s a feje húzható. Esős időben szoktak a gallérból ideiglenesen csuklyát is kötni, néha azonban egyenesen csuklyával készült a szűr (3. ábra).

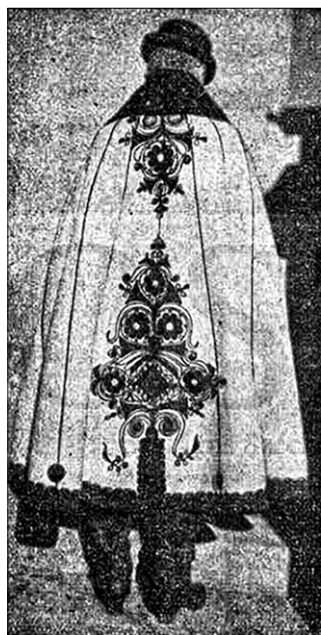
A szűr gallérja legkisebb a Tizántúl, legnagyobb a bakenyi és somogyi kanászsűrökön. E kanászsűrök némelyikén a gallér csaknem olyan hosszú, mint a szűr, ebből nem is lehet rendes csuklyát kötni, esős időben a pásztorok csak a fejükre borítják.

A vállravezetett szűr olyan bő, hogy a két kar nyugodtan mozoghat alatta. Bősége miatt használati szerszámaikat, kisebb göncét, tarisznyáját alatta is hordhatja, vagy hajtás közben a kantárszárát kényelmesen tarthatja. Bősége megüti a két métert, a somogyi és bakenyi kanászsűröké néha még ennél is több. Emiatt a szűr néha az egyik vállon lecsúszik, sőt hetyke legények ezt a viseletét tartják igazinak (1. ábra).

Bősége miatt begombolni nem lehet, sőt az eleje teljesen össze sem ér, hacsak kézzel össze nem fogják. Gombja nincs is, mindössze a mellén egy szíj csat tartja össze. Ezt is ritkán csatolják ki-be, hanem inkább becsatolva tartják s belebújnak vagy kibújnak belőle.

1. ábra. Somogyi kanász
fenekesujjú szűrben
(Szemlér M. rajza 1861-ből)

2. ábra. Gallérszűr,
Somogy m. (A Somogy vm-i
Múzeum gyűjteményéből)

3. ábra.
Csuklyás juhász szűr kabát.
(Sárvár, 1873. Vas m.)

A szűr hossza az Alföldön szárközepig ér. A palócoké valamivel rövidebb, a dunántúli kanászsűrök pedig gyakran csak térdig érők.

A szűr gyalogjáró embernek éppúgy alkalmas ruhadarab, mint lovasnak. A gyalogosnak könnyű, melegtartó, eső-szél ellen biztos oltalom. A lovas embernek ezenfelül még a lovát is védi. Szőrén ülő lovas gyakran nyereg helyett is használja, ha pedig leszáll, vagy szekerével megáll, lovait vele takarja be. Verekedéskor a szűr az ütést kitűnően felfogja, ha pedig futásra kerül a sor, a nyakból azonnal kivetethető.

A pásztornak mindene. Oltalma hideg, eső, szél, hó ellen, árnyéka a nyári nap heve ellen. Ezenkívül derékalja, párnája, ülősszéke, takarója.

Gazdaembernek egy jó szűr egész életén át eltart, cselédember 6–8 év alatt nyú el egyet, pásztornak pedig 4 évnél nem igen tart tovább minden erőssége mellett sem. Ezért az egyszerűbb szűrök fogyasztói a күntvaló pásztor- és cselédemberek, a díszes kivitelű, ú. n. cifraszűrökéi pedig a gazdaemberek s a hetykébb pásztorok.

Mivel pásztoroknak a szűr nem sokáig tart s amellet minden valamirevaló pásztornak cifra szűrt illik viselni, a szűr megszerzése mindig nagy gondjuk volt. Sokszor csak bűnös úton tudta a pásztor előteremteni a cifraszűr árát; ezért a hatóság pásztorok számára gyakran tilalmazta.

A kisbéresnek és kisbojtárnak a szűr kezdő fizetése volt egyévi szolgálata jutalmául. Cselédember konvenciójában is mindig benne volt a szűr. Parasztlegény addig nem házasodhatott meg, míg cifra szűrt nem szerzett az esküvőre. Sőt már a leánynézőben is jelentős szerepe volt a szűrnek. Ez alkalomra ugyanis a legény szűrben jelent meg s elmentékor véletlenül-készakarva ottfelejtette a szűrét. Ha nem nyerte meg a szülők tetszését, másnap korán reggelre „*kitették a szűrét*” a ház elébe, mire a legény beosont érte és szó nélkül elhozta. Ha pedig nem tették ki a szűrét, azt jelentette, hogy szívesen látják, kerüljön belől, szót lehet ejteni a házasságról.

Megesküdni még a közelmúltban is csak cifraszűrben lehetett, akár kánikulában, akár kemény hidegben. A cifraszűr volt a magyar parasztember díszruhája egész életén át. Nyolcvan éves öreg embernek sem szégyen legénykori cifraszűrében járni a templomba. Ha meghal, szűre a sírjánál sem hagyja el, a sírban a koporsóra terítik s úgy húzzák rá a földet, sőt mint Simon kanász balladájából kitűnik – akit disznótolvajlás közben lelőttek –, még szemfedő, koporsó is válhatott a cifra szűrűből:

„*Nincs Simonnak siratója,
Nincsen senki pártfogója,
Cifra szűre koporsója,
Bikkfalevél takarója,*”

mondja a palóc népdal,

Se szeri, se száma a magyar népdalnak, mely a szűrűről, a magyar ember legkedvesebb ruhadarabjáról zeng. Hogy csak egypárat említsünk:

„*Cifra szűröm Beszperémbe vettem,
Érte harminc forintot fizettem,
Mikor azt a nyakamba terítem,
Még az angyalát is elkerítem!*”

(Bakony.)

Más:

„*Be van az én szűröm ujjá kötve.
Barna kislány ne kotorássz benne.
Az egyikben acél-kova-tapló,
A másikban százforintos bankó!*”

(Alföld.)

Más:

„*Nyerget teszek a lovam hátára,
Tőtött pisztojt a szűröm ujjába-
Gyér utánam vármegye kutyája,
Megrövidül íleled órája!*“

(Alföld.)

Más:

„Kocsmárosné adjon bort hitelbe,
lit hagyom a cifraszűröm érte.
Ha ki nem váltom szombat estére,
Tűzze fel a csárda tetejére!”

(Alföld.)

Közmondásaiban is szívesen emlegeti a magyar nép a szűrt. Az „akinek nem szűre, ne vegye magára!” közmondás éppoly jelentőségteljes, mint a fentebb említett „Kitették a szűrét!” Régen ugyanis minden vidéknek, társadalmi állásnak, kornak megvolt a maga szűrtípusa s az egyes szűrfajtákat csak annak lehetett felölteni, akit megilletett.

A magyar szűr két egymástól különböző típusban maradt reánk, egyik az alföldi szűr, másik a dunántúli kanász-szűr. Szabásban nincs ugyan lényeges különbség köztük, csak az alkotó részek arányában. Az alföldi szűr főjellemvonásai a dunántúli kanász-szűrral szemben a követ

kezők: Szabása igen ősi, részei kizárólag téglányi alakúak. Hosszúsága legalább szárközepig ér. Ujja nincs befenekelve, legfeljebb utólag varrja vagy köti be a gazdája, de a szűrszabó felölthető ujjal készíti.

A dunántúli kanász-szűr darabjai többnyire szintén téglányalakúak, de nem ritka benne a görbe vonallal határolt alkotórész sem. Hosszúsága rendszeren nem terjed térden alul, bősége azonban az alföldinél jóval nagyobb. Gallérja igen nagy, néha trapéz alakú. Ujja elcsökevényesedett, rövid. Egy arasznál ritkán hosszabb. (1. ábra.) Minden esetben be van fenekelve, felölteni tehát egyáltalán nem lehet.

E két szűr-típus között áll a palóc csuha, mely szabásában az alföldivel egyezik, de gallérja nagyobb, mint az alföldi, ellenben kisebb, mint a dunántúli kanász-szűr. (15. ábra.)

Hosszúsága, bősége is a kettő között áll. Ujja gyakran befenekelt. Szabásában, formájában majdnem teljesen megegyezik a Somogy megyében Csököly–Nagyatád–Csurgó vidékén használatos szűrral.

A palócság Heves–Gömör–Nógrád megyékben a szűrt csuhának nevezi. Ugyanígy hívják ezt a ruhadarabot Somogy–Baranya–Szerém megyékben, főleg a Dráva mellett.

Erdélyben a múlt század 80-as éveitől a nép még nem viselt szűrt. Hogy valamikor az erdélyi magyarság is viselte, annak számos történelmi bizonyítéka van. Az 1627. évi erdélyi

11. ábra. Férfi cifraszűrben. Karcag.
a = kettős aszaj c = csattos szíjj, e = gallércsücskő,
f = elejvirág, g = gallér, h = hajtóka, i = csipke,
K = szűralja koszorúja, m = posztószegés,
o = galambkosarak, s = sarokvirág,
u = alsó elejvirág (kiford. vir.)

15. ábra. Fenekes ujjú palóc csuha. 1/20-ad nagyság. Mátravidék

lyi szászág posztó applikációjától. Voltaképpen nem egyéb, mint a hímzett bihari szűrmo-tívumok posztóból való utánezata.

Biharban a posztórátét egyidős a varrógép meghonosodásával, Nagyváradról indult ki s

ma már a szűrhimzést végleg kiszorította. A nyakas, posztórátétes szűr Nagyváradról indult el Erdély felé a múlt század 80-as éveiben. 1890-ben még csak Bánffy-hunyadnál tartott. 1890-1900 közt már Tordáig jutott s ma már Marosvásárhelyig csaknem mindenütt viselik.

Amilyen gyorsan terjedt Erdély felé az alföldi magyar szűr, éppoly gyorsan pusztult az alföldi részekén. Erdélyben a múlt század közepén nem voltak szűr-szabók. A kisebb szűrféle ruhákat (condra, daróc, szokmány, zeke, harisnya stb.) a nép háziiparszerűleg maga állította elő. Amint azonban az alföldi szűr behatolt Erdélybe, a bánffy-hunyadi, kolozsvári magyar szabók szűr-szabósegédek hozták Nagyváradról, Nagyszalontáról s ezek segítségével kezdték a szűröket gyártani. Még 1905-ben Erdélyben nem volt igazi szűr-szabóműhely, csak azóta támadt egynéhány. Az alföldi szűr-szabók egyrésze a szűr után behúzódott Erdélybe.

17. ábra. Juhász karaziaposztó szűrben, Kúnmadaras.

általános limitáció említi a szűr-szabó mívék közt a „Fejér szűrűből csinált köpenyeg vagy bohái szűrűt, öreg embernek valót, mineműt Colosvárott szoktak csinálni, kinek gallérja prémes posztóval.”

Úgy látszik a szűrűt ősi soron csak a szászok őrizték meg (16. ábra.) Az erdélyi magyarság és oláhság pedig a legutóbbi időben kapta fel újból, és pedig nem a szászoktól, hanem az alföldi magyarságtól.

A szász szűr is lényegében azonos az alföldi szűrrel, de nem hímezik ki. Posztó applikációi vannak ugyan, de ezek teljesen mások, mint az alföldi szűrökéi.

A szász szűrűt az különbözteti meg az alföldi szűrűktől, hogy ujjá rendkívül hosszú, leér szárközepéig, a szűr aljáig. Felölteni természetesen nem lehet, úgy hogy a szász szűrű ujjá épp úgy elveszítette eredeti rendeltetését és dísszé vált, mint a dunántúli kanász-szűrű. (16. ábra).

Az erdélyi magyarság szintén posztórátéttel díszített szűrűt visel. Ez a rátét azonban teljesen különbözik az erdélyi

16. ábra. Szász szűr elülről és hátulról, Szeben m.

Az alföldi szőr egy másik irányból a Maros völgyén is terjed Erdély felé. Ez a típus nem rátétes, hanem hímezett. Kiindulási pontja Arad. Egyidőben indult el a váradi szőrrel. Ma már Gyulafehérvár környékéig jutott.

Az erdélyi szőr anyaga nem a purzsa, hanem a merino-juh gyapjából készült posztó, mely vékonyabb, puhább, fehérebb. Ezt a posztót, mint már említettük, a szűrszabók kazarásiának nevezik. Szőr készítésre néhol az Alföldön is használták. Főleg jómódú gazdaleányok viselték, különösen a Nagykunságon (17. ábra).

A szőr terjedése az oláhok között élenken mutatja a magyar kultúrhatást. De azt is mutatja, hogy sok divatjamúlt s használatból kiment tárgyunkat a környező nemzetiségeknél kell keresnünk.

A szűrt az Alföld keleti oldalán sem viselik. Miskolc, Nagykálló, Szatmár, Nagyvárad vonala jelöli a szőr határát. Hogy azonban a szőr valamikor egészen a Kárpátokig el volt terjedve, arra bizonyítékaink vannak.

HÍREK

Tisztújítás az Anyanyelvápolók Szövetségénél. 2024. május 25-én tartotta tisztújító közgyűlését az idén 35 éves Anyanyelvápolók Szövetsége.

A szervezet első vezetője Bánffy György volt, őt Grétsy László követte, majd 2012-ben Juhász Judit lett az elnök, és három cikluson át sikerrel igazgatta az egyesület ügyeit. Megbízatása lejártával úgy döntött, átadja a feladatot a következő nemzedéknek.

Új elnöknek a közgyűlés Nyiri Pétert, A Magyar Nyelv Múzeuma igazgatóját választotta meg, aki 2021 óta egyik alelnöke volt az egyesületnek. A másik alelnököt, Kerekes Barnabást a jelenlévők megerősítették tisztségében, új alelnöknek pedig dr. Pomozi Péter nyelvészt, az ELTE docensét és a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti KK igazgatóját szavazták meg.

Megválasztása után Nyiri Péter elmondta: elnökként is a korábban megkezdett munkát kívánja folytatni, tehát nem tervez gyökeres változtatásokat a Szövetség irányításában. Hangsúlyozta, hogy mivel az anyanyelv ápolása, védelme nemzetstratégiai küldetés, a fiatalok anyanyelvi nevelését és az anyanyelvhez kötődés erősítését továbbra is az egyesület elsődleges feladatának tekinti. Kovács Dánielt idézte: „Felelősséget kívánunk ébreszteni az egyetemes magyarság anyanyelvi kultúrájáért”.

*Kerekes Barnabás, Nyiri Péter és Pomozi Péter
(Reizer György Lukács felvétele)*

HAGYOMÁNY

A vajdasági magyar tamburazene

A tambura a magyar népzene egyik legkevésbé ismert hangszere; legtöbbször a délszláv népekhez kötik, pedig a fejlődését és alkalmazását tekintve is legalább annyira magyar, mint szerb vagy horvát hangszer. Jóllehet, a magyar kultúrában csak, mintegy 150 éve van jelen és rövid tündöklése után az 1960-as évek közepére szinte teljesen eltűnt a köztudatból. Ezen idő alatt a Dél-Alföld hangszeres kultúrájának szerves részévé vált, így kiváltképp a Vajdaság és Dél-Magyarország középső területein, ahol a közelmúltig megmaradt népi- vagy kávéházi¹ hangszerként is. A köztudatból való hirtelen eltűnését jól tükrözi, hogy a magyar népzenei gyűjtőmozgalmak anyagából egy-két kivételtől eltekintve kimaradtak a tamburazenekarok, a ma meglévő néhány felvétel pedig a legtöbb esetben az utolsó, még élő falusi zenészekkel készült, szűk bepillantást engedve egy kivesző kultúra legutolsó, hanyatló szakaszába, messzemenően nem teljes képpel. Jelen írásban a magyar tamburás népzene általános bemutatásán túl a vajdasági Tisza-mente bácskai és bánági településeinek hagyatékát vizsgálom meg történeti és stílári szempontból.²

A VAJDASÁG NÉPZENÉJE

A Vajdaság magyarságának népzenei hagyatéka döntő részben az alföldi dialektushoz tartozik, de változatos eredete tükröződik a hagyományos dalanyagon; ily módon a Vajdaságban a Bartók által megállapított négy nagy népzenei nyelvjárás közül három is megtalálható: az alföldi, az erdélyi és részben a dunántúli.³ Az alföldi dialektusról már Bartók is lejegyezte, hogy az új stílus elterjedésének itt volt a központja, a régi hagyomány itt maradt fenn a legkevésbé, ugyanakkor bizonyos vonásokból következtetni lehet korábbi hagyományainak gazdagságára.⁴

Sokszínűségét a török hódoltság utáni betelepítéseknek köszönheti,⁵ melynek eredményeképp a 19. század második felére Bácska és a Bánág a Magyar Királyság legjelentősebb mezőgazdasági területévé vált, csekély, de számottevő iparral és jelentős kulturális tőkével.⁶ A szintén meglehetősen fejlett, polgárosult paraszti kultúráját, sokrétű színes és gazdag folklóráját, amely az újabb keletkezésű tanyaközpontokból növekedett falvakban (Oromhegyes, Felsőhegy, Kispiac⁷) virágzott legtovább, a néprajzi kutatás viszonylag ke-

1 Népi alatt azokat a vidéki parasztbandákat értem, amelyeknél a tamburazenekarok hagyományos, tamburás felállása megmaradt, míg kávéházi alatt a városi, legtöbbször hivatásos cigányzenészek formációját, akiknek repertoárját túlnyomórészt mődalok és nóták alkották.

2 Köszönöm dr. Varga Sándornak szakmai észrevételeit.

3 *Bodor Anikó*: Vajdasági magyar népdalok. Újvidék, 1997. 10.

4 Magyar Néprajz. VI. Szerk. *Paládi-Kovács Attila*. Budapest, 1988–2001. 77.

5 A 18–19. század folyamán részben a bécsi udvari kamara által tudatosan szervezett és irányított, más-más területekről származó szerb, német és később magyar ajkú telepesekkel. Vö.: *Pénovátz Antal*: Vajdasági Magyar Néprajzi Kalauz. Újvidék, 1979. 14–16.

6 Vö.: *Kalapis Zoltán*: Búza, Dohány, Selyem. Újvidék, 1998.

7 A szerbiai helységek hivatalos államnyelvi elnevezése a szövegvégi szedatben kerül feltüntetésre.

vésbé ismeri,⁸ annak ellenére, hogy az elmúlt nyolcvan évben számos kutató folytatott itt gyűjtőmunkát. Közülük is a legnagyobb és legértékesebb népzenei anyagot Király Ernő rögzítette-jegyezte le az 1940-es évektől; tamburás anyagainak nagy részét az 1960-as években rögzítette az Újvidéki Rádióban, annak munkatársaként (Csantavér, Csóka, Mohol, Óbecse, Magyarszentmihály, Bogaras, Felsőhegy, Zenta, Temerin, Törökkanizsa). De meg kell említeni Burány Béla (Törökfalu), Bartuc Szilveszter (Mohol), Nagy István (Völgyes), Tripolszky Géza (Zenta), Varga Attila (Völgyes), Palatinus Imre (Szaján) és nem utolsósorban Bodor Anikó nevét is, aki a gyűjtés mellett öt kiadványba rendezte a vajdaság népdalait (Vajdasági magyar népdalok I.-V.).⁹

Fontos megemlíteni a kereskedelmi és egyéb, magánjellegű felvételeket is, hiszen ezek is sokszor értékes anyagot rögzítettek egy-egy zenekarról, mint például a csantavéri Angyal Imre tamburazenekara, a kikindai Hajnal és Kurunci zenekarok, a torontáltordai Samu zenekar, a péterrévei Cseh Pál József zenekara, a szabadkai Fábrián István és zenekara vagy a Temerini Tizesbanda felvételei.

A TAMBURAZENEKAROK KIALAKULÁSA

A tambura kezdetben zeneileg igencsak behatárolt hangszer volt, s a 19. századig egymagában, énekkísérő hangszerként használták (*samica*).¹⁰ Az igények fejlődésével azonban a 20. század második évtizedére kialakult a ma is ismert zenekari felállítás a vonós cigánybandák, illetve a rézfúvós együttesek mintájára: prím és terctambura, basszprím és tercbasszprím, E-basszprím, cselló, kontra és bőgő.¹¹

A hangszer fejlődésével párhuzamosan alakultak ki a tamburabandák is; az első tamburazenekarok létrejöttének ideje a romantika korának derekára tehető, amihez hozzájárulhatott az a tény is, hogy a század közepén a verbunkosból a népies műdalokon át kiformalódott a magyar nóta, s fénykorukat élték a vonós cigánybandák is. Ez az új stílus elsősorban a zeneileg műveletlen középnemesi, kisértelmiségi rétegek körében terjedt el, de a már említett cigányzenekarok és népszínműbetétek révén elérte a paraszti rétegeket is.¹²

A magyarországi tamburazenekarokról tényleges adatok csak az 1860-as évektől lelhetők fel.¹³ Az 1890-es évekre beérő iparosodási hullám miatti munkamigrációval a városokban megjelenő paraszti réteg új igényének és pénzbeli lehetőségének köszönhetően a cigány-, rezes- és tamburabandák rohamosan növekvő népszerűsége tettek szert,¹⁴ a főváros mellett az ország nagyvárosaiban is megjelentek, így pl. Győrben, Nagybányán, Temerinben, Zentán, Verbászon, Baján, Szabadkán, Pozsonyban, sőt a Monarchia fővárosában, Bécsben is három zenekar működött (egy magyar, egy horvát és egy szerb zenekar).¹⁵ Ezekben az időkben az egyik leghíresebb a zentai Keczeli zenekar volt, amely a századelő-

8 Kósa László: Tisza mente. In: Magyar néprajzi lexikon V. (Szé-Zs) Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1982. 297–299.

9 A felsorolt gyűjtők és a zárójelben megadott helységnevek a hangszeres népzenei gyűjtésekre vonatkoznak.

10 Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest, 1998. 48.

11 Barvich Iván: A tamburabrácsa. Budapest, 2010. 16,90.; Sárosi Bálint: Cigányzene. Budapest, 1970. 202, vö: Vukosavljev Sava: Vojvodanska tambura. Újvidék, 1990.

12 Dobszay László: Magyar zenetörténet. Budapest, 1998. 160–162.

13 Az egyik ilyen legkorábbi feljegyzés szerint: „1860. június 6-án Kovácsics Sándor, a bajai tamburazenekar vezetője társaival együtt hangversenyt adott a Nemzeti Színházban.” (Magyar Színművészeti Lexikon. III. köt. Szerk. Schöpflin Aladár. Budapest, 1931. 32.)

14 Brauer-Benke József: Népi hangszereink történeti-néprajzi vizsgálata. PhD értekezés (ELTE BTK). Budapest, 2010. 329.

15 Barvich 2010. 111–118.; Volly István: A bajai tamburások. Kecskemét, 1964. 49–50.

től egészen 1936-ig működött, fénykorában 18–22 főt számlálva. Ekkora felállással csak nagy bálokon, ünnepek alkalmával lépett fel és zenekarukat általában két részre osztva játszottak.

Az I. világháborúig¹⁶ a parasztság körében már a táncos multságok részévé váltak a tamburások – vonós cigánybanda inkább csak az előkelők kocsmájában muzsikált¹⁷ –, ám a nagy háború után megtört a tamburazenekarok népszerűsége. Nagy részük, főként a trianoni Magyarország városaiban az 1930-as évekre feloszlott,¹⁸ vagy csak helyettesítő zenekarként működött a cigányzenekarok mellett,¹⁹ akikkel a kor historizáló közegében már nem tudták felvenni a versenyt.

TAMBURAZENEKAROK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A határon kívülre került bácskai és bánági települések zenekarainak átalakulása árnyaltabb képet mutat a magyarországiaknál. Itt a tambura a '80-as évek végig megmaradt különböző zenekari felállásokban, még úgy is, hogy az anyaországban bekövetkező társadalmi és kulturális hatások itt is érvényesültek valamilyen formában, ugyanakkor a kissebbségi és falusi közeg konzerválni tudott olyan kulturális elemeket, melyek az anyaországban jórészt eltűntek. Erről hűen tanúskodnak a Király Ernő által összeállított és az Újvidéki Rádióban megszólaltatott zenekarok hanganyagai, valamint a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet népzenei adattárában található archív felvételek.²⁰

A vajdasági magyar tamburazenekarok előszeretettel játszottak új- és csekély számban ugyan, de régi stílusú népdalt, továbbá repertoárjukban helyet kaptak kólók, becaracok, népies műdalok, tánczene, foxtrott, keringő és tangó is. A zenekarok itt jellemzően 5–10 öt – tíz tagból álltak, sokszor két primással és egy csellóssal is kiegészülve, leginkább földművesekből vagy kisiparosokból verbuválódva jellemzően egy család több generációjából. Elterjedtek voltak az ún. *kétéltű* zenekarok is: lakodalomban szabad ég alatt a nászmenetben, mint rezesbanda szolgáltatták a muzsikát, fedél alatt pedig, ugyanazok a zenészek vonósra és pengetőre (hegedű, tambura) váltottak, klarinéttal kombinálva²¹ – ennek a közelmúltig egyik legszebb elő példája volt a kikindai Hajnal zenekar. Ezt könnyen megtehették, hiszen majd minden tamburás tudott fúvós hangszerezen is játszani, s adatközlőnk elmondása szerint a lakodalomban mikor „...züllöttek és mulattak” (pld. vacsora után), akkor váltottak át tamburára.²²

A II. világháború után a megváltozott igények következtében – ideértve az új zenei irányzatokat, tánczenéket – létrejöttek olyan zenekari vegyes formációk, ahol a tambura mellett megjelent a hegedű, klarinét, szaxofon vagy a harmonika, amire remek példa a Temerini Tizesbanda, amelyben már az 1900-as évek elejétől fuvolás tagja is volt a zenekarnak.²³

16 1908–1914 között készültek azok az egyedülálló gramofonfelvételek, melyeken a „Magyar tamburicza zenekar” mellett a szabadkai Kovács Tóni zenekar játékát is rögzítették. A felvételek többségén nóták szerepelnek, ám néhány újstílusú népdal is rögzítésre került. (vö.: Gramofon Online (<https://gramofononline.hu/>)).

17 *Pénovátz* 1979. 121.

18 *Brauer-Benke* 2010. 16.

19 *Barvich* 2010. 113.

20 Lásd: <https://www.vamadia.rs/hangtar/neprajzi-hangtar> (Utolsó letöltés: 2024. jan. 29.)

21 *Bodor Anikó*: Vajdasági Magyar népdalok III. Újvidék, 2003. 61.

22 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

23 *Király Ernő*: A Temerini Tizesbanda. Magyar Szó, 1960. máj. 1. 13.

A fúvós hangszerek elterjedésében nagy szerepet játszottak a tűzoltózenekarok tagjai, akik sokszor lakodalmakban is zenéltek.

A szaxofon az 1950-es évek közepétől kezdett el teret nyerni, mivel addigra már megengedhették maguknak a szegényebb zenészek is a hangszer vásárlását – a tambura ebben az időben a legolcsóbb hangszerek közé tartozott, sok háznál volt megtalálható, s így inkább a szegényebb rétegek közül kerültek ki a tamburások –, nem utolsósorban pedig, aki tudott klarinétozni, az szaxofonra könnyen át tudta magát képezni. A harmonika leginkább az 1960-as évektől terjedt el, amihez a tömeggyártásból eredő olcsóságán és a gazdasági jóllétén túl szorososan köthető az újabb keletű tánczene megjelenése. Az ily módon kialakult vegyes felállásokban a kíséret, a kontra, bőgő még megmaradt.²⁴

A fentiekén túl az említett hangszerek tamburazenekarokba való gyors beépülésének praktikus okai is voltak; a közönség egyre inkább igényelte a hangos zenét a (prím)tambura pedig halk hangszer, ahogy Gulyás Ferenc adatközlő fogalmazott csak „csörög”, továbbá lakodalmakban a vegyes zenekart könnyebb volt két-három részre osztani, hiszen már a szaxofon és a harmonika a kontra és a bőgő nélkül is megállta a helyét, pl. vacsorakor, vagy a vendég hazakísérésekor.²⁵

Ezek az eredetileg kiegészítő funkciót betöltő hangszerek (szaxofon, harmonika) az 1980-as évek végére szinte teljesen kiszorították a tamburacsalád tagjait a zenekarokból – nem beszélve a szintetizátor megjelenéséről, s az új, 3+2 *együttes* által elterjesztett „modern”

Vegyes felállású zenekar lakodalmos sátorban 1975 körül Martonoson
(Martonosi Digitális Fotóarchívum)

24 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

25 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.; elmondta: Gulyás Ferenc (1951). Gyűjtötte: Varga Gergely, Péterréve: 2020. febr. 15.

lakodalmas zenéről,²⁶ amelyeket adatközlőink mind nagy változásnak éltek meg, – s talán csak a még elő-előkerülő basszprím vagy kontra maradt meg egyedül a régi felállás mentőjaként. Ahogy Zsoldos Rudolf zenész mesélte, az 1980-as évek végére az az általános kép mutatkozott, hogy a „...a hegedűt úttázták, a klarinétot lenézték, a tambura az fő se gyűhetett szóba”, ugyanakkor „...harmonika és szaxofon az döggel legyen”.²⁷

A zenekarok megszűnésének, illetve átalakulásának másik lehetséges oka az utánpótlás-nevelés hiánya. Amikor egy-egy zenekar már nem tudott kinevelni újabb generációnyi tamburást, s a hangszercsalád tagjai egyenként kikoptak, akkor az egyedi játékra legal- kalmassabb hangszer a basszprímtambura, vagy kíséretnek a kontra maradt meg, sokszor hegedűvel kiegészülve „csonka felállásban”.

Ugyanakkor el kell mondani, hogy a Vajdaság bánsági részén a fúvós hangszerek (sza- xofon) és a harmonika annyira nem általános, vagy csak később terjedt el, sokkal inkább megmaradt a tambura, a hegedű és trombita; azon zenekarok, akik sokszor jártak, járnak át Bácskába, inkább rögzült a zenkari felállásban – Bácskában viszont a hegedű kopott ki a lakodalmakból, amit az 1990-es években az óbecsei Tripolszky zenekar terjesztett el újra, köszönhetően annak is, hogy ekkora már a prím-tamburát nem használták – a prím és a hegedű együtt jellemzően ritkán szólalt meg, mivel „marják egymást”, s ha mégis, akkor a hegedű egy oktávval a prím alatt, törve az akkordokat a refrénél.²⁸

Eddigi kutatásaink alapján csak egy helységről került elő adat arra vonatkozóan, hogy tamburazenekarral (vegyes zenekar, hegedűvel, trombitával kiegészülve) cimbalom is ját- szott, mégpedig a kisoroszi Lábadai vezetéknevű cimbalmos egy kikindai zenekarban, aki szólókkal, variációkkal tette változatossá a repertoárt.²⁹

ZENÉSZÉLET

A zenkarban a prímásnak³⁰ kellett tudni a nótákat és azokat elkezdni, irányítani a zene- kart, hogy az kinek muzsikáljon, illetve kontrollálni, bänni kellett tudni a vendéggel (pl. ki mennyi nótát kérhet). Adatközlőnk elmondása szerint ezt régen viccesen így fogalmazták meg:

„A prímás az azért volt, hogy elvegye a vendégtől a pénzt, a harmonikás az azért volt, hogy legyen, aki dolgozik, a szaxofonos az azért volt, hogy legyen egy szép gyerek is köztük, a bőgős azért volt, hogy eggyel többen legyenek, a kontrás meg azért volt, hogy töltsön a többieknek egy italt”³¹

A lakodalmakban a hajnali órákban sokszor megtréfálták a zenészek egymást, vagy a vendégek őket. Adatközlőink sok tréfás történetről meséltek a gyűjtések alkalmával, ezek

26 1975-ben 3+1 néven alakult, eredetileg ürményházi, majd 3+2 néven temerini zenekar. Eleinte klasszikus rockot játszottak, később váltottak a mulatós zene irányába a magyar nyelvterület szerte ismertté téve a lakodalmas rockot elektromos gitárral, szintetizátorral, dobbal. A '80-as évek második felében voltak igazán sikeresek.

27 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

28 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.; elmondta: Karácsonyi Antal István (1943), Kis András András (1945), Kun „Cuna” Zoltán (1966). Gyűjtötte: Resócki Rolland, Varga Gergely, Nagyikinda: 2023. febr. 25.; elmondta: Gulyás Ferenc (1951). Gyűjtötte: Varga Gergely, Péterréve: 2020. febr. 15.

29 Elmondta: Karácsonyi Antal István (1943), Kis András András (1945), Kun „Cuna” Zoltán (1966). Gyűjtötte: Resócki Rolland, Varga Gergely, Nagyikinda: 2023. febr. 25.

30 Itt értsd: zenekarvezető, aki nem feltétlenül a prím hangszerezen játszott.

31 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

közül is a legtöbbször előfordulók: fel kellett mászni a zenészeknek a tetőre / ereszre / fára / szalmakazalra / szénaboglyára, lavórban mezítláb kellett zenélni a primásoknak, a zenekar tagjainak mind a saját nótáját kellett játszani egyszerre, de volt olyan is, hogy szétültették a zenészeket a sátor vagy terem különböző sarkára és úgy kellett megpróbálniuk muzsikálni. Egymást is sokszor megviccelték: a trombitások vagy más fúvósok előtt citromot nyaltak, bekenték a fúvókájukat, nádjukat erőspaprikával, vagy a fúvósok és harmonikások leengedték a tamburások húrjait.³²

A VAJDASÁGI TAMBURAZENE JELLEMZŐI

A tamburazenekarokról nagy általánosságban elmondható, hogy tagjaik a társadalom szegényebb rétegeiből kerültek ki, parasztemberekből (pl. falverők, napszámosok), munkásokból (pl. esztergályosok) verbuválódtak össze – sokszor átörökítve családon belül –, hivatásos zenész csak elvétve akadt közöttük.³³ Állandó összetételű felállás kevés volt, a zenészek alkalmoszerűen alkották a formációkat (az 1950-1980-as években).³⁴ Ebből következően játékkuk néhány zenekartól eltekintve egyszerű, cifrákat nem, vagy csak ritkán alkalmaztak. Tercelés a zenei képzetlenségből és a magyar népzene, illetve nóta harmonizációjából fakadóan ritkán fordult elő, inkább a sorvégeken, jellemzőbben a basszprím-tambura játékában, ami egy oktávval a prím alatt játssza a dallamot, kíséri azt.

Érdekes aspektusa a felgyűjtött vajdasági tamburazenének, hogy a zenekarok tempója az esetek nagy többségében lassú – ami talán a táncosok hiánya és a sok énekkísérés miatt alakult ki. Megfigyelhető, hogy a felgyűjtött csárdások és ugrósok nagy részének tempója \downarrow ~120, mely elmaradt az itt gyűjtött táncok átlagos és általános tempójától, ami csárdás (rezgős csárdás is) esetében \downarrow ~154-172, frissnél \downarrow ~168-218.³⁵ Üde színfolt e tekintetben a Király Ernő által rögzített törökkanizsai Gója zenekar csárdása, aminek tempója \downarrow ~170 és frisse (tempo \downarrow ~210), vagy a szintén Király által 1960-ban rögzített csantavéri Kabai Antal zenekarának ugrós felvétele (tempo \downarrow ~145), illetve az 1979-es táncgyűjtés alkalmával felvett moholi oláhos (tempo \downarrow ~155), amelyek megfelelnek a táncosok kiszolgálásához alkalmas zene tempójának.

AZ EGYES TAMBURÁK SZEREPE A ZENEKARBAN

A vajdasági zenekarokban a prím-tamburás játéka letisztult, a dallamot szigorúan követi; városias (cigányzenekaros), hosszabb sor eleji felfutásokat általában nem alkalmaz – néhány kivételtől eltekintve, mint például az óbecsei Rabóckai János zenekara (rögzítette Király Ernő 1967-ben). Tercelést a parasztszámokban ritkán hallhatunk, s akkor is a következő sort megelőlegező szerepben, gyakori a dallam előző hangjára való visszaugrás. A primások a sorvégeket hol egyszerűbb-, hol összetettebb motívumokkal fejezik be. A sor-

32 Elmondta Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.; elmondta: Karácsonyi Antal István (1943), Kis András András (1945), Kun "Cuna" Zoltán (1966). Gyűjtötte: Resócki Rolland, Varga Gergely: Nagyikinda: 2023. febr. 25.; elmondta Gulyás Ferenc (1951). Gyűjtötte Varga Gergely, Péterréve: 2020. febr. 15.

33 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Nagyikinda: 2018. dec. 30.

34 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Nagyikinda: 2018. dec. 30.; elmondta: Gulyás Ferenc (1951). Gyűjtötte: Varga Gergely, Péterréve: 2020. febr. 15.

35 Resócki Rolland: A bácskai Tisza-mente magyarságának hagyományos tánclete. A Népművészet Ifjú Mestere díj tanulmány. 2016. 17.

lezárások dallamlezárásként is ugyanúgy használatosak, előfordul azonban, hogy a lezárás előtt még bejátszanak *előkét* is, melynek első hangja a dallam harmadik negyedére eső hang. A basszprímák, ahogy fentebb említésre került, a prím alatt egy oktávval játszanak, adatközlőnk megfogalmazása szerint „...tömnék, az ürességet kitöltik”³⁶, ellenszólamokat. Sok felvételen megjelenik a mára szinte teljesen eltűnt csellótambura, mely a kontra és a bőgő közötti átmenetet tölti be a zenekarban; a dallamot és a bőgő szólamait viszi, akkordbontásokkal, körülírással, dallammenetekkel.

A kontra egyszerűen harmonizál dúr és moll akkordokkal – ritkán szeptimakkord –, ahogy a bőgő is inkább a ritmusra koncentrál. A képzetesebb kontrások játékokat ugyanakkor az akkord megkettőzésével, harmónia-menetekkel, díszítésekkel, „kihagyásokkal” színesítették. Adatközlőnk elmondása szerint a régi zenészeknek más hangszerkezelése volt: a kontrán feszesen kell játszani – nem gyorsan –, csárdásnál szakítani kell az akkordokat, a húrok (ki)zengetésével játszani, meg kell szaggatni a játékot – így lesz feszes. A mai zenészek a „szintetizátoros észjárásnak” köszönhetően csak „verik” a hangszert, így az elveszti ritmikus játékát és tömörségét, nem lesz elég kimért, lassúnak tűnik a kontrás játéka (jellemzően a csárdásokban).³⁷

A bőgősök sok esetben zeneileg a legkevésbé műveltek, meneteket nem játszottak, sem harmóniákat, inkább ritmusra szorítkoztak, de a műsor kedvéért szerették imitálni a profi játékot: ilyenkor „fogdosták a lepkéket” (úgy tettek, mintha dallammeneteket játszanának). A tamburabőgőt az 1960-as évektől lecserélték vonósra – amit ugyanúgy verővel pengettek –, mivel az hozzáférhetőbb és olcsóbb volt, illetve könnyebb volt egész éjszaka játszani rajta (a tamburabőgőnek vastag fém húrjai vannak, amin fárasztó több órán át zenélni).³⁸

A korai gramofonfelvételek alapján megállapítható, hogy a 19–20. század fordulójának díszes tamburajátéka inkább hasonlított a ma is aktívan zenélő Mohács környéki városi cigány-magyar tamburásokéra,³⁹ később azonban a játékmód a kisvárosi, paraszti közegbe érve letisztult a funkciójához alkalmazkodva. Ezek alapján kijelenthető, hogy a vajdasági magyar tamburazenét inkább az egyszerűbb, összetett díszítésektől mentes, mégis zeneileg színes játékmód jellemzi – a vonós parasztbandákhoz hasonlóan –, amit a sokszor hallható tamburacselló játéka tesz egyedivé és izgalmassá.

Varga Gergely

Adatközlők: Gulyás Ferenc (1951) Péterréve; Karácsonyi Antal István (1943) Nagyikinda; Kis András András (1945) Nagyikinda; Kun „Cuna” Zoltán (1966) Nagyikinda; Zsoldos Rudolf (1964) Oromhegyes (szül.: Zenta).

Helységek: Bogaras – *Bogaraš*; Csantavér – *Čantavir*; Csóka – *Čoka*; Felsőhegy – *Gornji Breg*; Kisorosz – *Rusko Selo*; Kispjac – *Mali Pijace*; Magyarszentmihály – *Mihajlovo*; Martonos – *Martonoš*; Mohol – *Mol*; Nagyikinda – *Kikinda*; Oromhegyes – *Trešnjevac*; Óbecse – *Bečej*; Péterréve – *Bačko Petrovo Selo*; Szabadka – *Subotica*; Szaján – *Sajan*; Temerin – *Temerin*; Torontáltorda – *Torda*; Törökfalú – *Utrine*; Törökkanizsa – *Novi Kneževac*; Ürményháza – *Jermenovci*; Verbász – *Vrbas*; Völgyes – *Doline*; Zenta – *Senta*.

36 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

37 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.

38 Elmondta: Zsoldos Rudolf (1964). Gyűjtötte: Keszég Ákos, Resócki Rolland és Varga Gergely, Oromhegyes: 2018. dec. 30.; elmondta: Karácsonyi Antal István (1943), Kis András András (1945), Kun „Cuna” Zoltán (1966). Gyűjtötte: Resócki Rolland, Varga Gergely, Nagyikinda: 2023. febr. 25.

39 Vö.: Versendi Kovács József zenekara (Mohács).

Honszeretet, identitás, közösségek

Nagy János a szülőföldről, a fiatalok lehetőségeiről
és az Országos Kéktúráról

Ma a legfontosabb sorskérdés az, hogy egyre több magyar gyermek szülessen, és ezek a megszületett gyermekek minél egészségesebb környezetben nőjenek föl – fogalmazott a *Honszeretnek* adott interjúban Nagy János. A Miniszterelnöki Kabinetiroda államtitkára – folyóiratunk olvasójaként is – elmondta gondolatait a honismeretről, a legfontosabb nemzeti kérdésekről, valamint az Országos Honismereti Akadémia idei helyszínéről, Esztergomról. Rámutatott arra is, hogy miért szívbeli kérdés Magyarországon élni, és miért érdemes elindulni egy úton a Kárpát-medencében.

– *Mit jelent Önnek a szülőföld és a magyarság?*

Nagyon sokat jelent számomra az a vidék, ahonnan származom. Bárádon, egy Hajdú-Bihar vármegyei faluban nőttem fel, egy kicsi, ám összetartó közösségben. Rengeteget köszönhetek a szüleimnek és a református gyülekezetemnek egyaránt. Olyan értékeket hoztam vidékről, amelyeket a fővárosban fölnöve valószínűleg nem tudtam volna elsajátítani. Ilyen például az, hogy megtanultam a munka értékét és becsületét, és azt az egyszerűnek tűnő bölcsességet, hogy előbb vagy utóbb minden munkának meglesz az eredménye. Ezt a saját életemben mindennap visszaigazolva látom.

– *Ezt erősítették meg Önben a tanárai is?*

A Debreceni Református Kollégiumba jártam középiskolába. Ebben az ősi intézményben különösen zárt rendszerben működött az oktatás. A kollégiumban tudtuk megérteni igazán, hogy egy tizenéves fiatalnak milyen lehetőségei és esélyei vannak. Egészen sajátos kis világot tud-

*Nagy János, a Miniszterelnöki
Kabinetirodát vezető államtitkár
(Botár Gergely felvétele)*

tunk ott belakni attól kezdve, hogy első alkalommal beléptünk az intézmény ajtaján, egészen addig, hogy az érettségi idején a legvagányabb srácok is zokogva énekelték a *Csak vezess, Uram, végig...* kezdetű éneket. Megtanulhattuk, hogy a közösség és az egyén érdekeit miként lehet összehangolni, valamint azt is, hogyan viszonyuljunk a másik emberhez.

Az akkori kisebb és nagyobb közösségekben elsajátított tudást a mai napig tudom kamatoztatni.

– *Milyen szerepe van az identitásnak manapság?*

Olyan világban élünk, amelyben sok minden bizonytalanná válik, és elvesznek bizonyos – korábban határozott – kontúrok. Ma egyre fontosabb szerepe van az identitásnak. Ez alatt érthetjük a vallási identitást, vagyis az Istenhez való viszonyt, illetve a nemzeti természetű identitást, valamint a szexuális identitást. Jól láthatóan olyan folyamatok zajlanak manapság a nyugati világban, amelyek megpróbálják eltörölni ezt a három identitáselemet. A mi konzervatív közösségünk egyik célkitűzése, hogy ezeket ne csak továbbadjuk az utódainknak, hanem általuk meg is erősítsük magunkat a jelenben. Én ezért dolgozom nap mint nap.

– *Mai sorskérdéseink ezen három identitáshoz kapcsolódnak?*

Igen, de a legnagyobb nemzeti sorskérdés a nyolcvanas évek közepe óta a Fekete Gyula által jelzett demográfiai probléma, ugyanis jól látszik, hogy a magyarság fogy, nemcsak a határon túli területeken, hanem Magyarországon is. A fő kérdés az, hogy meg tudunk-e maradni nemzeti közösségként. Márpedig az a társadalom, amely biológiailag nem tudja fenntartani magát, az egy idő után el fog veszni. Egy magyar rémálomról szóló történet szerint a Teremtő egy napon kihúzza az élők sorából a magyarokat, így az utolsó magyar is eltűnik a világból. A nagy népek esetében ez elképzelhetetlen, de matematikai képletekkel kiszámítható, hogy ez a rémálom a magyarság esetében elvileg megvalósulhat. Ezért azt gondolom, a legfontosabb sorskérdés az, hogy egyre több magyar gyermek szülessen, és ezek a megszületett gyermekek minél egészségesebb környezetben nőjenek föl. Ezt akár erkölcsi környezetvédelmi kötelezettségnek is tekinthetjük, és az Alaptörvény is ebből a gondolatból sarjadt ki.

– *Milyen megoldási lehetőségek vannak a demográfiai kérdésekre?*

Az lenne a cél, hogy a családalapítás és gyermekvállalás trendivé váljon a fiatalok számára. Ez egyrészt kulturális változást jelent, másrészt ennek vannak anyagi feltételei is. Ismert a magyar kormány elmúlt 14 évben folytatott munkája: olyan családokat támogató intézkedések születtek, amelyek ma is azt szolgálják, hogy minél több gyermek szülessen Magyarországon.

– *A nemzetpolitikának milyen eredményei vannak, és milyen feladatokat kell elvégezni?*

Nem véletlen, hogy 2010-ben az akkori új kormány egyik első törvénye az egyszerűsített honosításról szólt. Szintén az első törvények közé tartozott június 4-nek a nemzeti gyásznapból a nemzeti összetartozás napjává történt átalakítása. Nekünk a 20. század rendkívül sok kárt okozott, óriási veszteségeket szenvedtünk el, ezért tudatosítanunk kell magunkban, hogy már a létezésünk ténye is siker. Amikor a Kárpát-medencében járok, mindig azt tapasztalom, hogy annyi baj és vész között mégis állunk, és megvannak a politikai, társadalmi, gazdasági támogatói a helyi magyar közösségeknek, akikkel partnerként együtt tudunk dolgozni.

– *Hogyan látja a honismeret szerepét?*

A honismeret szinonimája a honszeretet. Akkor tudunk valamit szeretni, ha ismerjük. Nagyon elterjedt betegség a mai korunkban a kommentműveltség, amely arról szól, hogy emberek tömegeinek van véleménye mindenről – anélkül, hogy meglennének a szükséges ismereteik adott ügyben. Ez egyre terjed, és ellentétes a demokráciával. A honismereti munka és az Önök kezdeményezései azért támogatandók, mert mélyfúrást végeznek egy-egy témában, és miután ezeket az emberek a folyóiratukban elolvasták, utána tudnak véleményt alkotni. A kommentműveltség a tömegekkel el tudja hitetni, hogy érdemes csat-

lakozni egy-egy influenszer véleményéhez. Ez az elbutítás és elbutulás egyik formája, és ez ellen csak egyféleképpen lehet védekezni: a tanulással. Minden egyes nap úgy kell lefeküdnünk, hogy többek lettünk, mint amikor reggel fölkelünk.

– *Miként tudom megismerni a hazámat, az otthonomat, a környezetemet?*

Kétféle módon: vizuálisan, vagyis könyvek, folyóiratok, online tájékozódás által, de ennél sokkal meghatározóbb élmény, amikor elmegyünk a helyszínre, és megtekintjük a tájat, a természetet, beszélgetünk emberekkel, és szemügyre vesszük az épített örökséget, a kultúrát. Egészen más képet mutat így a táj, mintha csupán képeket látunk, könyvet olvasunk róla. Az egyik kikapcsolódási formám a túrázás. Amikor elkezdtem az Országos Kéktúrát, akkor még nem gondoltam, hogy milyen sokat is tud adni egy-egy túra. Ezek által egyrészt megismerhetem a hazámat, láthatom, hogy milyen fantasztikus helyek vannak Magyarországon. Amit a franciák mondanak a saját országukról, az ránk is igaz, és a vándorútjaim során megtapasztaltam: Magyarország az a hely, amelyet a természet széppé, a történelem pedig nagyvá tette. Másrészt megismerhetjük a természeti környezetet, azt a kultúrát, amelyet őseink hagytak ránk. A legtöbb településünkön található valamilyen irodalmi, történelmi lenyomat. Harmadrészt egy-egy túra alkalmával az ember saját magát is megismerheti, gondolhatunk itt például a zarándoklatokra is, amelyeken a cél maga az út, amely során rengeteg jó gondolatra juthatunk. A túrázásban az is nagyon jó, hogy minimális a pénzigénye, így mindenki számára elérhető, és a Nagy-Milicen ugyanúgy megizzad az ember budai vezérigazgatóként, mint egy kisváros raktárosaként. Ez tehát a legdemokratikusabb mozgási forma is. Mindenkit bátorítok is, hogy induljon el egy úton.

– *Milyennek látja a magyarok lakta vidékeket a Kárpát-medencében?*

Illyés Gyula ötágú sípként hivatkozott a magyar irodalomra, és ez a kultúrában is megjelenik. Megfigyelhető tehát egyfajta szétfejlődés, még akkor is, ha ugyanarról a kultúráról beszélünk. Demeter Szilárd szokta nekem mondani, hogy tévedés magyarországi és határon túli irodalomról beszélni, mert valójában egy irodalom van: a magyar irodalom. Ez a kultúrára is igaz: egy kultúra van, a magyar kultúra, amelynek részei a határon túliak is. Természetesen a határon túliak más kihívásokkal néznek szembe, mint a magyarországiak, de ugyanebben a civilizációs keretben képzelik el a jövőjüket. Hol erősebb, hol gyengébb kötődésekkel. Más dolog magyarnak lenni Gömörben, Kassa környékén, mint Székelyföldön vagy a Délvidéken. Eltérő mentalitású emberek élnek a Kárpát-medence különböző vidékein. A múlt század húszas, harmincas éveiben ezekről a különbségekről rengeteg kötet jelent meg. Karácsony Sándor is írt egy vastag, ám nagyon érdekes könyvet, amely éppen arról szól, hogy hányféle magyar ember van a különböző területeken, és ez független az országhatároktól. Az egységes magyar nemzet sok kis magyar közösségből tevődik össze. Kós Károly arról beszélt, hogy kis magyar világokat kell felépíteni, ezeknek egy belső rendszert kell alkotniuk, és ezen belül nekik kell megtalálniuk a boldogulásuk sajátos formáit. Ebbe Budapestről nem lehet, nem szabad beleszólni, viszont ha hozzánk fordulnak, mindenben kötelességünk segíteni őket.

– *Hol vannak ma a legnehezebb helyzetben a magyarok?*

Teljesen egyértelmű, hogy egy háborús ország állampolgárai, a kárpátaljai magyarok vannak a legnehezebb helyzetben. Nagyon sok emberrel beszéltem, kárpátaljaiakról és kárpátaljaiakkal is. Nem lehet pontosan tudni, hogy ennek a háborúnak mi lesz a vége, és azt sem tudjuk, a magyarságnak milyen szerepe lesz a jövőben Kárpátalján, ezért mindent meg kell tenni, hogy esély nyíljon a kárpátaljai magyar közösség megmaradására. Mi ezen dolgozunk, de ennek előfeltétele, hogy a mostani borzalmas háború minél hamarabb véget érjen. Kis országgént nekünk kevés a ráhatásunk az oroszok és az amerikaiak között zajló

geopolitikai játszmákra. De azt gondolom, ha senki nem mondja, hogy mielőbbi béke szükséges, akkor nem is lesz béke. Ezért minden fórumon el kell mondanunk, hogy azonnali tűzszünet és mihamarabbi béketárgyalások szükségesek. Ez kihát a kárpátaljai magyar közösségre is. Nekik egyébként elképesztően nehéz körülmények között kell helytállniuk, és ez még akkor is így van, ha a kárpátaljai ukrán vezetés korrekt módon viselkedik velük. Vannak ugyanakkor olyan ukrán csoportok is, amelyek nem tekintik partnernek őket. Az ilyen erőkkel szemben fel kell lépni, és amikor szükséges, a magyar kormány tiltakozik is a megnyilvánulásaik ellen.

– *„Ahol közösség van, közösség épül, ott minden van, ott a legnagyobb kihívásokon is úrrá tudunk lenni” – fogalmazott korábban. A Honismereti Szövetség céljai közé tartozik a közösségben gondolkodás, a lokalitás fontossága, az értékörzés és -átadás. Miként lehet ezt ösztönözni?*

A közösségek eszközei ahhoz a célhoz, hogy Magyarország magyar ország maradjon. Következésképpen azt gondolom, hogy minden egyes közösségnek Magyarországon és a magyarok lakta területeken van valamilyen összekötő habarcsa, van valami olyan tényező, akár vallási, akár kulturális, amely összetartja őket. Ezeket nemcsak anyagi, hanem erkölcsi és politikai szempontból is támogatni kell. Tehát ezeket a közösségeket meg kell keresni, beszélgetni kell velük, meg kell kérdezni őket, hogy miben tudja őket támogatni a magyar kormány. Mint már említettem, ha valamilyen segítségre van szükségük a közösségük továbbépítéséhez, azt lehetőség szerint meg kell nekik adni. A közelmúltban a romániai magyar evangélikusok meghívására találkozhattam a barcasági evangélikusokkal. Nincs benne a magyar közgondolkodásban, hogy vannak erdélyi magyar evangélikusok, hiszen az ottani lutheránusok kapcsán egyből a szászokra szoktunk gondolni. A Barcaságban élő közösségben fiatal, ambiciózus vagy éppen nagycsaládos tapasztalatban megöszült lelképásztorokat láttam, és nagyon jó érzés volt azzal szembesülni, hogyan őrzik a lángot, építik a közösséget. Nagyszerű érzés látni, hogy jó célra mentek a támogatásaink: óvodákra, iskolákra, közösségi terekre. Azt tapasztaltam, hogy szerte a Kárpát-medencében nagy számban vannak ilyen közösségek.

– *Milyennek látja a fiatalok nemzet, haza iránti elkötelezettségét?*

A mai fiataloknak rendkívül nehéz a helyzetük. Évtizedekkel ezelőtt az volt a kérdés, hogyan lehet információkhoz jutni a kommunista cenzúra, az elfojtó politikai mechanizmusok miatt. Ma viszont az a helyzet, hogy mindenhez hozzáférnek a fiatalok, ám ahogyan a Szentírás fogalmaz: *„mindent szabad, de nem minden használ.”* És a nagy tudás nem az, hogy információhoz jussunk, hanem az, hogy el tudjuk dönteni, mi az, ami hasznos, célszerű és jó, és mi az, ami haszontalan, talmi és kifejezetten káros. Azt látom, hogy nagy kihívás előtt áll a fiatalság abban a kérdésben is, hogy például egy Európai Egyesült Államok kontra *„nemzetállamok Európája”* vízióban a megfelelő válaszokat találja meg a kérdésekre. Számomra egyértelmű a válasz, de nem minden fiatal van ezzel így. Az ilyen kérdésekben kulcsfontosságú szerepe van a magyar oktatási rendszernek, amelynek nemcsak oktatási, hanem nevelési rendszernek is kell lennie. Takaró Mihály vezetésével működik egy köznevelési kormánybizottság, amely azt a célt tűzte ki, hogy a megfelelő ismeretek megszerzésével a fiatalok el tudják választani a jót a rossztól, a hasznosat a károstól.

– *Hogyan lehet megelőzni a szórványosodást és a fiatalok elvándorlását?*

Különböző kifejezések egymásba csúsznak, és ezeket szét kell választanunk. Az Európai Unió alapelvei között található a tőke és a munkaerő szabad áramlása. A probléma önmagában nem azzal van, ha a magyar fiatalok kipróbálják magukat Nyugaton, hanem azzal, hogy visszajönnek-e. A magyar nemzet számára az előnyt jelent, hogy Nyugaton palléro-

zódnak. Azt viszont sosem szabad elfelejteni, hogy ők ott mindig idegenek lesznek. Több, külföldön hosszabb időt eltöltött ismerősömmel beszélgetve arra jutottam, hogy – még a legbefogadóbb népek esetében is – ők mindig jöttmentek maradtak. Széchenyivel szólva azon kell dolgoznunk, hogy miként tudunk olyan anyagi természetű és infrastrukturális körülményeket teremteni, amelyek persze a nyugati szintet nem fogják megközelíteni, de adnak egy olyan pluszt, amellyel és amelyért mégis érdemes itt élni. Ez persze elsősorban nem anyagi, hanem szívbéli kérdés. Ebben pedig a *Honismeret* folyóiratnak is lehet szerepe, ezért népszerűsíteniük kell.

– *Megkapják a fiatalok az oktatási rendszertől a hazafiságra nevelést?*

Szórványosan. A dolog kulcsa a tanár- és tanítóképző felsőoktatási intézményekben van. Ezért arra kell törekedni, hogy a pedagógusok ne csupán egy állásnak, hanem hivatásnak tekintsék a foglalkozásukat. Nagyban függ a tanároktól, hogy milyen felnőttek lesznek a magyar gyerekekből. Ezért nem mindegy, hogy a gyermekeinket kik tanítják, és milyen mentalitással állnak hozzá a hivatásukhoz. Ebben a kérdésben nagyon sok teendő van még.

– *„Szellemmel és lélekkel” kell megtölteni a magyar intézményeket. Fogalmazott egy erdélyi oktatási központ átadásán. Mire gondoljunk e két szó hallatán?*

Elképzelésem szerint az állami és a nemzeti érdekek, valamint a keresztény kultúrából fakadó kötelezettségek harmóniában vannak egymással. Amikor én arról beszélek, hogy szellem és lélek szükségeltetik a magyarság megmaradásához, akkor én azt gondolom, hogy ezeket be kell vinni a magyar élet mindennapjaiba. Ezekhez viszont emberek és közösségek kellene. A legmegdöbbentőbb élményem a Székelyföldön az volt, hogy a kisebbségi léthelyzetben bármelyik percben ki tudnak állni a magyarságukért, mert ki kell állniuk. Minden öntudatos erdélyi magyarnak egy kicsit jogásznak, egy kicsit diplomatának is kell lennie, arra is fel kell készülnie, hogy adott helyzetben miként fogja megvédeni magát. A közbirtokossági perekétől kezdve a labdarúgó-mérkőzéseken át a kocsmai verekedésekig ez bárhol és bármikor előfordulhat. Ezért ott másképp tekintenek a nemzeti kérdésre, mint Magyarországon. A székelyföldi barátaimtól megtanultam, hogy mindig résen kell lenni, és állandóan fel kell készülni arra, mi történik majd, ha ellenszél fúj. Ismerjük azt a hasonlatot, hogy a magyarság olyan, mint a kenyér, a belseje puha, de a héja megtartja.

– *Közösségi oldalán folyamatosan jelennek meg templomok és bibliai idézetek. Mit jelent Ön számára a vallás és a keresztény hit?*

Mivel egy identitásproblémás világban élünk, olyan korszakban, amikor egymást érik a veszélyek, amikor háborús uszítás zajlik, és amikor folyamatosan támadják azokat az értékeket, amelyekből közösségek tudnak kisarjadni, akkor szükséges, hogy az ember biztosan

Nagy János a *Honismeret* folyóirat rendszeres olvasója (Botár Gergely felvétele)

meg tudjon állni a lábán. Valójában a hit több ennél, mert a hit a nem látható dolgokban való bizonyosság. Az említett Facebook-posztokat azért szoktam kitenni vasárnaponként, mert a közösségi média önmagában egy üres lap. Következésképpen misszionálásra is alkalmas. Ha csak egy ember is elgondolkodik azon a bibliai igén, illetve képen, amelyeket én vasárnaponként megosztok, akkor már megérte. Azt gondolom, hogy ez református presbiterként nekem a kálvini hagyományok alapján kötelességem is.

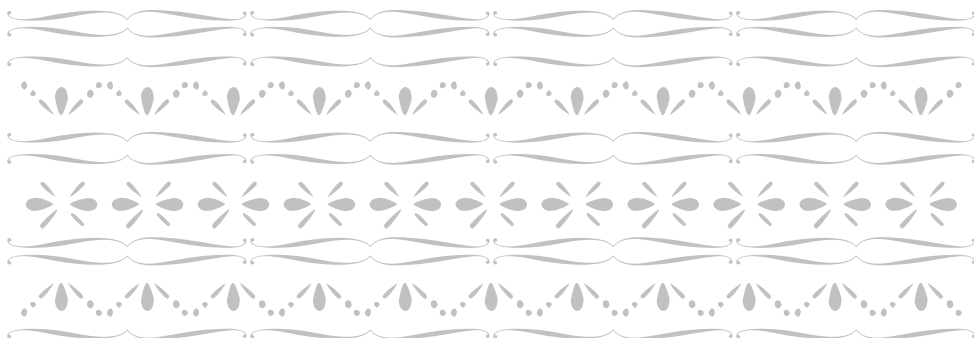
– *Az idei Országos Honismereti Akadémia Esztergomban lesz az Ön fővédnökségével. Vannak esztergomi kötődései, élményei?*

Esztergom kitüntetett helye Magyarországnak. Az ország első városa, bár ebben állandó vita van Székesfehérvárral, hogy melyik volt fontosabb Szent István számára. A városban az ember érzi a levegőben, hogy olyan történelmi helyen jár, ahol korábban Árpád-házi magyar királyok fordultak meg. Érezni lehet az ezeréves történelmet. Következésképpen Esztergom nagyon kedvelt hely számomra, ráadásul a polgármester úr személyes jó barátom, korábban kollégám volt. Tavaly jutottam el Babits Mihály házához, amely talán kevésbé ismert, mint amennyire fantasztikus. Száz éve Babits a feleségével együtt az esztergomi Előhegyen vett egy kis házat. Ez olyan kitűnő helyen épült, ahonnan a bazilikát és a felvidéki tájat is belátni. Akkor jártam ott legutóbb, amikor tavasszal virágoztak a fák. A lenyugvó nap fényénél ott ülni, és Babits-verseket olvasgatni olyan élményt nyújtott, amelyet mindenkinek csak kívánni tudok. Várom, hogy inspirációkat merítsek a nyári Honismereti Akadémián, és szeretnék találkozni majd a konferencia szervezőivel, résztvevőivel. A legjobb helyet sikerült tehát találnia a Honismereti Szövetségnek az idei akadémiajukhoz.

– *Úgy tudom, hogy államtitkár úr a Honismeret olvasója.*

Nagyon jó a címe a folyóiratuknak, amely meglátásom szerint egyfajta értelmiségi szubkultúra lapja. Azért jó érzés olvasni, mert olyan témákban kapunk információkat, amelyekkel nem találkozunk a napi hírfolyamban. És mindezt nagyon jó minőségben kapjuk. Mivel évente hatszor jelenik meg, ezért nem is jelent nagy leterheltséget a végiglapozása és az írások elolvasása.

Németh László

TERMÉS

Isten hozta vendégeinket Komárom-Esztergom vármegyében!

A magyar királyok és királynék tartózkodásai Esztergomban az Anjou-korban (1301–1387/1395)

A magyar uralkodók és házastársaik a címben megjelölt időhatárok közötti nagyjából kilenc évtizedben – forrásokkal adatolhatóan – mintegy másfél tucat alkalommal, vélhetően tizenhét ízben látogattak el a magyar állam első kormányzati és szakrális székhelyére.¹ E vizitációk mindegyike uralkodói látogatás volt, azaz egyetlen olyan – pozitív forrásadat-alátámasztható – esetről sem tudunk, amikor az éppen hatalmon lévő király hitvese, vagy – mint arra a vizsgált évtizedekben I. Károly (Róbert) (1301/1308–1342) az őt 38 esztendővel túlélő özvegye, a lengyel származású (Piast vagy Lokietek) Erzsébet vagy, I. Lajos (1342–1382) felesége, a bosnyák (Kotromanic) Erzsébet esetében bőven sor kerülhetett volna – édesanyja felkereste volna Esztergom városát. A fent szereplő „házastársaik” szó mégsem értelmetlen vagy felesleges, tekintve, hogy Mária királynő (1382–1395) férje, (Luxemburgi) Zsigmond (1387–1437) 1387 tavaszán szintén elfoglalta a magyar trónt, és az addig is csak névlegesen, önállóan sohasem regnáló királynőt azonnal kiszorította a hatalomból, így a címzetes uralkodónöből csakhamar „egyszerű” királyné lett, és a három, Esztergomban tett látogatásából kettő, 1388 folyamán, már ilyen minőségében zajlott le.² A korszak királynéinak esetleges esztergomi tartózkodására vonatkozó forrásadatok hiánya ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy Márián kívül a szóban forgó 94 év alatt más magyar királyné nem fordult meg a településen, és mivel a szomszédos, néhány órányira fekvő Visegrád 1323 és 1346, majd 1355 és 1405/1407 között az ország székvárosa volt, vélelmezhető, hogy az ismert alkalmakon túl királyaink is jóval többször tartózkodtak Esztergomban.

Korszakunkban elő ízben, mindjárt annak kezdetén, 1301 tavaszán, I. Károly király járt a városban. Nem is akármilyen célból: Caroberto megkoronázása végett jött Esztergomba, egy kalandos, szinte versenyfutásnak is beillő utazás végállomásaként. A fiatal nápolyi herceget, aki még az előző év nyarán Dalmáciába érkezett, hogy megszerezze a trónt, Bicskei Gergely, az esztergomi metropolitai szék várományosa, viselt címe szerint az érsekség pápai *administradora* kísérte és kalauzolta Esztergomba, valószínűleg április közepe tájt, kényszermegoldásként, mivel mind Székesfehérvár, a királlyá avatások hagyományos és az

1 Ráth Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. Győr, 1866.²; A magyar királyok tartózkodási helyei. Összeállította: Sebestyén Béla. Sajtó alá rendezte: Sebestyén Erzsébet. Budapest, é. n. (1938.); Engel Pál – C. Tóth Norbert: Királyok és királynék itineráriumai (1382–1438). (Itineraria regum et reginarum Hungariae [1382–1438]). Budapest, 2005. (Segédletek a magyar középkori történelem tanulmányozásához 1.); Spekner Enikő: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Budapest, 2015. (Monumenta historica Budapestinensia. XVII.) 139–178.

2 Sebestyén 52., 54.; Engel – C. Tóth 2005. 36., 39.

íratlan jogszokások szerinti színhelye, mind pedig Buda bezárta előttük kapuit, és megtagadta bebocsátásukat.³ Károly első, Bicskei általi, sietős, sőt, puccsszerű megkoronázására végül alkalmasint 1301. május első napjaiban került sor, nem szokványos körülmények között. Ganfrid foix-i apát és tarragonai főesperes 1301-ben, Rómában írt levele szerint a koronázásra ráadásul nem is az érseki székvárosban, a Szent Adalbert-bazilikában vagy – miként a százados tradíció elvben megszabta – Székesfehérvárott, hanem az utóbbi település falain kívül került sor. Levelében az apát ugyanis egyenesen azt közli, Károlyt nem a „szokott városban”, hanem annak határában, „egy mezőn”, tehát a szabad ég alatt koronázták meg. Egyéb forrásaink közléseinek és Ganfrid apát feltehetően egy félreértésen alapuló híradásának – nyilvánvaló figyelmetlenségből következő, helytelen – értelmezése nyomán olyan vélemények is megjelentek, amelyek szerint első Anjou-házi uralkodónk 1301-ben egy Esztergom melletti réten nyerte el a koronát. Zsoldos Attila ezt tökéletesen cáfolta, bizonyítva azt is, hogy a koronázás színhelyeül az esztergomi érseki székesegyház szolgált.⁴ Meglehet ugyanakkor, hogy Károlynak és híveinek az Esztergomba való bejutással is akadt némi gondja, sőt még azt sem zárhatjuk ki, hogy fegyveres harc, rajtaütés, vagy kisebb ostrom árán kellett megszerezniük a várost, illetve a felette magasodó erősséget. Egyházfői székhelye, az esztergomi vár ugyanis 1301 táján egy ideje nem volt Bicskei kezén: III. András elvette tőle azt az esztergomi ispánsággal egyetemben, és azokat híveinek, Divék nembeli Barleusnak és Jaroslónak adományozta.⁵

Esztergom város pecsétje 1332. március 8-i oklevelén
(MNL Országos Levéltára,
Diplomatikai Levéltár 2698.)

Az érthető okokból minden bizonnyal hamarjában, a pompa és a kapcsolódó ünnepek elhagyásával végbement koronázási szertartást, ezáltal magának, Károly uralmának törvényszerű voltát a rendellenes helyszín mellett alighanem jóval nagyobb mértékben árnyékolta be egy másik körülmény. Jelesül hogy a királlyá avatás a közvélekedés által hagyományosan az államalapító István király uralkodói fejkének és így szentnek tekintett korona hiányában egy ismeretlen eredetű – talán a zágrábi püspökség kincstárából kölcsönvett – alkalmi diadémmal történt. A századok óta rendkívül erős szakrális tiszteletnek örvendő Szent Korona valószínűleg az ellenpárt vezetőinek, Hont-Pázmány nemzetségbeli János kalocsai érseknek és társainak birtokában volt, továbbá talán ők gondoskodtak arról is, hogy Székesfehérvár és Buda is bezárja kapuit az Anjou herceg és kísérete előtt. Károly 1301. évi megkoronázása kapcsán érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy az volt a magyar történelem második és egyben utolsó Esztergomban megrendezett királlyá avatása, és külö-

nös véletlenként – nem melleleg egy újabb kivételes jelentőségű éra nyitányaként – épp kerek 300 évvel később történt az ugyanott végrehajtott első királyi *coronatio*, I. (Szent) István koronázása után. I. Károly gyaníthatóan 1301 dereka java részét Esztergomban és

3 Kádár Tamás: Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éveit 1305 végéig. Történeti Tanulmányok. 23. Szerk. Bárány Attila – Bacsa Balázs Antal. Debrecen, 2015. 42–111., itt: 45–52.

4 Kádár 2015. 51–52.; Zsoldos Attila: Anjou Károly első koronázása. *Auxilium historiae*. Tanulmányok a hetvenesztendősb Bertényi Iván tiszteletére. Szerk. Körömczy Tamás – Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009. 407–408.

5 Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. (Magyar történelmi.) 35.; Kádár 2015. 51.

annak környékén töltötte, és csak augusztusban, a cseh király csapatai és Kőszegi János támadásakor hagyta el a várost, és húzódott vissza a déli országrészbe.⁶

Károly másodszor öt év múltán, 1306 júniusában, nagyszabású, Kőszegi János és a csehek kezén lévő erősségek ellen irányuló közép-magyarországi hadjárata keretében látogatott el Esztergomba. Május 6-án még Egerben tartózkodott, innen indult meg seregével, hogy több zólyomi és honti vár elfoglalása után Esztergomot is bevegye.⁷ Ez június végére sikerült is, 27-én már a vár birtokában bocsátott ki egy itteni keltezésű oklevelet. A király a jelek szerint ezúttal is hosszabb időt töltött Esztergomban: július 13-án mindenestre – szintén említve az erősség minapi megvívását – ismét a városban keltezett, 25-én pedig a „szomszédban”, Visegrádon találjuk.⁸ Ezután – legalábbis a forrásaink tanúsága alapján – egy hosszabb szünet következett, az uralkodó csak 1321. szeptember második felében, egy másik, nemkülönbön fontos felvidéki hadjáratáról hazatérőben érkezett harmadszor és immár utoljára a városba. Ekkor a márciusban meghalt Csák nembeli Máté, a trencsényi oligarcha tartományuraságának felszámolása céljából viselt hadat: augusztus elején elfoglalta Trencsényt, majd Léva érintésével (augusztus 22.–szeptember 11.), szeptember 29. előtt vonult be Esztergomba. Legkevesebb két-három napig időzött az érseki székhelyen, de talán még október közepén-végén is itt vendégeskedett, itineráriuma következő adata ugyanis csak november 23-án – a körülbelül egy hét alatt elérhető – Temesvárról ismert.⁹

Károly fia és utóda, I. (Nagy) Lajos – már amennyiben forrásainkból tudható – szintén három, vagy esetleg négy ízben fordult meg Esztergomban. Első itt-tartózkodása 1352 januárjában adatolt: 1351. december 22-én Budán volt, január 15-én azonban már a városban bocsátott ki oklevelet egy egészen rendkívüli, országos botránynak számító bűnügy kapcsán.¹⁰ Mint a bölcsi Domonkos fia, Zudornak mondott Simon udvari apród és fivérei javára kelt *privilegium*ában a király elbeszéli: János székesfehérvári örkanonok I. Károly sírját felnyitotta és fejeéről ellopta annak halotti aranykoronáját, akit ezért az ország előkelői hűtlenség bűnében elmarasztaltak, és börtönben végezte életét. A példátlan skandallum feltehetően valamikor 1346 májusa előtt történt és a részletei nem teljesen világosak, tekintve, hogy egy másik, 1349. szeptemberi oklevelében I. Lajos még nem az egykori örkanonokot tartotta a bűncselekmény végrehajtójának, csak azt róta fel neki, hogy ismeretlenek az ő hanyagsága folytán bontották ki a sírt, és tulajdonították el atyja fejékét. A király két nappal később ismét Budán tartózkodott, júliusban viszont egy újabb villámlátogatást tett Esztergomban, tehát fél év alatt kétszer is a városba jött.¹¹ Ez az uralkodói vizitáció hasonlóképpen zajlott, mint januárban: Lajos az előző nap alkalmasint még Budán volt, július 27-én Esztergomban hozott egy intézkedést, augusztus 2-án pedig újfent Budán tűnik fel, bár az is lehetséges, hogy ekkor valójában a Nyitra vármegyei Semptén járt.¹² A következő, 1353. esztendőben a király újra felkereste Esztergom megye és az érsekség székhelyét. Ezúttal is

6 Pór Antal: Az Anjouk kora. A magyar nemzet története. III. Budapest, 1895. 9.; Kádár 2015. 56–57.

7 Kristó Gyula: Csák Máté. Budapest, 1986. (Magyar história. Életrajzok.) 113.; Kádár Tamás: Harcban a koronáért. (II.) I. Károly (Róbert) király uralkodásának 1306–1310 közötti szakasza. (Történeti Tanulmányok 25.) Szerk. Miru György – Novák Ádám – Bacsa Balázs Antal. Debrecen, 2017. 126–192., itt: 127–129.

8 Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). II. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1992. 44., 47., 51. sz.

9 Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). VI. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 2000. 228., 240., 254., 258., 314. sz.

10 Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXXVI. Szerk.: Sebők Ferenc. Bp. – Szeged, 2018. (A továbbiakban: AO XXXVI.) 26. sz.

11 AO XXXVI. 29., 544. sz.

12 AO XXXVI. 544., 561., 562. sz.

Budáról – ahol április 23-án még adatolható jelenléte – „ugrott át” a városba, 26-án Esztergomból tudatta írásban Velence követeit, hogy a közte és az észak-adriai városköztársaság között Dalmácia kérdésében kötendő megegyezéshez öccse, István szlavón, horvát és dalmát herceg nem akar hozzájárulni, és mivel a terület feletti uralmat teljes körűen átadta fivérének, az ügyben őt magát a továbbiakban keresni haszontalan. Levelében ellenben a király megígérte, hogy Velencével csak olyanformán kezd háborúskodást, ha azt követe révén a támadás megindítása előtt legalább három héttel közli. A király ezután megint csak hamarosan visszatért Budára: május 2-án már bizonyosan ott tartózkodott.¹³

I. Lajost nagy valószínűség szerint még legalább egy alkalommal, 19 évvel később, 1372. június közepén is köszönthették városukban az esztergomiak. XI. Gergely pápa magyarországi legátusa, Jean de Cradaillac rodezi püspök és alexandriai pátriárka június 11-én, IV. Károly német-római császárhoz intézett levelében beszámol róla, hogy már indulóban volt Esztergomból Bródba, hogy a két uralkodó ottani személyes összejövele előtt találkozzék a császárral, amikor a magyar király értesítette, hogy jövő hétfőn egy bizonyos ügyben Esztergomban beszélni kíván vele, miért is, mint az illendő, Lajost, kérése szerint, bevárja az érseki székhelyen.¹⁴ Hogy a pátriárka és a király tervezett találkozója megvalósult-e, legfeljebb erősen valószínűsíthető, amennyiben viszont megtörtént, annak színhelyeként lényegében csak Esztergommal számolhatunk. Vélelmezhető továbbá, hogy a magyar uralkodó az esztergomi érsek és a garamszentbenedeki apát között régóta folyó birtokper kapcsán szeretett volna beszélni a szentszéki követtel, lévén a jogvitában két héttel később – Lajos talán épp ekkor adott megbízása nyomán – a legátus hozott ítéletet.¹⁵

Mária királynő háromszor járt Esztergomban; első ízben 1384 elején, március 6. előtt, Szlavóniából, Pozsegavárról – az ország szívébe visszatérve – látogatott el a városba. A királynő legkevesebb egy hétig, 13-ig vendégeskedett Esztergomban, és itt léte alatt négy oklevelet is kibocsátott; az első, egy, a (nagy-)váradi székeskáptalannak küldött parancslevele 6-án kelt.¹⁶ 13-án Kassa városának írt, majd másfél héten belül Budára távozott, ahol március 24-től mutatható ki.¹⁷ Mária – a második hivatalos uralkodói rezidenciaként használt Budáról – 1384. augusztus első felében ismét Esztergomba jött: 15-éről ismeretes egy itteni keltezésű oklevele, ebben egy Körös megyei birtokon vásártartást engedélyezett. A fiatal uralkodónő augusztus 24-én még biztosan Esztergomban tartózkodott, az e napon kibocsátott diplomájából tudjuk, hogy általános hadfelkelés zajlott ezekben a nyár végi hetekben az országban. Itineráriumának következő ismert adata szeptember 21.: Buda, így könnyen lehetséges, hogy még szeptember elejét is a magyar Rómában töltötte.¹⁸

A következő uralkodói látogatást Zsigmond király tette a városban: ő először 1388. március 23-án, vagy néhány nappal korábban érkezett Esztergomba. Március 16-án még a jókora távolságra, 160 km-re fekvő Trencsénben volt, tehát bizonyára meglehetősen fárasztó

13 Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXXVII. Szerk. B. Halász Éva. Budapest–Szeged, 2018. 258., 267., 285. sz.

14 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IX. Volumen 4. Studio et opera Georgius Fejér. Buda, 1834. (A továbbiakban: CDH IX/4.) 408-409.; Pór Antal: Anjouk és Wittelsbachok. (Nagy Lajos második szövetségese IV. Károly császár ellen.) Századok 41. 1907. 903.

15 CDH IX/4. 409-418.; Pór 1907. 903.: 2. jegyz.

16 1384. márc. 6.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (A továbbiakban: DF.) 233 962.; Süttő Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával. II. Szeged, 2003. (Belvedere-monográfiák 2.) 79., 81-83. sz.; Engel – C. Tóth 2005. 36.

17 1384. márc. 13.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus X. Volumen 1. Studio et opera Georgius Fejér. Buda, 1834. 151-153.; Süttő 2003. 83., 85. sz.

18 Süttő 215., 221., 232. sz.; Engel – C. Tóth 2005. 36.

út állt mögötte, amikor kíséretével bevonult a városba. A helyi székeskáptalan képviselői azonnal megkeresték vásárvámjuk és egyéb jogaik ügyében, amelyek élvezetében az esztergomi polgárok sok éve akadályozták őket, mire a király 23-án utasította tárnokmesterét, hogy szerezzen érvényt a perben még I. Lajos által – az egyház javára – hozott ítéletnek.¹⁹ Zsigmond legalább egy hétig maradt Esztergomban, itt töltötte a húsvétot (ez évben március 29-re esett), és talán a városban ünnepelte meg koronázása első évfordulóját (március 31.) is, majd, április első hetében, a vértsebeli Gesztesre ment.²⁰ Ugyanezen hónap vége felé, miután 16-án Budát is útba ejtette, a király visszatért Esztergomba. Mindössze egyetlen adatunk van újbóli itt-tartózkodására: (1388. április) 25-én egy birtokbaiktatási parancsot foglaltatott írásba; 28-án már Visegrádon keltezett.²¹ 1388. nyár elején a király és hitvese is felkereste újra Esztergomot. Úgy tűnik, hogy Zsigmond és Mária a városban találkozott: a férj Nyitráról, nagy valószínűség szerint június 11-én (9-én még Nyitrán volt), míg a királyné Budáról, ugyanakkor, vagy esetleg néhány nappal korábban érkezett a településre.²² 11-én külön-külön oklevelet állíttattak ki a Szécsényi Frankkal és Simonnal kötött birtokcseréről; a testvérek ennek értelmében a barsi Zsarnócat és az újbányai vámot kapták adományul; másnap pedig Zsigmond a kolozsvári polgárokat értékes kiváltságban részesítette: a vásárokon az ország egész területére szabad kereskedést biztosított nekik. Három nappal később, ha ugyan nem előbb: nem tudható, alkalmasint már mindketten Visegrádon tartózkodtak, ilyenformán közös esztergomi látogatásuk mindössze pár napig tartott.²³

A következő években, 1395 májusában történt tragikus haláláig, ami egyben az Anjou-ház magyarországi uralmának végét is jelenti – ismereteink szerint – Mária királyné már nem tért vissza Esztergomba. Zsigmond ellenben, az említett időpontig, még három alkalommal vendégeskedett a városban. Következő látogatására 1391. július közepén került sor: 3-án Budán keltezett, majd 17. és 19. között mutatható ki esztergomi tartózkodása, az előbbi napi napon a leleszi konventnek, 19-én Bebek Imre országbírónak küldött utasítást, 25-én pedig már Zólyomban találjuk.²⁴ 1393. április 5. körül ismét itt járt, a vizitáció időtartamát illetően azonban úgyszólván semmit sem tudunk: március 26-án, majd egy hónap múlva, április 23-án megint Budán tartózkodott, így a közbeeső idő java részét elvileg akár Esztergomban is tölthette.²⁵ A következő, 1394-es esztendőben újfent Esztergomba jött, ezúttal is tavasszal és nemkülönben Budáról, nevezetesen május 6-án. Ekkor Mária egy 1391. évi *donatio*ját erősítette meg, 10-én és másnap maga tett adományokat. Legkésőbb május 15-én visszatért Budára, az ott időző királynéhoz.²⁶ 1395 folyamán, de már a címben megjelölt időhatáron túl, mintegy fél évvel első felesége elhunytá után, a karácsony előtti napokban vagy hetekben Zsigmond még egyszer járt Esztergomban, és a későbbiekben még legalább 18-szor fordult meg hosszabb-rövidebb időre a városban.²⁷

Kádár Tamás

19 Zsigmondkori oklevéltár. I. (1387–1399). Összeállította: *Mályusz Elemér*. Budapest, 1951. (Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok I. A továbbiakban: ZsO I.) 467., 475. sz.; *Engel - C. Tóth* 2005. 59.

20 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Diplomatikai Levéltár. (A továbbiakban: DL.) 38 157.; DF 271 177.; *Engel-C. Tóth* 2005. 59.

21 ZsO I. 501. 505., 516., 519. sz.

22 DL 42 397.; ZsO I. 595. 596. sz.

23 ZsO I. 598. sz.; *Engel - C. Tóth* 2005. 40., 60.

24 ZsO I. 2122., 2152., 2160. sz.; *C. Tóth Norbert*: A leleszi konvent országos levéltárában lévő *Acta anni* sorozat oklevelei. I. közlemény. 1387–1399. (Pótlás az Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez.) A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. 47. Főszerk. *Dám László*. Nyíregyháza, 2005. 102. sz.; *Engel-C. Tóth* 2005. 64.

25 ZsO I. 2880., 2888., 2904. sz.

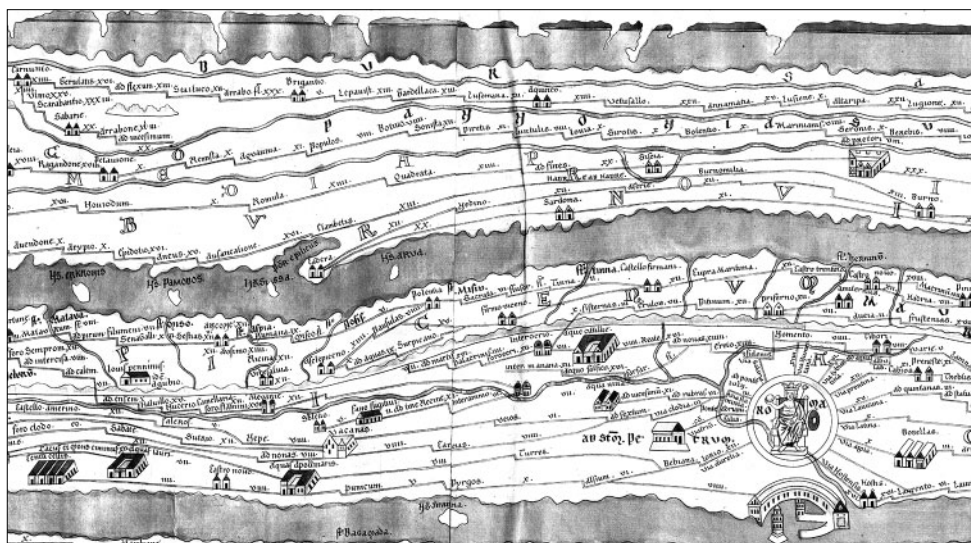
26 ZsO I. 3407., 3425. sz.; DL 74 476.; *Engel-C. Tóth* 2005. 68.

27 ZsO I. 4187. sz.; DL 100 274.; *Sebestyén* 60–76.; *Engel-C. Tóth* 2005. 71–131.

Dunántúli települések egy késő római térképen

Az esztergomi Érseki Simor Könyvtár egy értékes, immár kétszáz éves fakszimilét őriz,¹ amely a római korból középkori másolatban ránk maradt híres Peutinger-féle térkép (*Tabula Peutingeriana*) 1825-ben Budán, az eredetivel megegyező formátumban, tehát tekercs alakban készített, kézi színezésű nemesmásolata.² Bár a páratlan értékű térkép a római kor kutatói előtt ismert, és gyakran használt forrás, a hazai oktatásban szinte ismeretlen. Jelen írás célja, hogy a Peutinger-féle térképre felhívja a figyelmet, ezáltal segítve annak hasznosulását, különösen a helytörténet oktatásában.

A német humanista költő Konrad Pickel (latinosan *Conrad Celtis*, 1459–1508) az általa 1507 táján egy német kolostor könyvtárában felfedezett pergamentekercset végrendeletileg az augsburgi Konrad Peutingernek (1465–1547) adományozta, feltételezhetően kiadási céllal. Bár a kiadás Peutinger halála után is egyre csak késett,³ a térkép mégis a humanista tudós és műgyűjtő nevével fonódott össze. A térképet a Peutinger család 1714-ben eladta, az

A Peutinger-féle térkép (Érseki Simor Könyvtár, Esztergom)

1 Palkovics György esztergomi kanonok (1763–1835) hagyatékából került a könyvtárba. Jelzete: 3-38-4/9995

2 Ez a Hofbibliothek-ben őrzött úttérkép a F. Ch. Scheyb-féle 1753. évi bécsi kiadásának pesti másolata, amely Katancsich Máttyás Péter a térképről írott kétkötetes művének mellékleteként készült 1825-ben. (Katancsich M. P.: Orbis antiquvs ex tabvla itineraria quae Theodosii imp et Peutingeri avdit ad systema geographiae reductvs et commentario illvstratvs. Bvdiae svmtibvs Typographiae Regiae Vniuersitatis Hvngaricae, MDCCCXXIV.– MDCCCXXV.)

3 Részleges első kiadás: Fragmenta Tabvlae Antiquae, in qvis Aliqvot per Rom. Prouincias Itinera ex Peutingerorum bibliotheca Edente, & explicante. Marco Velsero Matth[ae]i. Venetiis, Aldus, 1591. Az első teljes kiadás: Tabula itineraria ex illvstri Peutingerorum bibliotheca quae Augustae Vindel. est Beneficio Marci Velseri septemviri Augustani in lucem edita, nobilissimo viro Marco Velsero R. Augustanae septemviro Ioannes Moretus typographus Antverp. Antverpiae: Moretus, 1598.

különböző tulajdonosokhoz került, míg végül Savoyai Jenő 1720-ban száz dukátért megvásárolta.⁴ Halála (1737) után pedig hagyatékával együtt 1738-ban a bécsi udvari könyvtárba (*Hofbibliothek*) került,⁵ ahol azóta is őrzik.⁶

A római birodalom kormányzásához szükség volt olyan térképekre, amelyek a távoli tartományokba induló tisztviselőket, katonaságot vagy kereskedőket eligazították. Ezek voltak a hivatalos – elsősorban katonai jellegű – útvázlatokból összeállított itinerariumok (útikönyv, útikalauz), amelyeknek jelentős szerepük volt Agrippa vagy Ptolemaios világtérképének létrejöttében is.

A tájékozódás segítésére ún. *magyarázatokkal kísért útikönyveket (itinerarium adnotatum), vagy írott útikönyveket (itinerarium scriptum)* használtak. A kalauzok az országutak mentén fekvő pihenőállomásokat, lóváltó helyeket, településeket és azok egymás közötti távolságát, valamint az útelágazásokat írták le. A birodalmi útrendszer bővülésével az itinerariumok adatait folyamatosan kiegészítették. Ezek közül több is ránk maradt. Legteljesebb állapotban azonban a 3. század végére összeállított *Itinerarium Antonini*⁷ maradt fenn. Mivel az írásos kalauzok használata nehézkes volt, a jobb és gyorsabb áttekintés végett rajzolt térképet (*itinerarium pictum*) is készítettek. Az egész birodalmat bemutató úttérképek közül mindössze egy maradt fenn, a Tabula Peutingeriana.

Konrad Miller kutatásai szerint, melyeket Borzsák István is elfogadott, a tabula készítője a 4. században élt Castorius római földmérő (*gromaticus*) lehetett.⁸ A térkép keletkezését Ekkehard Weber 435-re datálta.⁹ A térképet az utazás közbeni könnyebb kezelhetőség érdekében keskeny tekercsre rajzolták. A térkép eredeti példánya azonban nem maradt fenn, azt egy, a paleográfiai adatok alapján 1200 körülre datált másolatból ismerjük.¹⁰ A középkori pergamentekercs 11 szelvényből áll, 680 cm hosszú és 33 cm széles. A térképet a világ emlékezete program keretében az UNESCO 2007-ben felvette a világ dokumentumokban őrzött örökségének listájára.¹¹

A térkép nem csak a teljes Római Birodalmat ábrázolja, hanem azon kívül bemutatja a Közel-Keletet, Indiát és a Gangeszt, Sri Lankát (*Insula Taprobane*), sőt még Kínára is utal. Nyugaton az Ibériai-félsziget hiányából arra következtethetünk, hogy a fennmaradt kópiából hiányzik egy elveszett tizenkettedik rész.

4 Michael Rathmann: Die Tabula Peutingeriana. Stand der Forschung und neue Impulse In: PHILIA 2016, Suppl. 1. 715–716.

5 Borzsák István: Budapest helyének ismerete a görög-római irodalom és a korai középkori térképábrázolások tükrében. Földrajzi Értesítő, 14. 1965. 343–346

6 Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Codex Vindobonensis 324.

7 A Római Birodalom legfontosabb útjainak szöveges jegyzéke az egyes települések közötti távolsági adatokkal. Összeállítása valószínűleg a 3. század elején kezdődött, és végleges formáját a század végén, Diocletianus uralkodásának elején (284–305) nyerte el. Az itinerarium elnevezése az inkább gúnynevről ismert Caracalla császárra (198–217) vonatkozik, utalva ezzel a császár hivatalos névhasználatára (*Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus*).

8 Konrad Miller: Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius. Stuttgart 1916; uő: Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt. Stuttgart, 1916, XXXVII., vö. Borzsák 1965. 344.

9 Ekkehard Weber: Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis 324, mit Kommentarband, Graz, 1976, 22–23; uő.: Zur Datierung der Tabula Peutingeriana, In: H. E. Herzog – R. Frei-Stolba (Hrsg.): Labor omnibus unus, Stuttgart 1989, 113–117., újabban uő.: Die Datierungen des antiken Originals der Tabula Peutingeriana. In: Orbis Terrarum 14, 2016. 229–258.

10 Rathmann 2016. 716.

11 Az Österreichische Nationalbibliothek honlapja: <https://www.onb.ac.at/mehr/blogs/detail/die-tabula-peutingeriana> (Utolsó letöltés: 2024. március 27.)

A sematikus térkép nem valóságként ábrázolja a világot, mivel a területeket erősen torzítja, különösen a kelet-nyugati irányban. Római sajátosság, hogy Rómából szemlélve az Adria a hosszan elnyúlt Italia fölött (*mare superum*), a Tyrrhén-tenger pedig alul (*mare inferum*) vonult végig. Ebből a szemléletmódból adódhatott az a gondolat, hogy a rajzoló a keskeny itáliai útrendszer-szkémát balra Észak-Itáliával, fölül pedig – visszakanyarodva – Noricummal, Pannoniával és Illyricummal folytassa, ugyanígy elnyújtva. Így került a térképen Róma fölé a Duna paksi szakasza (Lusione), pontosan az ostiai kikötő alá pedig Karthago.

A nagy folyók (Tiberis, Duna) a szélesebbre rajzolt Adriával és Tyrrhén-tengerrel nagyjából párhuzamosan kígyóznak; sem a váci, sem a „tittoburgo”-i (*Teutoburgium*) Dunakanyar nincs érzékeltetve, de így megy tovább is, egészen a Fekete-tengerig. A Duna utolsó szakaszával párhuzamosan fut a Kárpátok (*Alpes Bastarnicae*) fűrészforma ábrázolása. Így követelte mindezt a Földközi-tenger nyugat-keleti irányú kiterjedéséhez igazodó római szemlélet, a római térképhagyomány, és nem utolsósorban a gyakorlati használhatóság elve.

A térkép utakat, városokat, kereskedelmi és egyéb centrumokat, postaállomásokat, zarándokhelyeket tartalmazza, nem katonai, inkább polgári célokra készült. Halomsorok formájában a jelentősebb hegyeket, folyókat, tengereket jelöli a természeti formák közül. A térkép fő mondanivalója a vastag vörös vonalakkal megrajzolt úthálózat. Az út menti településeket négy kategóriába sorolva ábrázolja. A három fővárost (Róma, Konstantinápoly, Antiochia) különleges díszítéssel jelzi a többi városhoz képest nagyobb, és díszesebb művészi grafikákkal adja vissza. A jelentősebb városokat kéttornyú házacska jelzi (pl. Siscia, Brigetio, Aquincum).

A főbb katonai táborokat, kereskedelmi központokat madártávlati perspektívából ábrázolt erőd- vagy templomrajzok mutatják. A fontosabb katonai táborhelyeket és városi településeket oldalnézetben rajzolt két- vagy háromtornyú épületek jelképezik (pl. Savaria, Brigetio, Aquincum). A kisebb településeket, pihenőhelyeket, postaállomásokat az utak lépcsős törései mutatják. Az utak mentén a települések közötti távolsági adatok olvashatók.

A minket közelebből érdeklő pannóniai térképszakaszon az elmondottak után könnyű eligazodni. Carnuntumnál (Carnunto) a cikcakkos útjelzés kettéágazik. Egyrészt a Duna mentén halad végig. A helynevek mellett olvasható számok a közbeeső távolságokat jelzik római mérföldben (m. p. = milia passuum, azaz ezer kettőslépés, amely 1480 méternek felel meg). A Duna folyásának irányában a települések így követik egymást Carnuntum után:

Gerulatis (Oroszvár) XVI
Ad flexum („a kanyarnál”: Magyaróvár) XIII
Stailuco (Öttevény?) XII
Arrabo (Győr) XXX
Brigantio (Brigetio – Ószőny) V
Lepavist (a hely azonosítása vitatott) XIII
Gardellaca (a hely azonosítása vitatott) XIII
Lusomana (azonosítatlan) XII
Aquinco XIII
Vetusallo (Vetus Salina – Adony) XXII
Annamatia (Baracs) XV
Lusione (Lussonium – Kömlőd) X
Altaripa (Tolna) XXII
Lugione (Dunaszekcső) XII

A Carnuntumnál (Carnunto XIII) D-i irányba, a Dráva felé leágazó úton, egy hegy ábrázolása alatt az alábbi települések olvashatóak:

Ulmo (a Fertő északi partján) XXV

Scarabantia (Scarbantia — Sopron) XXXIII

Sabarie (Savaria — Szombathely) XX

Arrabone (a Rába átkelőhelye) XLIII

Ad vicesimum (a megjelölés a távolságból adódik) XX

Ezek azok a mai Magyarországon fekvő települések, amelyek a Tabula Peutingeriana alapján többnyire azonosíthatóak. Mint látható azonban, ez az azonosítás nem egy esetben problematikus. Különösen igaz ez a Brigetio és Aquincum közötti, nagyrészt a mai Komárom-Esztergom vármegye területére eső szakaszra, amelynek az állomásai különböznek az Itinerarium Antoniniben említettektől. Az Itinerarium Antoniniben Brigetio után *Crumerum* (Nyergesújfalu) következik, majd *a laco Felicis* (azonosítatlan), és az út így ér el Aquincumhoz.¹²

A tabula, szemben az Itinerarium Antoninivel, Brigetio és Aquincum között nem két hanem három teljesen más települést (*Lepavist*, *Gardellaca*, *Lusomana*) említ. Ezért van olyan vélemény, hogy ez a két út nem azonos, és a tabula útvonala esetleg Tatán vezetne keresztül.¹³ Ez a nézet nem számol azzal, hogy amint a tabuláról hiányzik Campona (Tétény) és Matrica (Százhalombatta), úgy hiányozhat az említett két település is. A két település hiánya pedig nem feltétlenül jelent más útvonalat.

A *Tabula Peutingeriana* szerint Brigetio (a térképen Brigantio) után V római mérföld (7,4 km) távolságra van *Lepavist* település, amelyet a távolság miatt Almásfüzitővel (*Azaum*) próbáltak azonosítani. Ez azonban téves, mivel *Lepavist* a térkép jelölése szerint nem táborhely, míg Almásfüzitő az volt, hiszen hosszú ideig itt állomásozott az *ala III aug. Thracum*.¹⁴

Némethy Lajos *Lepavist* települést Süttővel azonosítja. Mint írja, Brigetio és Süttő távolsága nem V, hanem XV római mérföld.¹⁵ Ennek kapcsán felvethető a gondolat, hogy az eredeti térkép, amelyről a ma meglévő másolat készült, vajon milyen állapotban volt a másolat készítésének idején? Lehetséges, hogy szakadás, kopás, vagy bármilyen fizikai behatás miatt szöveghiány keletkezett, és az X már nem látszott, de természetesen a másoló hibájával is számolhatunk. Tóth Endre is megjegyzi, hogy „ez az 5 mérföldes távolság az itineráriumok pannoniai szakaszain az egyetlen ennyire rövid útszakasz, és nagyon valószínű a számadat romlása.”¹⁶ A Süttővel történő azonosítás mellett érvként hozható fel még, hogy *Lepavist* után XIII mérföldre *Gardellaca* következik, amelyről a kutatások nem zárják ki, hogy a 4. századi tokodi erőddel azonosítható. A XIII mérföld (19,2 km) megfelel a két település közötti mai távolságnak is. *Gardellaca* után szintén XIII. mérföldre egy azonosítatlan település, *Lusomana* következik, amely XII mérföldre van Aquincumtól.

A leírt útvonal alapján nem zárható ki, hogy a tabula a limes útról a mai Tát község határában leágazó, a Dunakanyart levágó diagonális út leírását adja, amely Tokod–Dorog–Piliscsév határain áthaladva érte el a Pilis hegységet, és haladt tovább a Pilisszántó-

12 It. Ant. 245,7–246,4.

13 Kiss Péter: A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései. Doktori disszertáció, ELTE, BTK, Budapest, 2007. 129–130.

14 Barkóczy László: Brigetio. Budapest, 1951. 12.

15 Némethy Lajos: Esztergom vármegye őstörténete. In: Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1906. 187.

16 Tóth Endre: Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon. Budapest, 2006. 165., 429. lábjegyzet

Pilisvörösvár–Pilisborosjenő–Üröm vonalon Aquincumig.¹⁷ Figyelembe véve a tabula távolságadatát, ill. egy római mérföldkövet,¹⁸ felvethető, hogy *Lusomana*-t a mai Pilisszántó környékén keressük, amint azt Simonyi Dezső is tette.¹⁹

Mint a Brigetio és Aquincum közötti rövid szakasz példáján is látható, a *Tabula Peutingeriana* számos kérdést vet fel, amelyekre még biztos választ nem tudunk adni.

A legújabb kutatások is sok mindent megkérdőjeleznek, felhívva a figyelmet bizonyos anomáliákra. Így például kérdéses, hogy az Eufrátesztől keletre eső régiók és egész Afrika miért szerepel a térképen, holott ezek a területek nem tartoztak a Római Birodalom fenntartása alá.²⁰ Számos provincia és terület neve különböző korokból származó névalakban fordul elő. Így például Galliát a késői köztársaság korában használt *Gallia Comata* névvel tünteti fel, míg a Balkánon a Diocletianus által megszervezett *Epirus nova* tartomány is szerepel *Iepirum novum* alakban. Nyilvánvaló anakronizmus, hogy a tabula a 79-ben a Vezúv kitérősekor elpusztult Pompeit (a térképen *Pompeis*) és Stabiae-t (a térképen *Stabios*) is ábrázolja, miközben a későantik Ravennát és Aquileiát is jelzi.²¹

Michael Rathmann véleménye szerint a tabula egy korográfiai térkép, amelynek elsődleges célja a tér vizualizálása volt, és nem a tudományos igényeknek való pontos megfelelés, amely a felhasználhatóság, a terepen történő pontos tájékozódás szempontjából volt fontos. Az antik korográfiai térképek szerepe az egyes országok, tájak láthatóvá tétele, képi ábrázolása volt. A *Tabula Peutingeriana* Rathmann szerint tehát nem egy itinerarium, hanem egy tekercs alakú korográfiai térkép.²²

Tudjuk, hogy a római társadalmi elit könyvtáraiban egyáltalán nem voltak szokatlanok a világtérképek (*depictum orbem terrae in membranas*). Erre vonatkozóan őrzött meg egy érdekes adatot Suetonius, amikor arról ír, hogy 91-ben Domitianus császár (81–96) többek között azért végeztette ki Pomposianus szenátort, mert annak könyvtárában egy világtérkép volt.²³ Nem zárható tehát ki annak a lehetősége, hogy a tabula egy, a római elithez tartozó személy számára készült. Nem feltétlenül azért, hogy a közigazgatásban használják, hanem a rómaiak által ismert világ ábrázolása céljából. Ezért a rajzoló a tabulát esetleg több, különböző korból származó térkép felhasználásával készíthette, ami magyarázatot adhat az említett anomáliákra.

Minden visszásság és kérdőjel ellenére megállapítható, hogy a *Tabula Peutingeriana* valóban a világ dokumentumokban őrzött örökségének páratlan értékű kincse, amely a magyarországi helytörténetírásban és oktatásban is kiválóan hasznosítható.

Hegedűs András

17 H. Kelemen Márta: Késő római vendégfogadó az Aquincum-Brigetio közötti diagonális út mentén, Kesztlőc-Tatárszálláson. *Archaeologiai Értesítő* 139. (2014) 64.; továbbá uő.: A Brigetio–Aquincum közötti római út Süttő–Piliscsév közötti szakasza. In: A Dunántúl településtörténete IX. Város – mezőváros – városiasodás. Szerk. Solymosi László – Somfai Balázs. Veszprém, 1992. 23–26.

18 Kiss 2007. 125–127.

19 Simonyi Dezső: A Brigetio–Aquincum közti diagonális (Dorog–Csév–Óbuda) útvonal kérdése. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 60. évf. 1936. 53–54.

20 Rathmann 2016. 720.

21 Uo. 730–731.

22 Uo. 726–727.

23 Uo. 731.

Alapy Gáspár, Komárom város polgármestere

Magyarország 1944-ben bekövetkezett német megszállását és az októberi nyilas hatalomátvételt követően, a korábbi állami és városi közigazgatásban dolgozó tisztviselők közül sokakat elfogtak, bebörtönöztek, sőt néhányukat koncentrációs táborba vittek. Magyarország polgármesterei közül azonban egyedül Alapy Gáspár komáromi polgármester került koncentrációs táborba és lelét Dachauban.

Alapy Gáspár Károly 1880. szeptember 10-én született Komáromban. Édesapja, id. Alapy Gáspár csizmadia mester, Komárom régi polgára és a helyi iparos társadalom tiszteletre méltó tagja, római katolikus vallású, anyja Villám Julianna református volt. A szülők nagy hangsúlyt fektettek gyermekeik iskoláztatására, így Alapy Gáspár két testvére közül, bátyja Gyula, a későbbi tudós vármegyei levéltárnok, húga Júlia, a komáromi községi iskola tanítónője lett. Iskoláit Komáromban a bencés gimnáziumban kezdte, majd Pozsonyban a királyi katolikus főgimnáziumban tanult. Jogtudományi és államtudományi államvizsgát szintén Pozsonyban a királyi akadémián tette le 1903-ban az előbbit, 1904-ben az utóbbit. Később nősült, 1928. szeptember 25-én vette el Vetsey Saroltát, Vetsey Ede nyugalmazott altábornagy lányát. Fia, Gáspár Károly 1930. január 12-én született.

Hivatali pályáját 1907-ben tiszteletbeli főjegyzőként kezdte. Munkájával, tisztviselői hozzáállásával, magatartásával elégedettek voltak feljebbvalói, mert 1914 februárjában I. aljegyzőnek választották. Hivatali karrierje ettől kezdve töretlenül ívelt felfelé, még az I. világháború sem okozott benne törést.

Az első világháború kitörését követően a részleges mozgósítás alkalmával 1914. július 28-án hadba vonult, a szerb fronton harcolt. 1914. november 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő, azonban sérülése miatt – a katonaeorvosi bizonyítvány szerint – Alapy harctéri szolgálatra alkalmatlan lett. A komáromi polgármester többszöri közbenjárására végül Alapy Gáspárt közérdekre hivatkozva 1915. augusztus 21-től bizonytalan időre felmentették a katonai szolgálat alól. A helyi közigazgatásban éppen a háború miatt megnövekedett feladatok miatt nem nélkülözhatték a szakember munkáját. Az I. világháború alatt a fiatal tisztviselőre többek között a hadisegélyezési és közéleti ügyek intézését bízták. A hátszágban teljesítő vármegyei és városi köztisztviselők munkájának elismeréseként 1917 végén több tisztviselővel együtt, Alapy Gáspár is megkapta a II. osztályú polgári hadiérdemkeresztet, mert „*munkakörét mindenkor, de különösen a jelenleg dúló háború alatt példás odaadással és elismerésre méltó buzgalommal töltötte be*”. 1918. augusztus 15-én a komáromi Közéleti Hivatal vezetőjének nevezték ki. A hivatal osztotta ki az élelmszereket a kiskereskedőknek, a lisztet kivéve, aminek a terítése magánvállalkozók kezében volt. A nehéz körülmények ellenére a közellátást sikerült megoldani, bár később az első hónapokban a lisztellátás akadózott a csehszlovák megszállás alá került területen. Dicsérték nagy munkateljesítményét, a szükséges közéleti cikkek megszerzésért és kiutalásáért végzett fáradhatatlan tevékenységét, ill. a hivatali működést messze túlhaladó ügybuzgó

Alapy Gáspár polgármester (Klapka György Múzeum, Komárom)

munkáját. Így egyértelmű volt a kinevezése a városnál nyugdíjazás miatt megüresedett főjegyzői állásra 1918 novemberében.

A háború nemcsak a különböző harcterek nyomorúságát és a katonák véráldozatát, a hátszág lakosságának egyre nehezebb megélhetését, körülményeinek romlását okozta, hanem Magyarország esetében súlyos területi veszteségekkel járt. Észak-Komáromba a Csehszlovák Köztársaság csapatai 1919. január 10-én vonultak be. Ezzel a város kettészakadt: az ősi, büszke törvényhatósági jogú város északi része Csehszlovákiához került kormánybiztos fennhatósága alatt, magyar földön csak a Komárom várossal 1896-ban egyesült Újszőny település maradt, csekély infrastruktúrával. Az I. világháborúig néhány gyár, pl. Fiedler-féle Lengyár, selyemfonógyár stb., katonai létesítmények (pl. Frigyes főherceg huszár laktanya), egy római katolikus templom, egy katolikus és egy református elemi iskola működött itt.

A Duna bal partjáról sokan jöttek át a megszállás elől a jobbparti magyar Komáromba, ahol polgármesteri kirendeltségként továbbműködött a törvényhatósági jogú város közigazgatása. Végül, talán a magyar komáromi hivatalnokok hívásának is engedve, Alapy Gáspár főjegyző úgy döntött, és ezt 1921. január 24-én kelt levelében be is jelentette a városi tanácsnak, hogy magyar állampolgárságát kívánja fenntartani, ezért elhagyja a csehszlovák állam területét, átköltözik a jobbparti Komáromba, és amennyiben ennek akadálya nem lesz, ott kíván továbbdolgozni főjegyzőként. A magyar oldalon, a polgármesteri kirendeltségen valóban főjegyzőként folytatta munkáját, majd 1922. június 26-tól helyettes polgármester lett (polgármester: Csizmazia György).

A megváltozott körülmények megkövetelték a közigazgatás átszervezését, amelyet Magyarország az 1923. XXXV. t.c. rendezett. A magyar területen maradt töredék megyéket egyesítették. Így alakult meg Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, a megyeszékhely Esztergom lett. Komárom város vezető rétege erősen tiltakozott az egyesítés ellen, legyen az akárcsak ideiglenes is, de hiába. Komárom rendezett tanácsú város (1929. XXX.t.c. megyei város) besorolást kapott. Erről a helyzetről maga Alapy ír kendőzetlen őszinteséggel Komárom vármegye 1941-ben kiadott évkönyvében: a megyei várossá való visszafejlesztés lassúbb és nehezkesebb közigazgatást eredményezett, azonkívül súlyos anyagi áldozatot rótt a város közönségére, hiszen vármegyei pótdátot, útdátot, közmunkaváltságot kell fizetnie. Alapy már helyettes polgármesterként mindent megtett a déli városrész közigazgatásának megszervezéséért, igyekezete arra irányult, hogy a csehszlovák területről átmenekült emberek lakhatását megoldják, a csonka városból modern várost teremtsen. Nagy ívű városfejlesztési terveiben egyaránt szerepelt az infrastruktúra fejlesztése, csatornázás, világítás, közutak állapotának javítása, a városi közigazgatás méltó helyének kiépítése – polgármesteri hivatal, pénzügyi palota, járásbíróház, az oktatás fejlesztése érdekében iskolák építése, a különböző vallásfelekezetek templomainak, imaházainak építése, renoválása, pezsgő kulturális és társasági élet megteremtése. Az 1920-as évek elejére elkészült 20 tisztviselei és számos munkáslakás, 50 lakás építése pedig folyamatban volt.

Az erőfeszítései elismerését jelentette, hogy 1924-ben kitüntetésre terjesztette fel Huszár Aladár főispán. Horthy Miklós kormányzó 1924. július 11-én kelt határozatával a magyar királyi főtanácsosi címet adományozta Alapy Gáspárnak eredményes közszolgálati munkájáért. Az erről szóló dekrétumot gróf Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter személyesen nyújtotta át a kitüntetettnek. Az 1925. május 16-án polgármesternek kinevezett Alapy Gáspár továbbra sem pihent, 1926-ban megkezdődött az állami fiú-és leányiskola építése, 1927. június 19-én megtörtént a református templom alapkövetétele, 1928-ban megkezdődött a városháza és a pénzügyigazgatásügyi palota építése stb. A megfelelő

infrastruktúra megteremtésével elérték, hogy Nagyigmándról beköltözött Komáromba az adóhivatal, a járásbíróság, 1929-ben Komárom városa járási székhely rangot kapott, hogy csak néhány példát említsünk. 1926. július 5-én kelt apostoli breveben (levélben) értesítette XI. Pius pápa Alapy Gáspárt arról, hogy a Nagy Szent Gergely rend kommandátori lovagkeresztjével tüntette ki, az egyházi élet terén szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül. Az elismerésre Fetser Antal győri megyéspüspök terjesztette fel. Indoklásában, a polgármester széleskörű városépítő tevékenységére is utal. Annak dacára, hogy fizetésből élő közalkalmazott, bőkezű adománnyal járult hozzá a katolikus templom felszereléséhez. Az egyházközségi szervező munkájának köszönhető az önálló lelkesedés létrejötté. Érdemei elismeréseként az egyházközség 1922-ben elnökévé választotta. A megyés főpásztor ajtaja mindenkor nyitva állt előtte, jó kapcsolatokat ápolt Klebelsberg Kuno kultuszminiszterrel is, aki fejedelmi bőkezűséggel támogatta a munkáját a rendelkezésre álló alapokból. Az egyházközség tagjai, közöttük maga a polgármester is adományozott ezekre a célokra. A társadalmi életben is irányító szerepet töltött be, tevékenyen vett részt társadalmi és jótékony egyesületek működésében

Az első bécsi döntést követően Magyarországhoz visszatért a Felvidék déli része, a döntően magyarok lakta sáv. Különvált a két vármegye és egyesült Komárom két része. A város visszanyerte törvényhatósági jogállását. A polgármester kiváló munkájának elismerését is jelentette, hogy a belügyminiszter a város vezetésével ismételten Alapy Gáspárt bízta meg, akinek a beiktatása 1939. augusztus 1-én történt. Az egyesülés idejére a déli városrész lakossága nőtt, lakhatásuk megoldására lakásokat építettek – ONCSA házak emelkedtek, a város gazdálkodása kiegyensúlyozott volt. Az északi városrész visszacsatolása után azonban nehéz helyzet állt elő, ugyanis az északi városrésznek tetemes adóssága gyűlt össze a cseh időkben, pénzügyi viszonyai rendezetlenek voltak. Az adósság összege több mint 2 millió pengőre rúgott. A polgármester segítőinek támogatásával és hosszas utánajárás eredményeként sikerült egy millió pengőt meghaladó államsegélyt szerezni.

Az egyesülés után csökkent a közigazgatás színvonala. Hátrányt jelentett, hogy a hivatal 12 különböző helyen nyert elhelyezést. Növelte a nehézségeket, hogy az egyesülés után alig egy évvel kitört a II. világháború, magyar területen is megkezdődött a mozgósítás, sokan bevonultak. A polgármesternek gondja volt a hadirokkantak, hadiárvák, hadiözvegyek és hadbavonultak hozzátartozóinak segélyezésére is. A város társadalmának köszönhetően élelmiszer és tüzelősegélyt kaptak. A szegények elhelyezésére szolgált a szeretetház.

Az 1939. július 15. – 1944. június 30. közötti időszak nem volt alkalmas alkotásokra. A postapalota építése bizonyult a legfontosabb eseménynek. Bánatára azonban a jegyrendszer bevezetésével virágba szökkent a feketepiac, amit nem sikerült visszaszorítani.

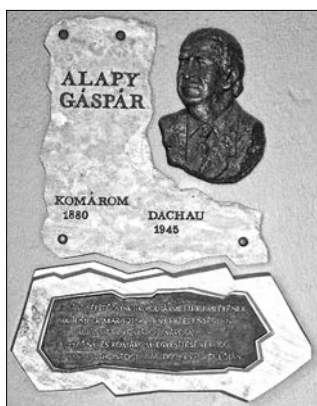
A németek 1944. március 19-én megszállták az országot. Az új kormányba szélsőjobb-oldali politikusok is bekerültek. Március és április folyamán számos korlátozó rendeletet léptettek életbe. A zsidók részére kötelezővé tették a megkülönböztető sárga csillag viselését, csökkentették fejadagjaikat, a tulajdonukban lévő közlekedési eszközök leadására kötelezték őket. A Gestapo április elején érkezett meg Komáromba. Ebben a hónapban Észak-Komáromban létrehozták a gettót (Szamadó Emese közlése). Június 12–16 között a dél-komáromi állomásról megindult a deportálás. A zsidótörvények ellenérzést váltottak ki a hívő katolikus emberből. Alapy polgármester, aki nyilvánosan is vállalta, hogy ő fajra és vallásra tekintet nélkül az egész város lakosságát képviseli, igyekezett menteni a menthetőket. Igyekezett védeni a város zsidó származású polgárait, elfektetni, amíg lehetett, az összeírásukra, gettó felállítására vonatkozó felsőbb utasításokat. Jelentésében a polgármester leírja, hogy az összeköltöztetésből és internálás miatt üresen maradt zsidó üzleteket

lezárta, és leltárt vetetett fel az árucikkekről. Több zsidó városlakót a városi kórházban helyeztek el, akik neki köszönhették az életüket.

A polgármestert, saját kérelmére, 1944. augusztus 31-el nyugdíjazták. A Kórházbizottság, amelynek az elnöki tisztét szintén betöltötte, jegyzőkönyben rögzítette köszönetét és háláját a nyugdíjazás alkalmából, azért a sok szerető gondoskodásért, amellyel a városi közkórház ügyeit intézte.

A nyugalmazott polgármester azonban nem maradt sokáig távol a város közigazgatásától. Dr. vitéz Bonczos Miklós, – aki a Lakatos Géza kormány belügyminisztere volt 1944. augusztus 7.–október 12. között –, nevezte ki az időközben megüresedett törvényhatósági bizottság tagsági helyére rendes taggá Alapyt. Sőt, október 5-én kitüntetésre terjesztették fel a nyugalomba vonult polgármestert.

A kiugrási kísérlet zűrzavarában a nyilasok október 15-én átvették a hatalmat. Komárom nyilaskeresztes parancsnoka Szappanos Mihály, a megyei főispán ifj. Wojtowicz Richárd lett. Jó alkalom volt ez azoknak, akik bosszút akartak állni valakin, vagy egyszerűen szabadjára engedhették gyűlöletüket, gyilkolási vágyukat. A régóta tartó gyűlölet, amelyet Wojtowicz fényképész és fia, a helyi nyilasok vezetői tápláltak a polgármesterrel szemben, most szabad utat kapott. Alapy Gáspár ny. polgármestert németellenes magatartása és zsidóbarátsága miatt 1944. október 17-én letartóztatták és a Monostori erődbe zárták. 1944. november 11-én azokat, akiket addig nem deportáltak, vagy nem engedtek szabadon, így a volt polgármestert is, a Monostori-erődből átszállították a Csillagerődbe. Az 1944. december 16-án induló transzporttal vitték többekkel együtt Németországba a városáért és annak lakóiért oly sokat tevő Alapy Gáspárt is. Visszaemlékezések szerint a Dachauba érkezés időpontja december 21. A háború után a család keresésére a Nemzetközi Vöröskereszt azt írta, hogy a Dachauba megérkezett fogoly a 136 708. számot kapta, meghalt február 5-én. A halál okáról nem adtak tájékoztatást és arról sem, hogy hol van eltemetve. Híradások szerint tifuszban halt meg a megérkezés után. A holttanyilvánítást 1947. április 24-én indították el.

Alapy Gáspár emléktáblája Komáromban (Török Csaba felvétele)

Alapy Gáspár meggyőződéssel követte keresztény hitét, Jézus tanításait, konzervatív meggyőződését. És szólt, olyan időkben, amikor a burkolt jelzésekhez, önmagában a másként gondolkodás kinyilvánításához bátorság kellett, mert a börtönt, sőt az életét kockáztatta a merész. Bár úgy tűnik, hogy a Wojtowiczok bosszúja teljesedett be rajta, de abból, ahogy bántak vele, nyilvánvaló, hogy politikai ellenfélnek, ellenségnek tartották. A városa felemelkedéséért, a modern Komárom megteremtésért oly sokat fáradozó, sikeres polgármester oly korban élt, hogy az emberi értékek vállalásáért az életével fizetett. Munkásságának és tisztességének méltó elismerésére 1989-ig kellett várni. 1989. június 16-i határozatával a Komáromi Városi Tanács a városháza mögötti teret nevezte el Alapy Gáspárról. 1996. június 29-én Komárom és Újszöny egyesülésének 100. évfordulója alkalmából, a városháza falán elhelyezett emléktábláját dr. Krajczár Gyula és Stubendek László észak-komáromi alpolgármester leplezték le. 2007. augusztus 1-től viseli a szakközépiskola és kollégiuma Alapy Gáspár nevét.

„A történelemben elég egy pillanat is, hogy valaki hőssé váljon. És Alapy az lett és ezt nem szabad elfelejtenünk.” (Vadász Ferenc)

Csombor Erzsébet

Schmidt Sándor

urbanisztikai öröksége Dorogon

*A 130 éve született Gáthy Zoltán
és a 75 éve született Kovács Lajos emléke
előtt tisztelegve*

A BÁNYÁK VÍZTELENÍTÉSÉNEK VALÓSÁGOS ÉS A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS LEHETSÉGES DOKTORA

Schmidt Sándort – szinte pályakezdőként – 1905-ben bízzák meg a Csolnok melletti Augusztia akna vezetésével, ahol kiváló szakmai munkát végez: eredményesen küzd meg a vízveszélyes és tűzveszélyes helyzetekkel. Az ő idejében kezdődik az első iszaptömedékelési kísérlet is bányájában, ahol új aknák is nyílnak. 1908-ra épül meg itt az Augusztia-kolónia, amely szembesíti a fiatal bányamérnököt azzal is, milyen szűkebben vett szakmáján túli fejlesztési feladatokkal is meg kell birkóznia pályája során. Nincs 30 éves, amikor 1911-ben az akkor még Esztergom-Szászvári Kőszénbánya RT. igazgatói feladataival bízzák meg.¹ Végrehajtja a dorogi bányaüzemek teljes koncentrációját, amely folyamatos fejlesztéssel és a termelés növelésével jár, megadva a lehetőséget az új bányaközpont, Dorog teljes körű infrastrukturális fejlesztésének. Kiváló szakmai megítélésében fő szerepet kaptak különleges eredményei a bányák víztelenítése terén. Már 1920. október 10-én az ország szakmai nyilvánossága elé áll, amikor előadást tart az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület Dorogra szervezett közgyűlése keretében.² Előadása hamarosan folyóiratban is megjelenik, sőt külön is publikál cikkeket a víztelenítésre koncentrálva.³ 1932-ben megjelenteti *Az esztergomi szénmedence bányászatának ismertetése* című könyvét, amelynek víztani fejezetéért a Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola 1934-ben a magyar bányamérnökök közül elsőnek doktori címben részesíti. Szakmai teljesítménye mellett legalább olyan kiemelkedő komplex településfejlesztési gyakorlata, amely magában hordozta az egészségügy, az oktatás, a kultúra, a hitélet és természetesen a bányászás lakhatási körülményeinek, a bányagazgatás infrastrukturális körülményeinek biztosítását. Az építészeti megoldások magas színvonaláról azzal is gondoskodott, hogy a bányatársulathoz kötődő legjobb építészeti alkotásokat – Fleischl Róbertet, Men-

*Műalkotásra is ösztönző
fénykép dr. Schmidt Sándorról*

1 Tóth Tibor: Szénbányászat a dorogi medencében 1781–1981. Budapest, 1981. 63.

2 Dankó József: Páratlan vendégszeretet, lebilincselő előadás. In: Tanulmányok a XX. század dorogi kultúrtörténetéből. (Dorogi Füzetek 11.) Szerk. Kovács Lajos. Dorog, 1996. 3–10.

3 Schmidt Sándor: Bányáknak új víztelenítési módja az esztergomi szénmedencében. In: Dorog és a tudományok 2. (Dorogi Füzetek 40.) Dorog, 2011. 71–95.

de Valért és Puskás Károlyt – kérte fel tervei megvalósítására. Gáthy Zoltán személyében nagyszerű kvalitású építész alkalmazott a dorogi üzemekhez kapcsolódó rengeteg építészeti feladat ellátása céljából. Kiváló képzőművészeknek adott teret egyedi ötleteik megvalósításához – Szénoltár –, impozáns közösségi épületeinek díszítéséhez így Haranghy Jenőnek, Jeges Ernőnek, Edvi Illés Aladárnak, Mátrai Lajosnak.⁴

2014-ben jelent meg a város kiadásában a kötet *Dorog védett építészeti alkotásai* címmel, amely a város építészeti örökségét teljeskörűen igyekszik bemutatni. A kötetben 30, a település életében máig kiemelkedő jelentőségű épületből 21 – tehát több mint kétharmada – vagy kezdeményezője, vagy tervezője révén része a Schmidt Sándor-i örökségnek. Mindezekért tartjuk a mai napig fontosnak, a település jövője szempontjából pedig meghatározónak ennek az örökségnek a megőrzését. Ha ma végigtekintünk dr. Schmidt Sándor gazdag hagyatékán, akkor úgy gondolhatjuk: bányászati doktori címe mellé kaphatott volna egy másik műszaki tudományos elismerést az urbanisztika területéről.⁵

VÁLTOZATLAN ILLETVE MÓDOSULT FUNKCIÓ

Mivel az élet szinte minden területére kiterjedt a településfejlesztő igyekezet, több épületünk eredeti funkciójában él tovább. Az építmények egy jelentős része azonban a bányászat megszűntével módosult, illetve megváltozott feladatot lát el, melyek közül néhány felújításáról számolunk be az alábbiakban.

Dorog két impozáns építményének a tervezője, egyben a hazai építészeti történetének is jelentős alakja Fleischl Róbert (1864–1926), a miniszterelnök bizalmából előterjesztője és egyik títustervalkotója a Wekerle-telepnek, a Kispesten felépített, Európában is különlegesnek mondható munkásnegyednek. Egyben a bányatársulat, a Salgó Rt. főépítésze, valamint egy építész dinasztia alapítója, hiszen gyermekei – Fleischl Gyula (1904–1976) és Fleischl Etelka (1905–1976) – folytatták édesapjuk hivatását, és Tatabányán vettek részt munkáslakások tervezésében.⁶ 1923-ban Fleischl Róbert tervei szerint kezdik építeni a dorogi Munkásotthont (a mai József Attila Művelődési Házat), amely 1929-es megvalósulásával az egész szénmedence kulturális és szociális együttműködésének jelképes épülete. Innen fakad grandiozitása, dór oszlopsorának méltósága. Klasszicizáló stílusa szép keretet adott a falai között működő Munkásotthon Önművelő és Önszegélyező Egyesület tevékenységének. 1935-ben készülnek el a színházterem falán a kor kiemelkedő képzőművészenek, Haranghy Jenőnek szekciói, a szén keletkezését és felhasználását bemutató sorozata. 1939-től Gáthy Zoltán tervei szerint mozi terem nyílik az épület alagsorában. 1981-ben komoly rekonstrukciós munkák folytak, ekkor készült el Furlán Ferenc üvegablaka a színházterem lépcsőfeljárójában. 2007-ben teljes felújításon esett át az épület Nagy Henriette tervei szerint: kiegészült táncteremmel, és lifttel is többek között. 2021-ben a dorogi sportági hagyományok ápolása jegyében egy nemzetközi színvonalú tekepálya készült el az elárvult mozi terem helyére.⁷

Ugyancsak impozáns épülete a településnek Fleischl másik dorogi alkotása, a bánya Nagyirodának nevezett központja. Az épület 1920-ra készült el eklektikus stílusban, fel-

4 Kovács Lajos: Építészeti a római kortól napjainkig Dorogon. In: Dorog és a tudományok 4. (Dorogi Füzetek 43.) Dorog, 2012. 43–94.; Kovács Lajos: A művészetpártoló Schmidt Sándor. A dorogi művészet helyzete a kisüzemi bányászkodástól Schmidt Sándor fellépéséig. Art Limes, Tatabánya, 2013. 5. sz. 11–16.

5 Dankó Kristóf – Kovács Lajos: Dorog védett építészeti alkotásai. Dorog, 2014. 9–90.

6 <http://epiteszforum.hu/a-fleischl-dinasztia-epiteszek-a-banyaszokert/> (Utolsó letöltés: 2024.03.08.)

7 Kallódó örökségünk. Dorogról – dorogiaknak. Szerk. Kovács Lajos. (Dorogi Füzetek 35.) Dorog, 2006. 171–188.

*A Fleischl Róbert által tervezett Munkásotthon mai felújított épülete
(A Művelődési ház, Madarász Tímea felvétele)*

váltva a már kinőtt templom melletti régi irodát. 1939-ben a háború közeledtével óvóhelyet alakítottak ki a pincéjében. A bányászat megszűnésével bekövetkező pusztulás után Intézmények Háza néven újult meg 2010-ben. A korszerűsítési tervekét ugyancsak Nagy Henriette készítette el, és igényes, szép megoldásaiért a Komárom-Esztergom Megyei Építész Kamara *Az Év Háza* díjjal jutalmazta, valamint – a többi szép dorogi munkájáért is – megkapta a város legmagasabb művészeti elismerését, a Rauscher György-díjat is. 2015 óta az épület kormányablaknak ad otthont, 2023-tól pedig Dorog évszázados kulturális hagyományának az alapjait adó zenei képzés letéteményese, az Erkel Ferenc Zeneiskola talált méltó helyet falai között.⁸

Hivatásából adódóan ugyancsak változatlan – bár sokban módosult – funkcióval működik a Szent Borbála Kórház. A bányászat veszélyessége miatt már a 19. század végén kisebb egészségügyi létesítmények jöttek létre Ódorogon, illetve Annavölgyön. Az új dorogi bányaközpont részére egy negyvenágyas, emeletes kórház tervezésére 1917-ben kéri fel Schmidt az építész. Mende Valér (1886–1919) a magyar népi építészet kiemelkedő alakja. Kecskemét főterén álló épületei arculatformáló jelentőségűek. A Chorin családhoz fűződő közeli kapcsolata folytán jelentős szerepet vállalt a szénbányászathoz kapcsolódó építészeti feladatok megoldásában. Dorogon a kórház mellett még a Bányafürdő épülete is az ő tervei szerint épült 1915-ben. A kórház elkészültét már nem érthette meg, mert háborús sérüléseibe belehalt. Az 1922-ben felszentelt negyvenágyas létesítmény építészeti megoldásáról írja Kovács Lajos: „*Kőfaragású kapuzata, íves házfedele a kórháznak mintha az erdélyi templomok méltóságát tükrözné.*” 1938-ban jelentős bővítésen esik át az intézmény. A százkétágyasra bővített kórház tervezője Gáthy Zoltán (1894–1972), aki ekkor már másfél évtizede a dorogi üzemek építészeti osztályát vezeti. 2005-ben hosszú hanyattatás után Nagy Henriette tervei nyomán gerátriai szakkórházként működik tovább. 2011-re megújul a szakrendelő is.⁹

8 A Év Háza Komárom-Esztergom megyében 2009–2015. Tatabánya, 2016. 15.

9 Zsembery Dezső: A kórház, a szakorvosi rendelőintézet és a gyógyszertárak története Dorogon 1922–2012. Dorog, 2012. 7–97.

A Mende Valér tervei szerint készült és Gáthy Zoltán által bővített kórház épülete (Guba Mónika felvétele)

Szakmai felkészültségére, biztos stílusismeretére még jó példa a péliföldszentkereszti Kálvária, melynek valamennyi stációját más-más korstílusban tervezi meg a megrendelő különös kérését teljesítve. Épületei mégis hangsúlyos egyéni stílust képviselnek: félköríves, apszisra emlékeztető épületszárnyai, egymással harmonizáló, hosszított ajtó- és ablaknyílásai, szecessziót idéző díszítő elemei több száz épületét teszik könnyen felismerhetővé Dorogtól Esztergomig, Lábatlantól Tokodig, Nyergesújfalutól Csolnokig. Mindez annak a tizennyolc évnek a termése, amelyet Dorogon töltött. Máig a város arculatformáló építésének tekintjük.

HOZZÁÉPÍTÉSSEL BŐVÍTETT FUNKCIÓ

1914-ben alakul meg a Dorogi Atlétikai Klub. A világháború miatt azonban a sportpálya céljaira kijelölt helyen csak 1920 és 1925 között épül ki a sportcentrum, amely a Buzánszky-stadion elődje: angol stílusú lelátó, székház, később uszoda is helyet kap az épületegyüttesben. A pálya szecessziós stílusú déli kapuja és zenepavilonja Gáthy Zoltán munkája. A pálya remek atlétikai versenyeknek ad otthont, és megkezdődik a labdarúgó csapat nagy sorozata, akik majd ötször nyerik el a Vidék Legjobbjá címet a bajnokságban. 1985-ben megépül a sportcsarnok, amelyben folytatódnak a kiváló eredmények a kézilabda és a birkózás területén: 2013-ban az első osztályú csapatbajnokságon a dorogiak bronzérmert nyernek. 2000-ben az országban negyedikként műanyag borítású sí tanpálya létesül a téli sportok szerelmesei számára. 2014-ben a centenáriumi ünnepség keretében megújul a déli kapu. 2009-ben új fedett pályás uszoda épül, amelybe külön program keretében az iskolás gyerekek is megtanulhatnak úszni. 2018-ban megtörténik a sportcsarnok átépítése és bővítése. Dorog mind a versenysport, mind a szabadidősport területén eredményes:

2016-ban a II. Országfutás alkalmából Dorog lett a legsportosabb város az országban. Ezek a sikerek a sport épített környezetének folyamatos megújításával, bővítésével váltak elérhetővé.¹⁰

A Szent Borbála Bányásztemplom építése 1924-ben kezdődött Gáthy Zoltán tervei szerint. 1931-ben történt avatóünnepségén a felszentelését Serédi Jusztinián esztergomi érsek végezte. Ekkor mutatták be Bánáti Buchner Antal *Dorogi mise* című művét. A templom 1981-ben és 2005-ben is felújításon esett át, védőszentjének ereklyéjét Schmidt Sándor pártfogoltja, dr. Erdős Mátyás, a későbbi kanonok hozta haza Rómából. Díszkilágításának avatója dr. Erdő Péter bíboros volt. A templom előtti téren állt a Gáthy által tervezett, Mátrai Lajos hatalmas angyalszobraival díszített monumentális Szénoltár, amely 1938. május 30-án a 38. Eucharisztikus Világkongresszus hivatalos eseményeként rendezett szentmisének a helyszíne volt. Erre emlékezett Csíkszentmihályi Róbert 2004-ben a templom közepében felavatott emlékművén ülő angyal.¹¹

A mai Városháza a község és a bányatársulat sikeres együttműködésének jelképes épülete. A tervezője ennek is Gáthy Zoltán volt. 1927. november elseje „háromas ünnep” a település történetében: felavatták a világháborús emlékművet, azzal együtt az új községházát, valamint díszpolgári címmel tüntették ki Schmidt Sándor javaslatára az ünnepi szónokot, Habsburg Józsefet. Az épület 1954-től a járási hivatalnak adott helyet, 1990-től Dorog Polgármesteri Hivatala az 1930-ban hozzáépített B épülettel együtt, amely korábban Községi Népházként, pártklubként, Községi Házként is szolgálta a települést.¹²

A református és evangélikus templom 1936-ban készült el erdélyi stílusban, tervezője Puskás Károly (1900–1988). A neves építész Esztergomban született és volt a Salgó Rt. alkalmazottja is. Talán leghíresebb épülete a Galyatetői Gyógyszálló. Karcsú, egyszerű vonalú dorogi temploma a protestantizmus puritánságának is kifejezője. 2018-ban jelentős bővítés történt: egy Gyülekezeti Ház épült a protestáns közösség részére civil, önkormányzati, egyházi és állami összefogással Máté Edina tervei alapján, aki ezért a munkájáért megkapta a Komárom-Esztergom Megyei Építész Kamara *Az Év Háza* díját is.

A bányatársulat vezérigazgatójáról elnevezett, 1917-ben létesült impozáns Reimann-altáró az egész bányaalagút-rendszer kisvasúttal is ellátott központi bejárataként működött. Reimann Lázárt a társulat alapítóját, egyben második számú vezetőjét temetésén egyébként maga Schmidt Sándor búcsúztatta 1925-ben. A díszes bányabejáró mellett épült fel a névadó előtt tisztelgő Bányászattörténeti Miniverzum, amely az országban egyedi módon makettek és modellek segítségével kicsiben, de mű-

Puskás Károly meghitt „erdélyi stílusú” református temploma (Donel Flóra felvétele)

10 Dorogi sportpillanatok 1914–2014. Szerk. *Szekér Zoltán*. Dorog, 2014. 9–103.

11 *Tittmann János*: Dorog 1923–1933. Történelmi sajtószemle. Dorog, 2023. 171–173.; *Tittmann János*: Történelmi sajtószemle. A XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus. Dorog, 2021. 36.

12 *Gáthy Zoltán*: Életem – munkáim. „... Dorog is kapcsolatba került a művészetekkel...” (Dorogi Füzetek 53.) Dorog, 2017. 55.

ködés közben mutatja be a régi bányauzemeket. A komoly szakmai háttérrel elkészített terepasztalokon túl többféle interaktív megismerési forrás segít élővé, elevenné tenni a bányászmuult legkülönbözöbb rétegeit. A rendhagyó múzeum 2020-ban nyitotta meg kapuit.

MEGVÁLTOZOTT FUNKCIÓ

A régi bányairoda még 1892-ben épült, Schmidt 1911-től innen irányította a dorogi bányákat, csiszolgatta fejlesztési elképzeléseit. A Hősök tere sarkán álló bányairoda sokáig Dorog egyetlen emeletes épülete volt. Az új Nagyiroda 1920-as átadását követően egy ideig még a társulatot szolgálta, majd a legkülönbözöbb funkciókat látta el: helyet adott a nagyközségi hivatalnak, a legkülönbözöbb intézményeknek, még bölcsöde is működött a falai között. 2011-ben már végleges funkcióváltás történt: Ambrus Balázs tervei szerint átépítették a városi rendőrkapitányság számára korszerű feltételeket teremtve a fontos feladathoz.

A Bányatiszti Kaszinó – a mai Gáthy Zoltán Könyvtár és Helytörténeti Múzeum – még 1912-ben épült a már 1909-ben megalakult szervezet számára. 1923-ban a frissen alkalmazott Gáthy Zoltán első feladata volt az általa „falusi hodály”-nak nevezett kaszinó újjáépítése. A bemutatkozás fényesen sikerült: elegáns díszterem, előcsarnok, ebédlő, játékszoba tette irigylt helyszínné az épületet. A második világháború után több funkcióváltáson is átesett a Bécsi útra néző épület: egy időre a rendőrség is helyet kapott itt, majd 1992-től teljes egészében a városi könyvtár működésének adott teret. 2014-ben Nagy Henriette tervei alapján eredeti szépségében újult meg a könyvtár új nevet és új feladatot – helytörténeti gyűjtőmunkát – is kapva. Az intézmény névadója Gáthy Zoltán lett, aki nemcsak a település arculatformálójaként, a régi kaszinó újjáépítőjeként, hanem a hajdani intézmény könyvtárosaként is kiérdemelte ezt a megtiszteltetést. Az avató ünnepség különlegessége volt, hogy a dorogiak újra láthatták az épület padlásán kialakított „kamaraszínpadon” Herczeg Ferenc *Két ember a bányában* című egyfelvonásos drámáját, amelyet már 1922-ben a Kaszinóban bemutatták az író jelenlétében a Nemzeti Színház művészei.¹³

A mai Schmidt Sándor Agora a bányai igazgató szolgálati lakása volt dorogi éveit alatt. Az 1950-es évektől az egypártrendszerű diktatúra idején a pártbizottság székhelye lett, 1991-ben pedig a rendőrkapitányság költözött a megüresedett helyre. 2011-re – amikor a rendőrség mai helyére költözött –, az épület teljesen lelakott állapotba került, lebontása után ideiglenes parkolót alakítottak ki a helyén. 2015-re viszont megépült Dankó Kristóf megyei díjnyertes tervei alapján az új közösségi tér frissítő szökőkúttal, játszótérrel, parkolóval, szabadtéri színpaddal, valamint a régi épület homlokzatát jelentő pengefallal – rajta Lévay Jenő Schmidt-portréjával –, amely egyben méltó emlékműve is a hajdani bányai igazgató városálmódó törekvéseinek.

ÖRÖKSÉGVEZÉRELT VÁROSFEJLESZTÉS

Kovács Lajos összefoglaló tanulmányából¹⁴ ma már részletesen ismerjük Schmidt Sándornak az ÁVH vizsgálati fogsága során bekövetkezett halálának megdöbbentő körülményeit. A „munkásállam” nevében megvádolt bányamérnöknel kevesen tettek többet a bányamun-

13 A Dorogi Bányakaszinó dokumentumai. (Dorogi Füzetek 27.) Kovács Lajos és Dankó József tanulmányával. Dorog, 2002. 5–30.; Kovács Lajos: A dorogi Bányakaszinó története közgyűlési és választmányi jegyzőkönyveiben (1909–1943). In: Dorog a városiasodás útján. (Dorogi Füzetek 46.) Szerk. Kovács Lajos. Dorog, 2014. 83.

14 Kovács Lajos: Kétélyek és tények hatvan évvel Schmidt Sándor halála után. (Dorogi Füzetek 44.) Dorog, 2013. 149–175.

Az utókorra figyelő Schmidt Sándor. Lévey Jenő alkotása a régi szolgálati lakásra emlékeztető pengefalon (Madarász Tímea felvétele)

kásokért. Ránk maradtak előremutató elképzelései a bányászok lakhatási körülményeinek javításáról is. Volt egy konkrét koncepciója egy kertváros létesítéséről a Strázsa-hegy tövében található Zsalazsonban, amely egy kicsit a Wekerle-telepre emlékeztetett volna.¹⁵ Nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült. Gáthy Zoltán 1934-ben Dorogon a Munkásotthonban, 1937-ben Esztergomban, a Katolikus Körben nyilvánvalóan Schmidt gondolatait is közvetítve nagy előadást tart a munkásság lakásviszonyainak fejlesztési lehetőségeiről. Hogy mennyire követi a bányagazgató koncepcióját, arra jó példa, hogy az előadásban külön is említi a Salgó Rt. Európában is páratlan gyakorlatát: minden bányásznak, aki harminc évet a társulat szolgálatában töltött, családi ház vagy 5 000 Pengő jár. Az akkor már elindult program keretében Gáthy az első előadáson hat, a második előadáson már tizennégy elkészült családi házat említ az akkori nevén Chorin-telepnek nevezett településrészen.¹⁶

Van még feladatunk bányászmúltunk e jelentős korszakának rehabilitációjával kapcsolatban. Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy megalapozottan beszélhetünk örökségvezérelt városfejlesztésről már ma is. Ezt pedig Schmidt Sándor gazdag munkásságának köszönhetjük!

Dankó József – Dankó Kristóf

15 *Kmetty István*: Szénbányászat Dorogon. (Dorogi Füzetek 17.) Dorog, 1999. 108.; *Menyhárt Csaba*: Zsalazson, a bányász kertváros elképzelt modellje. In: Dorog a városiasodás útján. Szerk. *Kovács Lajos*. (Dorogi Füzetek 45.) Dorog, 2014. 73–94.

16 *Gáthy Zoltán*: A munkás lakása és a megelégedés. In: Kallódó örökségünk. Szerk. *Kovács Lajos*. (Dorogi Füzetek 35.) Dorog, 2006. 33–48.

Százéves a tatabányai Tiszti Kaszinó épülete

A Tiszti Kaszinó a négy község (Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla, Tatabánya) egyesítésével, 1947-ben megalakult Tatabánya város emblemikus épületei közé tartozik, s építésének története, valamint egykori funkciója nem választható el az elődközségek gazdasági életét átalakító szénbányászat elindulásától, és a térség életét a 19. század végétől meghatározó Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (továbbiakban: MÁK Rt.) helyi működésétől.

A Borsod vármegyei Királdon bányaiipari érdekeltségekkel rendelkező vállalkozók kezdeményezésére a fővárosban megalakult bányatársaság mérnökei, már az alapítást követő harmadik évben (1894) próbafúrásokat végeztek az Esterházy család tatai uradalmához tartozó települések határában. Kutatómunkájuk eredményeképpen egy közel 150 év alatt kitermelhető szénvagyronra bukkantak, amely lehetővé tette, hogy a bányavállalat hosszabb távú beruházásba kezdjen. A helyi infrastruktúra és a műszaki létesítmények fejlesztése mellett, sorra épültek fel a munkavállalók szükségleteit kielégítő munkásjóléti és kulturális intézmények (pl. munkáslakások, bányakórház, elemi iskolák, művelődési intézmények, strandok, gőzfürdő stb.) is.¹

Ezek közé tartozott a Tiszti Kaszinó is, amely épület a Bányatisztviselő Kaszinónak, mint társadalmi szervezetnek adott otthont. Az egyesület történetének és az intézmény helyi társadalomban betöltött szerepének vizsgálata előtt azonban célszerű röviden áttekinteni, hogy a magyar társadalom modernizációjában milyen szerepet játszottak az ország más településein is jelenlévő kaszinók.

A 19-20. század fordulóján kiadott *A Pallas Nagy Lexikona* szerint, a kaszinó kifejezés az olasz „casino” (házacska, házikó) szóból származik, és átvitt értelemben társaskört, zártkörű, és csak bizonyos személyeknek fenntartott társaságot, valamint annak gyülekezési helyét jelentette, de ezzel a névvel illették a francia fürdőhelyeken épített mulató- és szórakozóhelyeket is.²

A kaszinók (voltaképpen az első egyesületek) az éppen kialakulóban lévő polgári társadalom egyik legfontosabb intézményének is tekinthetők, hiszen létüket az azokhoz önként csatlakozó személyek egybehangzó akaratának köszönhetők, az állam egészétől elkülönült autonómiával rendelkeztek, ugyanakkor működésük irányát a kaszinók tagjai többségi döntés útján határozták meg.³

Magyarországon az első egyesületek a 19. század elején alakultak meg, s ezek közé sorolhatjuk az 1817-ben létrejött, karitatív tevékenységet végző budai és pesti Jóltevő Asszonyi Egyesületeket, valamint az 1820-as évek közepén Széchenyi István által alapított Nemzeti Casinót.⁴

A század folyamán meginduló kaszinóalapítási hullám a dualizmus időszakában tetőzött, mivel az utólag beazonosítható kaszinók 66%-a (735 db) 1867 és 1918 között kezdte meg

1 A munkásjóléti intézmények létesítésének és működésének körülményeiről ld. bővebben *Simonik Péter*: A Népháztól a Gőzfürdőig. Munkásjóléti intézmények a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén (1896–1945). Tatabánya, 2017.

2 *A Pallas Nagy Lexikona* X. köt. Budapest, 1895. 248.

3 *Tóth Árpád*: Civil szerveződés és polgári társadalom Magyarországon a 19. sz. első felében. Szellem és Tudomány, 2020. 1. sz. 663.

4 *Pik Katalin*: A szociális munka története Magyarországon (1817–1990). Budapest, 2004. 19–20.

működését.⁵ Azt, hogy az ország mely településein és kik kezdeményezték alapításukat, elsősorban azon múlott, hogy a helyi társadalom mely rétegeihez tartoztak azok az újdonságokra nyitott, kiterjedt kapcsolatrendszerrel és nem utolsó sorban jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező személyek, akik hajlandók voltak e téren az első lépések megtételére.⁶

Az első, foglalkozási csoportokhoz kötődő egyesület a Pjerg-Szélaknán⁷ 1840-ben megalakult Bányatiszti Kaszinó volt, amely éppen nyolc évvel korábban létesült, mint az első gyári kaszinó⁸ Pohorellán.⁹ A bányászatban elterjedt tisztai kaszinó elnevezés azonban nem tévesztendő össze a honvédelmi tárca irányítása alatt álló, és ennek következtében a katonatisztek által kötelezően látogatandó tisztai kaszinókkal, amelyekben sem a függetlenség, sem pedig az önkéntesség elve nem érvényesülhetett.¹⁰

A vállalatokhoz kapcsolódó kaszinók egy része jól tükrözte a korabeli munkahelyek hierarchikus felépítését is. Részben erre vezethető vissza, hogy Orsován külön szervezetbe tömörültek a helyi vasúttársaság hivatalnokai és munkásai,¹¹ de arra is volt példa, hogy egy-egy településen (pl. Salgótarjánban) és azonos iparágon belül több, egymástól elkülönülő tisztai kaszinó is működött.¹²

A tisztai kaszinók tagsága a legtöbbször az adott vállalat tisztviselői állományából került ki, ezáltal a társadalmi szervezetbe beléphettek az ott alkalmazotti státuszban lévő orvosok, tanítók, gyakornokok, főmesterek és a művezetők is. Ezen egyesületek szervezetiileg ugyan önállóak voltak, de működésüket a vállalatok vezetői felügyelték és az ezzel kapcsolatos kiadásaihoz is rendszeresen hozzájárultak.¹³

A 19. század végén a MÁK Rt. „tatabányai”¹⁴ bányászatában is az előbbieken említettekkel csaknem azonos folyamatok indultak el. A szénbányászat munkavállalók ezreit vonzotta az új bányatelepekre, és ezzel egyidejűleg megkezdődött az Osztrák-Magyar Monarchia különböző területeiről érkező soknemzetiségű tömeg közösséggé formálása is. A társulat vezetői e téren azonban követték azokat az ipari hagyományokat, amelyek egyszerre tartották fontosnak a vállalati hierarchia különböző szintjein lévő munkavállalói csoportok közötti társadalmi távolság megőrzését, ugyanakkor egy lojális, egységes és a bányamunka ránt elkötelezett személyekből álló helyi társadalom kialakítását.¹⁵ Ezek az egymással sok tekintetben ellentétes célok egy olyan tagolt, az indiai kasztrendszerhez hasonlatos lokális közösségeket eredményeztek, amelyek a munkavállalók vertikális mobilitásának csak egészen kis teret engedtek.

Ezt a szemléletet jól tükrözték a vállalat támogatásával működő munkásjóléti és kulturális intézmények is, amelyek amellet, hogy a különböző munkavállalói csoportok azonos (pl. lakhatási, sportolási, művelődési, oktatási stb.) szükségleteire reflektáltak, sok esetben mégis elzárkóztak attól, hogy ezeket a tisztviselők, az altisztek és a munkások közösen használják.¹⁶ A korabeli viszonyokat nagyon érzékletesen foglalta össze dr. Zsoldos Ferenc

5 *Eöry Gabriella*: A kaszinók elterjedése Magyarországon. Századok, 2017. 4. sz. 811.

6 *Eöry* 2017. 816.

7 Régi nevén Hegybánya, ma Štiavnické Bane (Szlovákia).

8 *Eöry* 2017. 814.

9 Régi nevén Koháryháza, ma Pohorelá (Szlovákia).

10 *Eöry* 2017. 822.

11 *Eöry* 2017. 826.

12 *Eöry* 2017. 831.

13 *Eöry* 2017. 826.

14 A MÁK Rt. Alsógalla község határában építette ki első bányatelepét, amely 1902-ben Tatabánya néven közigazgatásilag is önálló településsé vált.

15 *Simonik* 2017. 59.

16 *Simonik* 2017. 172–173.

jogász, aki visszaemlékezésében azt is megemlíti, hogy amikor az 1930-as évek közepén a vállalat budapesti központjából Tatabányára helyezték, akkori felettese dr. Gosztonyi László azzal bocsátotta útjára, hogy képzelje azt, hogy egy angol gyarmatra költözik, ahol a MÁK Rt. tisztviselői a fehérek.¹⁷

A bányatisztviselők és hozzátartozóik társas érintkezésére lehetőséget nyújtó Bányatisztviselő Kaszinó, mint társadalmi szervezet (egyesület) megalakulásának pontos időpontja nem ismert¹⁸, de az tudható, hogy a rendezvényeik helyszínéül szolgáló, a MÁK Rt. által épített, és mindvégig a bányatársaság tulajdonában lévő székhelyük már 1898-ban megépült.¹⁹

A „rég” Tiszti Casino a Bécs-Budapest vasútvonal mellett fekvő ún. Liba-dombon épült fel, és egészen az „új” Tiszti Kaszinó megépítéséig (1924) a MÁK Rt-nél foglalkoztatott tisztviselők társadalmi életének helyszínéül szolgált.²⁰ Az egyemeletes épület földszintjén az élelmentár (konzum), valamint annak raktára kapott helyet, amelyben a vállalat által nagy tételben vásárolt közszükségleti cikkekkel szolgálták ki a munkavállalókat. Az első emeleten működött a Bányatisztviselő Kaszinó, ahol kamra, konyha, étkező, olvasóterem, nagy társalgó és táncterem szolgált a tagokat, valamint itt helyezték el a vezérigazgatói lakosztályt és három vendégszobát.²¹

A régi Tiszti Kaszinó épülete (Korabeli képeslap, magántulajdon)

17 Zsoldos Ferenc: Dr. Zsoldos Ferenc bányatisztviselő emlékei a vészorszakról. In: Tatabánya a II. világháborúban. Szerk. Dr. Ravasz Éva. Tatabánya, 2006. 90.

18 Leblancné dr. Kelemen Mária: Egyesületek Tatabányán és elődközségeiben. In: Adalékok Tatabánya (művelődés) történetéhez. Szerk. Tapolcainé dr. Sárny Szabó Éva. Tatabánya, 1994. 132.

19 Tiles János: A Magyar Általános Kőszénbányák fejlődéstörténete 1891–1901 II.. Bányászati és Kohászati Lapok, (továbbiakban: BKL) 1935. 3. sz. 49.

20 Az épület ma a Komárom-Esztergom Vármegyei Vöröskereszt székhelye.

21 Litschauer Lajos: A Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat Alsó-Galla-Bánhidai Barnaszénbányaműve. Joerges Ágost özvegye és fia könyvsajtóján, Selmezbánya, 1902. 48.

A bányavállalat központi igazgatósága 1915. november 8-án megtartott ülésén a kaszinó épületének átalakítására tett javaslatot, s döntött az ennek fedezetéül szolgáló 300.000 K összértékű hitel felvételéről is. A vendégszobák, valamint a tisztviselők által használt helyiségek számának bővítése egyúttal azt is jelezte, hogy az élelmentárral egy épületben működő kaszinó már egyre kevésbé volt alkalmas alapfeladatainak ellátására.²²

Az 1940-es évekre már 183 tagot számláló²³ Bányatisztviselői Kaszinó, mint egyesület szervezeti felépítéséről, és belső működéséről csak töredékes adatok állnak rendelkezésre, de ezek alapján elmondható, hogy egy zártkörűen működő, és a helyi társadalmi elit tagjaiból álló szervezetről beszélhetünk. A szervezet tagjainak más munkavállalói csoportokkal szembeni távolságtartását az is jól mutatja, hogy például a MÁK Rt-nél tisztviselőként dolgozó apa az altiszti állományban lévő fiával nem léphetett be a kaszinó épületébe.²⁴

Az egyesületi tagsághoz két ajánlóra volt szükség és egyes feljegyzések szerint a felvételre jelentkezők egy beavatási szertartáson is részt vettek. A jelöltet két tag a füleinél fogva bevezette a terembe, s ott egy hordó sörből annyit kellett innia, amennyit csak bírt. Ezt követően a megmaradt sörben megfürösztötték („keresztelték”), majd pedig a hátsó felére ütöttek, s ezután az új tag megkaphatta a „malac” nevet.²⁵

Az egyesület elnöke a mindenkori tatabányai bányaigazgató volt, a társelnöki tisztséget pedig hivatali helyettese töltötte be.²⁶ Ez azt is jól mutatja, hogy a Bányatisztviselő Kaszinó jogilag ugyan a MÁK Rt-től függetlenül működött, de ez a függetlenség csak látszólagos volt, mivel a bányatársulat irányítói egyúttal a társadalmi szervezet vezető tisztségviselői is voltak.

Az I. világháború okozta gazdasági problémák ellenére a bányavállalat 1922 áprilisában közzétette az új, egyemeletes tiszti kaszinó építésére vonatkozó hirdetményét. A pályázatok bírálatát egy ötfős bizottságra bízta, melynek két tagját a Magyar Mérnök- és Építész Egylet (a továbbiakban: Mérnökegylet), a másik hármat pedig a bányatársulat jelölte ki.²⁷

A Mérnökegylet Mű- és Középítési Szakosztályai már a pályázati kiírással egy időben döntöttek a bizottság munkájában részt vevő személyekről: rendes tagnak Hoepfner Guidot és Medgyaszay Istvánt választották, K. Császár Ferenc pedig a grémium pótagja lett.²⁸ A bányatársaság által delegált tagokról azonban nem áll rendelkezésre információ.

A pályázatra hetvennégy munkát nyújtottak be, melyek közül a bizottság hármat formai és tartalmi okokra hivatkozva elutasított. A befogadott hetvenegy terv közül a bíráló bizottság Dr. Kotsis Iván egyéni, valamint Toroczka Wigand Ede és Jánszky Béla²⁹ közös munkáját tartotta a két legjobbnak, s az első helyezést elért előbbi 50.000, a második helyen végzett tervezőpárost pedig 35.000 K jutalomban részesítette.³⁰

A tervpályázaton győztesként végzett Dr. Kotsis Iván műépítész és egyetemi tanárt a fiatal építésznemzedék egyik legszorgalmasabb és legtermékenyebb tagjának tartották³¹,

22 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Z-250 1. csomó 1915. november 8.

23 MNL OL Z-252 32. csomó 168. dosszié 21.

24 *Zsoldos Ferenc* 2006. 90.

25 Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1955. jan. 1. 6.

26 *Leblancé* 1994. 132.

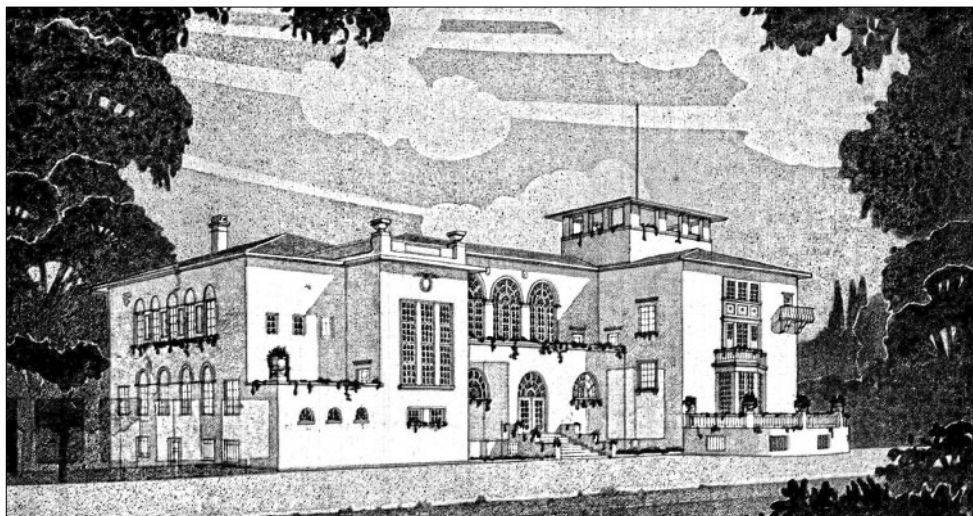
27 *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1922. ápr. 15. 62.

28 *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közölnye*, 1922. máj. 28. 200.

29 Jánszky nevéhez fűződnek a kecskeméti kaszinó és művésztelep, valamint a londoni magyar kiállítás és a bécsi vándorkiállítás pavilonjainak tervei is.

30 *Magyar Építő Művészet*, 1922. 7–12. sz. 11.

31 Az 1889-ben született építész tervezte többek között József főherceg tihanyi palotáját, a zalaegerszegi templomot és a Regnum Marianum épületét.

A tatabányai kaszinó távlati képe dr. Kotsis Iván terveiben
(Magyar Építőművészet, 1922)

aki elsősorban modern, letisztult, a különböző díszítő elemeket visszafogottabban alkalmazó terveivel tűnt ki.³² Ezen szemléletét jól tükrözte a MÁK Rt. pályázatára benyújtott dokumentációja is. Az olaszos stílusjegyeket magán viselő, a célszerűséget szem előtt tartó megoldásaival a tatabányai kaszinóépület a bányatársaság hazai gazdasági életben betöltött szerepét is jól jelezte.³³

A bizottság tagjai azonban éppen grandiózus méretét, valamint a részben erre visszavezethető kevésbé gazdaságos belső helykihasználását kifogásolták, ami némiképp azt is megmagyarázza, hogy a bányatársaság végül miért döntött a Toroczkai Wigand és Jánszky által jegyzett tervek megvalósítása mellett.³⁴ A meglehetősen beszédes „Takarékosság” jelíggel beadott pályázati dokumentációban egy olyan kaszinó tervei szerepeltek, amelyek építési költségei alig érték el a Kotsis-féle kalkulációban szereplő összeg felét.³⁵

A MÁK Rt. a már említett pályázati díjak kiosztása mellett két további tervet egyenként 20.000 K-ért, nyolcat pedig 15.000 K-ért is megvásárolt, így a társulat összesen 13 tizenhárom pályázó munkáját honorálta.³⁶

Ezt a pozitív hozzáállást a korabeli építész szakma is elismerte, és a szakemberek úgy vélték, hogy a bányatársaság vezetése ezzel „megmutatta azt az utat, amelyet egy tőkeerős magyar vállaltnak követnie kell a hazai építőművészet támogatására és felvirágoztatására”.³⁷

A Toroczkai Wigand és Jánszky tervezőpáros által benyújtott tervek jól tükrözték a rájuk oly jellemző stílusjegyeket. A magyaros motívumokkal díszített épület földszintjén egy nagyobb terem kapott helyet, amely egyrészt étteremként, de kisebb átrendezést követően

32 Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1924. febr. 13. 7.

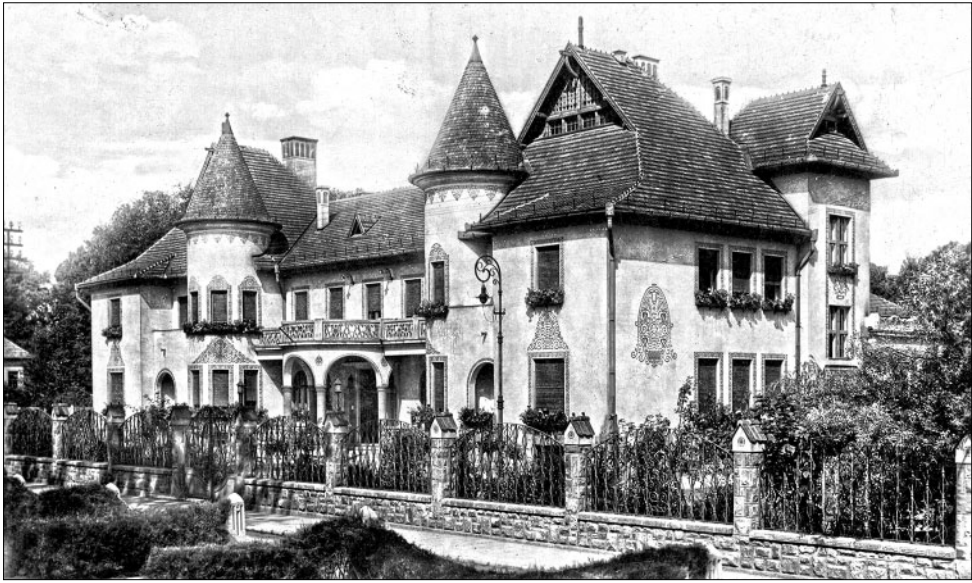
33 Építő Ipar – Építő Művészet, 1922. aug. 1. 1.

34 Magyar Építő Művészet, 1922. 7–12. sz. 1.

35 Magyarság, 1922. júl. 16. 15.

36 Magyar Építő Művészet, 1922. 7–12. sz. 1.

37 Építő Ipar – Építő Művészet, 1922. aug. 1. 1.

A Tiszti Kaszinó épülete (Korabeli képeslap, magántulajdon)

táncteremként is használható volt. A tisztviselők szabadidejének kulturált eltöltésére szolgáltak a társalgó helyiségek, a zene-, az olvasó- és a biliárdtermek. Az első emeleten pedig egy függőkert és vendégszobák kaptak helyet.³⁸ Az épület egyetlen hiányossága abból eredt, hogy a helytakarékos megoldások keresése során nem ügyeltek a szobák méreteire, így azok többségének túlságosan kis alapterülete volt.³⁹

Az, hogy a két építész miért döntött úgy, hogy közösen indulnak a tervpályázaton, megbízható források hiányában nem tudható. Az is csak vélelmezhető, hogy talán az építészet-ről vallott nézeteik azonossága kötötte őket össze. Jánszky úgy vélte, hogy „a jó művésznek elsősorban az architektúra korszerű eszközeivel kell dolgoznia, s a magyar formának ebből, és ezekből kell szervesen kifejlődnie, nem pedig a magyarnak vélt, vagy érzett formajátékokra kényszeríteni rá ilyen játékokra nem alkalmas szerkezeteket, alaprajzokat”.⁴⁰ Ez a szemlélet nem állt távol az 1914-ben Székelyföldről hazatért Toroczkai Wigand Edétől sem, akiről viszont az is tudható, hogy 1918 után már nem kapott középületek tervezésére vonatkozó megbízást,⁴¹ ezért építészettörténeti szempontból is különleges Jánszky Bélával közös pályatervük.

A rendelkezésre álló források arra a kérdésre sem adnak pontos választ, hogy a kivitelezés során mennyiben tértek el az eredeti tervekben szereplő elgondolásoktól. Azt, hogy ez utóbbi feltételezésnek lehet némi valóság alapja egy 1930-ban megjelent helyi újságcikk is alátámasztja. Amikor Székely Jenő, a MÁK Rt. főépítésze éppen tatabányai működésének negyedszázados jubileumát ünnepelte, az erről szóló híradásban tételesen felsorolták azon

38 Magyarország, 1922. júl. 16. 15.

39 Magyar Építő Művészet, 1922. 7–12. sz. 1.

40 Dr. Bierbauer Virgil: „Magyar reformtörekvések története építészetünkben” – Janszky Béla könyve. Tér és Forma, 1922. 9. sz. 378.

41 Kubinszky Mihály: Toroczkai Wigand Ede, az elfelejtett építész. Magyar Szemle, 2009. 5–6. sz. 106.

A Tiszti Kaszinó bálterme (Korabeli képeslap, magántulajdon)

épületeket, amelyeknek „alkotója” volt és ezek között szerepelt az új Tiszti Kaszinó is.⁴² Mindezek alapján kijelenthető, hogy az épület léte a tervezőpáros mellett, a helyi főépítésznek is köszönhető volt.

Az építéssel kapcsolatos kiadások pontos összege ugyan nem ismert, de a MÁK Rt. 1923. április 28-án tartott igazgatósági ülésének jegyzőkönyve szerint a társulat vezetői azt 200.000.000 K-ra becsülték.⁴³ Az épület átadásának és felavatásának időpontja nem tudható, de a Képes Krónika 1924. november 9-én megjelent számában közölték azt a fényképet, amely a Tiszti Kaszinó felszentelésén készült,⁴⁴ tehát ezek alapján 1924 októbere jelölhető meg az átadás időpontjaként.

A Bányatisztviselői Kaszinó, mint társadalmi szervezet 1924-től már a bányavállalat által finanszírozott új épületben folytatta tovább tevékenységét, ami azt is jól mutatja, hogy az egyesület nemcsak vezető tisztségviselői révén, hanem anyagilag is függött a vállalattól.

A Tiszti Kaszinó továbbra sem csak a társadalmi szervezet tagságát szolgálta, hanem éttermében rendszeresen fogadták a bányavállalathoz érkező látogatókat, köztük 1930-ban Horthy Miklós kormányzót.⁴⁵

A korabeli sajtóban is gyakran elismeréssel szóltak a Tiszti Kaszinóról. „Az épület maga egy építészeti remekmű, a berendezése pedig felbecsülhetetlen összegeket ér”- olvasható egy somogyi lap sportrovatában.⁴⁶ A Színházi Életben megjelent folytatásos regény Tatabányán tartózkodó főszereplője szerint a kaszinó „kitűnő szanatóriumra emlékeztet kényel-

42 *Simonik Péter*: Számlálatlanul. Zsidó családtörténetek Tatabánya elődközségeiből (1896–1945). Tatabánya, 2020. 56.

43 MNL OL Z-250 2. cs. 1923. ápr. 28.

44 Képes Krónika, 1924. nov. 9. 1072.

45 Budapesti Hírlap, 1930. aug. 29. 3.

46 Új Somogy, 1931. nov. 10. 2.

mével és berendezésével”.⁴⁷ Az épület ezt az eleganciát részben az annak belső díszítését (aranyozását) végző Hantos Testvérek nevű budapesti cégnek is köszönhetette, amelynek munkatársai több helyi épület dekorálásában is részt vettek (pl. újtelepi r.k. templom, Gőzfürdő).⁴⁸

Az 1930-as évek vége a legtöbb hazai egyesület életébe is jelentős változást hozott. A második zsidótörvény következtében alapszabályukat módosítani kényszerültek, majd a Szálasi-féle hatalomátvételt követően felfüggesztették működésüket. 1945-ben sor került 1939 utáni tevékenységük hivatalos felülvizsgálatára, melynek keretében számba vették ingó és ingatlan vagyontárgyaikat is.⁴⁹

1946 áprilisában a Magyar Államrendőrség Tatai Kapitánysága és a vármegye alispánja a saját vagyonnal nem rendelkező tatabányai szervezet feloszlását javasolta. Az épület és a benne található ingóságok továbbra is az időközben államosított bányavállalat tulajdonában voltak, a közel 6000 kötetes könyvtár nagy része a háborúban megsemmisült, a megmaradt 1520 könyvet pedig a Népkönyvtár vette át.⁵⁰ A Tatabányai Bányatisztviselő Kaszinó feloszlását és felszámolását végül a 497.936/1948. IV. 3. sz. B.M. rendelet mondta ki.⁵¹

A Tiszti Kaszinó épületét ezt követően különböző politikai és rendészeti szervek, majd az 1960-as évek végétől, egészen a tatabányai szénbányászat megszűnéséig a vállalat Víz-tisztító és Dúsító Berendezések Gyára (VIDUS) használta. A rendszerváltást követően magántulajdonba került épületet a város önkormányzata később visszavásárolta, és a 2010-es években felújította. Ezt követően Tulipános Rendezvényházként fogadja a látogatókat.

Simonik Péter

Ismertetés Máriaassy Anna végrendeletéről és családjáról 1592 (1603)

Ebben az írásban az ősi, felső-magyarországi nemes családból származó özvegy testamentumát és az abban található családtagok nevét mutatjuk be olvasóinknak. Ezt az Andrássyak krasznahorkai levéltárában eredetiben őrzött dokumentumot másolatában közölte a Történelmi Tár az 1882-es évfolyamában egy magát meg nem nevező „- R.” aláírású kutató.¹ Az okirat első része egy, az utókorra fennmaradt csonka végrendelet, amelynek befejező része hiányzik. Ezt egy céltudatosan csoportosított lista követi, amely a végrendelező ingóságait tartalmazza. Ezután egy megjegyzés következik, egy idegen kéz által írt mondat, amely arra utal, hogy a végakaró már néhai, azaz meghalt. A harmadik, rövid rész később, már 1603-ban íródott, amely a vagyoneosztásról szól.

47 *Bús Fekete László*: Klári! Gyere haza! Minden meg van bocsátva!. Színházi Élet, 1928. 15. sz. 56–57.

48 Színházi Élet, 1928. 28. sz. 110.

49 *Eöry* 2017. 837–839.

50 *Leblancné* 1994. 132.

51 Magyar Közlöny, 1948. aug. 14. 2.

1 – R.: Máriaassy Anna végrendelete. (1592. jan. 28.) Történelmi Tár. Budapest, 1882. 542–550.

A végrendeletet valószínűleg nem Máriássy Anna írta saját kezűleg, hisz erre nincs sehol sem megjegyzés. Az azonban biztos, hogy ő mondta tollba az azt lejegyzőnek. Erre utalnak a gyermekeivel kapcsolatos féltő anyai, a rokonairól szóló meghitt, rendkívüli szeretetet árasztó mondatai és megfogalmazása.

Mindezek bemutatása előtt röviden érdemes szólni magáról a márkus- és batizfalvi predikátumú familiáról. Ősi fészük Szepes és Gömör vármegye volt, népes családjuk házasságok, különböző tisztségek révén innen rajzott ki az ország más megyéibe. Mindez részletesen olvasható Nagy Iván rájuk vonatkozó kötetében.² Természetesen az itt található adatokat fenntartással kell fogadnunk. Ugyanis a szerző elsősorban az egyes rokon családoktól kapott adatokkal dolgozott, és nem biztos, hogy azok mindig pontosak voltak (nevek, évszámok, leszármazás stb.). Csak ezen végrendelet bemutatása révén is körülbelül tíz-tizenkét eltérés található a leírásában, amelyekre a későbbiekben utalni fogunk.

A család vezetékneve Magyarországon kimondottan a ritka nevek közé tartozik. A Máriás régi világi, tehát nem egyházi személynév, amely megkapta a végére az i (y) patronimikon-képzőt (egyres szakkönyvek szerint birtokjelet),³ amely mint apai eredetű családnév valamelyik ősökre utal. A családfájukon már a 13–14. században olvasható – nem is egyszer – ilyen nevű felmenőjük.

Máriássy Anna 1592. január 28-án diktálta tollba csépánfalvi⁴ házában a végrendeletét. Születési időpontját, azaz életkorát nem tudjuk meg, de vélhetően még nagyon fiatal lehetett, hisz gyermekeiről azt mondja, hogy „...kik még idétlenek és magokkal tehetetlenek...” Férje a már elhunyt, azaz néhai Csetneky (Chetneky⁵) Mihály volt (†1588), akitől két kis-korú gyermeke maradt: az idősebbik Ferenc, a fiatalabbik pedig Anna. Az anya nem ment újra férjhez, a nagyszülők, Máriássy Ferenc (†1526) és nagymihályi Pongrácz Zsófia már nem éltek, tehát rájuk nem hagyhatta a két kisgyermeket. Neveletésükről „az országnak törvénye szerént” elsősorban a sógora, Csetneky István lett volna a jogosult. Azonban ő a Gömör megyei Csetneken élt,⁶ „...mely véghely, és az pogány miá igen félelmes”, valamint, hogy „...mely véghelynek szüntelen őrzésében Csitneki István uramnak foglalatos volta miá ... az én árváimnak elegendő gondviselésére nem érkezhetik”. Ezért a fia nevelését a bátyja két fiára, Ferencre (?–1613) és Andrásra (1558–1608), leányát pedig Krisztina nevű hűgára (ő öcsémnek nevezi), Szürtey⁷ Miklósnéra bízta, akit két bátyja közül András 16, Ferenc pedig 21 évvel élte túl, tehát el tudták látni a fiatal fiú nevelését. Krisztina halálzási évét viszont nem ismerjük.

Mint említettük, Ferenc nevű fia volt az idősebb. Azt kéri „bátyjaitól” (mindig így említi őket), hogy húsz éves koráig gondoskodjanak róla, és erre az időszakra (mindig Szent András napkor felveendő) évi 75 aranyforintot biztosít Krisztinának. Anna nevű lányának nyolc éves koráig 25 forintot, azután pedig évi 75 aranyforintot hagy lánytestvérénél. Itt kéri meg sógorát, hogy a Csetneky vagyonból házassítsa majd ki a leányát, ha annak ideje elérkezik. A gyermekek neveletésére kimondottan szigorúak az elvárásai. Mindezekből idé-zünk néhány gondolatot: „...oly gondjokot viseljék holtom után, hogy se tanításokban, ok-

2 Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII. Pest, 1860. 305–318.

3 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára. Budapest, 70 1993. 708.

4 Ma Štefanov, a régi Nyitra vármegyében, Nagyszombattól északnyugatra.

5 A családnévet a testamentumban és legtöbb helyen Csetneky alakban találjuk. Nagy Ivánnál Chetneky olvasható.

6 Csetnek, Csitnek település a rozsnói járásban. Szlovák neve: Štítník.

7 Az Ung vármegyei eredetű család használta a Zrittey családnévet is.

tatásokban, se ruházatjokban, se egészségébe való gondjok viselésébe fogvatkozás ne essék...” és „...fiamnak Csetneki Ferencnek esztendőnként nemcsak oskolamestert, hanem jó erkölcsű pedagogost is tarthassanak, ki az én fiamnak mind tanúságára, tisztességes magaviselésére, az jó erkölcsnek követésére és egészségére mind éjjel-nappal reá vigyázhasson...”

A végrendelező nagyon körültekintő volt, azt a lehetőséget is felmérte, hogy az általa csak úgy említett „bátyjai és a húga” esetleg korábban hunynának el, mintsem gyermekei elérnék a felnőtt kort. Erre az esetre Zsigmond (1564–1622) és Pál (1556–1614) „uraimat” teszi meg gyermekei gyámjaul. Nagy Iván kötetében ezen személyek úgy szerepelnek, mint ha Anna testvérének a fiai lennének. Egyéb adatok viszont arra utalnak, hogy másod-unkatestvérei voltak, ezért is nem a báty (öcs) megnevezést, hanem az uraim szót használja a végrendeletben. Említést tesz Pál feleségéről, Sigher Borbáláról is, akinek lányai vannak, és legvégső esetben ők is számításba jönnek, mint örökösök, ha gyermekei elhalnának. Ugyan Nagy Ivánnál Sighér Anna néven szerepel a hölgy, de a végakaró több ízben is Borbála néném asszonyként írta le a nevét, tehát a tévedés vagy elírás kizárt.

Mint korábban már említettük, a testamentum után áll egy 1603-ban íródott rövid, a két testvér közötti vagyonelesztásról szóló záradék. Ebben az évben vagy közvetlenül előtte valamilyen esemény történhetett a családban. Az egyik lehet az, hogy feltételezésünk szerint ekkor mehetett férjhez Csetneky Anna, ezért került sor tanúk előtt írásban e dokumentum megszerkesztésére. (Ferencnek, a bátyjának rimaszécsi és felsőlendvai Széchy Sára volt a felesége. Azt nem tudjuk, hogy a férj/fiútestvér pontosan mikor hunyt el, csak annyit, hogy 1601 után.⁸) Anna – a kor szokása szerint – nagyon fiatalon léphetett házasságra, ha jól számoljuk az éveket, akkor tizenvalahány éves lehetett. Anna férjének ismerjük a nevét, Monoky (Monaky) Miklós, aki 1607-ben ónodi kapitány volt, 1625-ben pedig bárói rangot kapott. A családfán itt is olvashatunk néhány tévedést: Anna lánytestvére, Krisztina itt nem szerepel, helyette egy unokahúg Éva, akinek férje Monoky Mihály. Ez utóbbi azért lehet tévedés, mivel egy korábbi fennmaradt évszám ezt cáfolja. Időben sokkal előbb, 1566-ban Hasszán vezérletével a törökök bevették és felégették a család monoki kastélyát. Mihályt pedig rabul ejtették, aki ezután csak nagy áron tudta kiváltatni magát a fogságból. A Monaky genealógia szerint Mihály Miklósnak a nagybátyja volt, és ez időben meg is állja a helyét. Éva, a felesége tehát Annának a nagynénje lehetett.

A rövid záradékban csupán egyetlen szó, egy jelző hívja föl a figyelmünket. Csetneky Ferenc neve előtt már a néhai melléknév szerepel. Amennyiben ez igaz, akkor a báty valóban nemrég halálozhatott el, mégpedig nagyon fiatalon, huszon-egynéhány évesen. Tehát nemcsak Anna házassága, hanem ez is indokolhatta a fentebb már említett, a vagyonnal kapcsolatos feljegyzés megírását.

A leírtakból látható, hogy egyetlen, csonkán maradt végrendelet mennyi kiigazítani valót von maga után csupán egy, ráadásul nagyon ismert, híres család nemzedékrendi tábláján (is).

Visszatérve Máriássy Anna testamentumára, érdemes kiemelni még belőle néhány érdekesebb, a korra és a családra jellemző momentumot.

Tudjuk, hogy a Máriássyak gazdag, országosan ismert família tagjai voltak. Mindezt bizonyítja, hogy Annának csak Csépanfalván két ingatlanja volt, „*nemes udvarka házastul*”, megerősíti az is, hogy vagyonának egy része Csépanfalván, a másik pedig a jóval távolabbi Csetneken volt, valamint az ingóságairól készült terjedelmes, sok értéket tartalmazó lajstrom. Bizonyára nem volt véletlen, hogy magát a testamentumot hét tanú jelenlétében

8 Nagy I. i. m. III. Pest. 1858. 29–31.

készítette el, és gyermekei gyámjával, valamint patrónusairól a testvéreken kívül olyan híres személyeket jelölt meg, mint a királyi kancellár, a váradi és a tinnini püspök, az egri nagyprépost, a vicenádorispán stb., összesen tizenhat főpapot és főurat.

Ingóságainak hosszú listáját úgy készítette el, hogy az abban leírt egyes darabokat csoportosították az összeírók: arany és ezüst tárgyak; ékszerek; ruhaneműk; konyhai (arany, ezüst, ón), valamint szobai használati tárgyak; díszes, aranyozott, boglárokkal kirakott lószerszámok; fegyverek (fehér csont markolatú handzsár, azaz közel-keleti tör) és sorolhatnánk tovább. A ruhaneműk közt olvasható egy olyan darab, amellyel ebből a korból még nem találkozott ezen írás szerzője: farkasbőr kesztyű. Ékszerei között három értékes aranylánc szerepel, közülük csak az egyikbe 101 arany volt beledolgozva. A monogramos pecsétygyűrűjén kívül még nyolcról írnak, az ezekben lévő drágakövek: rubint, gyémánt, jácint, türkiz, zománc. Náluk is előkelő helyen szerepel egy „*öreg szerezcsen dió virágú ezüstös és aranyozott virágos kupa*”. Ezt a tárgyat más nemesi családoknál is olvashatjuk ebből a korból. Szerepéről és értékéről azóta is többen írtak már. A titkát, hogy miért volt szinte szimbólum nemeseink házában, még nem sikerült megfejteni. (Részletesen lásd a lábjegyzetben hivatkozott forrást.) A részletes leltárból kivételesen egyet teljes pontossággal leírunk a vagyona érzékeltetésére, ezek pedig az értékesebb háziállatok: 6 szekeres ló, 2 paripa, 50 szarvasmarha, 11 ökör, 7 borjú, 45 sertés és 7 malac, 269 juh, valamint 93 köpű méh. (A köpű vesszőből font, hasas, öblös méhkas, azaz kaptár.)

Sok korabeli végrendeletben olvashatunk arról a régi szokásról, hogy a magyar nemesi családok felneveltek és kiházásítottak egy-egy árva, néha idegen családból származó, de általában rokon fiút vagy leányt. Természetesen az utóbbi lehetett az illető szüleinek a végakarata vagy kérése is rokonai felé. Ez utóbbi történhetett a Csetneky házaspár életében is. Magukhoz vették az elhunyt lánytestvér, Csetneky Klára (férje néhai Csernyey Mihály) fiát, ezután ők voltak négy éven keresztül a gondviselői. A férj halála, 1588 után annak testvéréhez, Csetneky Istvánhoz került, ő nevelte tovább. Anna egy ládában őrizte a fiúnak a szüleitől örökölt ingóságait. Mindezeket tételesen föl is sorolja, köztük több nagyon értékes tárgyról (arany láncok, gyűrűk, ezüst tárgyak, pénz stb.) tesz említést, amelyeket nagykorúságának elérése után adnak majd át neki. Az új gyám hat év múlva, 1594-ben szintén meghalt. A fiú további sorsáról pedig nem találtunk adatokat, hogy ki vette át az élő családtagok közül a nevelői szerepet.

Befejezésünkben időben kicsit tovább lépünk 1592/1603-nál: A korán elhunyt Ferencnek nem születtek fiúgyermekei. Annának a fia, János pedig 1643-ban halt meg. Egyik lánya, Zsuzsanna Thököly Zsigmond felesége, másikuk, aki szintén az Anna nevet kapta, Andrassy Mátyás neje lett. Ezáltal a Monoky (és részben a Máriaassy) birtokokat valójában leányágon az Andrassyak örökölték.¹⁰ Így kerülhetett az itt bemutatott végrendelet is az ő krasznahorkai levéltáruk birtokába és családi dokumentumaik közé.

Fülöp László

9 https://library.hungaricana.hu/hu/view/LapokPapaTortenetebol_1998/?pg=41&layout=s

10 Nagy I. i. m. VII. 1860. 551–554.

Egy alig ismert szerény tudós

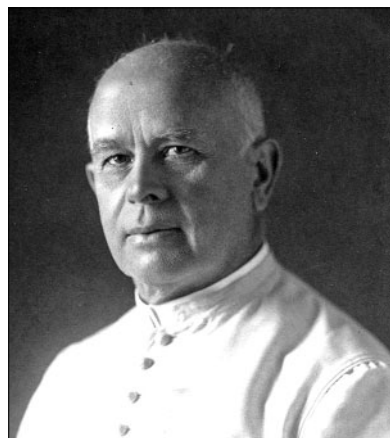
Dr. Károly József Iréneusz (1854–1929)
emlékezete

Károly József, rendi nevén Iréneusz (Gönc, 1854. március 6. – Nagyvárad, 1929. március 13.) premontrei kanonok, tanár, fizikus, a rádiótechnika úttörője, gazdag tudományos és közéleti tevékenységet folytatott. Születésének 170-ik, illetve halálának 95-ik évfordulóján emlékezünk példaértékű életművére.

Károly József 1854. március 6-án született az akkori Abaúj-Torna vármegyei Gönc községben. Az elemi iskolai évek után a kassai premontrei főgimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol az első hat osztályt végezte el. Miután édesapját elveszítette, s továbbtanulása veszélybe került, a piaristákhoz kérte felvételét. Papnövendékként 1874-ben a kecskeméti piarista főgimnáziumban érettségizett. 1875 nyarán visszatért Kassára, kilépett a piarista rendből és felvételét kérte a premontrei rendbe. Jászón öltötte magára a rend fehér ruháját 1875. október 17-én. Ekkor vette fel az Irenaeus (Irén) rendi nevet. Mindkét nevet használta, publikációiban inkább az Irént, melyet manapság Iréneuszként használnak. Tanulmányait az innsbrucki egyetem teológiai Karán, majd Jászóváron folytatta. 1880. január 1-jén ünnepélyes fogadalmat tett, ezzel tagja lett a jászóvári premontrei kanonokrendnek.

1880. augusztus 18-án került ideiglenes tanárnak a Nagyváradai Premontrei Főgimnáziumba, ahol a mintegy 32 és fél év alatt sok különböző tantárgyat tanított, de fő oktatósi területe mindvégig a fizika és a matematika maradt. A kolozsvári egyetemen 1881-ben bölcsészettől és fizikából tanári oklevelet, 1886-ban pedig filozófiai doktori címet szerzett. 1906-ban a kolozsvári tudományegyetem magántanára lett. A nagyváradai Jogakadémián – ahol 1890-től magántanárként államszámvitelt, majd etikát oktatott – főállásban 1913. január 1-től 1919 júniusáig tanított, mert a román hatóságok a tanév végén felmentették állásából, mivel nem volt hajlandó letenni a hűségesküt a román királyságra. Az első világháború befejezése után ő intézte a Premontrei főgimnázium ügyeit, egészen az iskola 1923. január 17-i felfüggesztéséig, illetve megszüntetéséig.

Tanári munkája mellett, fejlesztette laboratóriumát, 1908-ban jelentős nemzetközi elismerésben részesült egy Londonban megtartott tanszer kiállításon az általa épített kohéer (az elektromágneses hullámok vételére alkalmas eszköz) és oktatási célokra szerkesztett drótnélküli távíró által, amelyet – néhány évvel korábban – mint tanszer bejegyeztetett, majd a Calderoni és Társa tanszergyár hozott forgalomba. 1898-ban iskolai fizika szakkört hozott létre, fizikai feladatgyűjteményt állított össze. Kezdeményezésére, s az általa alapított díjjal indult be Magyarországon 1916-ban a középiskolások fizikai tantárgyversenyének sorozata. A Károly József Irén-díj nyertesei között volt Jendrassik György, Szilárd Leó és Teller Ede is. Az 1949 óta Magyarországon folyó Eötvös-verseny a két világháború közötti Károly Irén versenyek felújításaként született meg.

Károly József Iréneusz

KUTATÓ TUDÓS, FIZIKUS

Igazi elhivatottságot a fizika iránt érzett. Károly Iréneusz kora tudományos kutatásaiba két területen kapcsolódott be: az elektromágneses hullámok kísérleti tanulmányozásába és a röntgensugarak vizsgálatába. Az akkoriban használt kohérert (egy fémpor keveréket tartalmazó üvegcső, melynek két végéről elektródák nyúlnak be) tökéletesítette és működését több dolgozatában elemezte. Sikerült neki a szikrakisülések hatását kimutatni. Kezdetben csak a váradi iskola udvarán végezte kísérleti adásait, majd fokozatosan tökéletesítve a berendezését 1895 tavaszán, a Főgimnázium fizikaszertárából jeleket továbbított a mintegy 8 km-re lévő Váradszentmártoni Premontrei rendházba. Ez akkor világszinten páratlan volt. 1895. április 24-én, amikor Antonio Agliardi bécsi pápai nuncius Nagyváradra látogatott, megtekintette fizikaszertárát is. Ott Károly Iréneusz bemutatta neki új találmányát, a drótnélküli telefont. Erről 1895. április 25-én, a Nagyváradon megjelenő *Tiszántúl* című napilapban újsághír jelent meg és ez bizonyítékként megmaradt az utókor számára. Az újsághírben az olvasható, hogy a nuncius fülhallgató készüléken keresztül hallgatta a drót nélkül továbbított jeleket, ezzel bizonyítva, hogy Károly használt először fülhallgatót a szikratávírozáshoz.

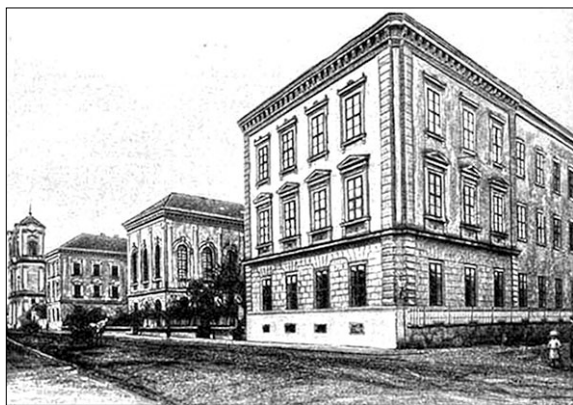
Az tény, hogy szerény ember lévén nem szabadalmaztatta a találmányát, viszont az olasz Guglielmo Marconi 1895 szeptemberében szintén sikeres szikratávíró kísérleteket végzett, s 1896. június 2-án benyújtotta az angliai szabadalmi hivatalhoz találmányának szabadalmi kérvényét. Azt azonnal elfogadták, így az elsőség kérdése eldőlt, a tudománytörténet Marconit (és az orosz Popovot) tartja az elektromos távíró feltalálójának, igaz, azóta ezt már sokan megkérdőjelezzik. Az adatok ismeretében állíthatjuk, hogy Károly Iréneusz ugyanolyan úttörője a rádiótechnikának, mint híressé vált kortársai, sőt egy pillanatban előrébb tartott kutatásaival, azonban készüléke, illetve ennek egyéb bizonyítékai nem maradtak meg. Saját publikációiban Károly mindössze egyetlen helyen említi drótnélküli

távíróját egy 1903-ban megjelent tudományos közleményében.

Akadémikus nem volt, de tevékeny élete során számos egyesület, társaság tagja, illetve vezetője is, így elnöke volt az Eötvös Loránd Fizikai Társaságnak, alelnöke Matematikai és Fizikai Társulatnak, tagja a Szent István Katolikus Akadémiának, az Országos Könyvtár és Tanszermúzeum Tanácsának, a Nagyváradi Szigligeti Társaságnak stb.

1896 elején Röntgen felfedezése világszinten ismertté vált, a *Tiszántúl* már 1896. február 11-én beszámolt arról, hogy Károly megismételte Nagyváradon Röntgen kísérleteit, majd 1896. december 12-én a saját eszközei felhasználásával a nagyváradi premontrei

főgimnáziumban nyílt meg Magyarország első folyamatosan működő orvosi és tudományos célokat szolgáló Röntgen-laboratóriuma. Távoli helyekről is ide küldték az orvosok betegeiket átvilágításra. A szegény sorsú betegek vizsgálata ingyenes volt, de a tehetősek

A premontrei főgimnázium és jogakadémia épülete

től is csak adományt fogadtak el. A röntgen laboratóriumot 1906-ig, tíz éven át vezette, azonban a röntgensugarak megtámadták a szemét, így az orvosok eltiltották ettől a foglalkozástól.

A KÖZJÓ SZOLGÁLATÁBAN

Társadalmi tevékenysége a 20. század elején bontakozott ki, főleg miután 1901. december 15-én a városi törvényhatósági bizottság tagjává választották. Károly József Iréneusz Nagyvárad villamosítása érdekében fejtette ki legjelentősebb tevékenységét. A városban 1873-tól gázvilágítást használtak, amely akkor hasznos volt, de a 30 éves szerződés miatt sokáig késleltette a villanyvilágításra való áttérést. Nagyvárad közgyűlésének 1901. január 10-i határozata értelmében pályázatot hirdettek az 1903. december 31-én lejáró szerződés utáni helyzet rendezése érdekében. Károly cikksorozatát indított, amelyben a villanyvilágítás bevezetése és a villamosmű házi kezelése mellett érvelt. Kimutatta a villanyvilágítás előnyeit, és azt is, hogy a város olcsóbban adná az áramot, mint a gázgyár. A nagyváradi villamosmű házi (városi) kezelését és a telep megépítését a belügyminiszter 1902. augusztus 26-án hagyta jóvá; a Ganz-gyárral kötött szerződést a városi közgyűlés október 10-én fogadta el. Károly tagja lett a Villamosmű felügyelő-bizottságának, ezt a tisztséget egészen 1918-ig töltötte be. A Sebes-Körös-parti városban 1903. december 16-án tértek át a villanyvilágításra, a Villamosmű ünnepélyes átvételére 1904. január 10-én került sor. A villanyvilágítás rövidesen fellendült, és Nagyvárad ezen a téren is felzárkózott az országos élvonalba. Károly pártolta a Jád-patak völgyi vízi erőmű tervét is, amelyet évtizedekkel később ültettek gyakorlatba.

Nagyváradon halt meg, 1929. március 13-án. A temetési menet tiszteletére a nagyváradi Fő utcától a Váradolaszi temetőig mindenhol égtek az izzólámpák: így búcsúzott tőle a Vilyantelep, amelyért annyit harcolt. Érdemeit Nagyvárad akkori alpolgármestere, dr. Soós István méltatta: „*dr. Károly József Irén mintaképe volt a közért dolgozó férfinak, és Nagyvárad fejlesztésében, a város közéletében oly jelentékeny szerepet játszott, hogy emléke örökké élni fog*”. Sajnos, a teljes nyugalmat nem kapta meg, mert a román kommunista hatalom bezárta, majd hagyta tönkre menni a régi váradolaszi temetőt. Szerencsére Tempfli József, későbbi megyéspüspök 1985-ben Károly Irén hamvait is kimentette és azok a nagyváradi Premontrei templom kriptájába kerültek, sírkövét pedig a templom rendház felőli falába helyezték, a bejárathoz közel.

EMLÉKÉNEK ÁPOLÁSA

Károly József Irén életében elismertségre tett szert, de ahogy telt az idő, tevékenysége mind jobban feledésbe merült. Jelenleg szülőhelyén, Göncön és Budapesten a XI. kerületi Albertfalván neveztek el róla utcát, 1993-tól kezdve pedig a Katolikus Középiskolák számára rendezett tanulmányi fizikaversenyek felvették dr. Károly Irenaeus nevét, amelyet az idén már 32. alkalommal szerveznek meg.

Emlékezetében lényeges változás 1999 márciusában történt, amikor születésének 145. és halálának 70. évfordulójára való tekintettel a nagyváradi Sapientia Varadiensis Alapítvány (elnök dr. Fleisz János) és a Váradhegyfoki Premontrei Kanonokrendi Prépostság (apát Fejes Rudolf. Anzelm O. Praem. prépost-prelátus) kezdeményezésére emlékülésre került sor, amely egy új, hagyományossá vált megemlékezés elindulását eredményezte. 2004 márciusában születésének 150. és halálának 75. évfordulóján emlékkonferenciát szervez-

*A tudós emléktáblájának koszorúzási ünnepsége
(Fleisz Judit felvétele)*

és 2005 és 2019 között az Ireneus országos fizika verseny. 2012-ben a Román Televízió magyar adása dokumentumfilmet készített róla, de munkásságát röviden összefoglaló videóanyag is felkerült a világhálóra. 2024-ben újból elindult a művelődéstörténeti vetélkedő ezúttal online formában. Az ez évi megemlékezés felemelő pillanata pedig az volt, hogy ezen először vett részt szülőhelyének, Gönc városának küldöttsége. Az előrelépés ellenére sincs különösebb büszkélkedni való Károly emléke megőrzésével kapcsolatban. Nagyvárad több mint 900 utcájából egy sem őrzi ma a nevét, a már régebben tervezett szobor sem készült el.

Károly tudományos és közéleti tevékenységének alappillérei voltak, így a rendíthetetlen hit Istenben, a tudányszeretet, az embertársai bajai iránti fogékony jó szív, az önzetlen hazaszeretet, amelyek rendjének hagyományai nyomán erősödtek meg. Egész életével, mindennapi tevékenységével példát mutatott arra, hogyan kell a közösség érdekeit önzetlenül, becsülettel, szerényen szolgálni.

Károly József Iréneusz egyike volt a korabeli Európa legnagyobb tudósainak, ezzel örökre beírta nevét a magyar és az egyetemes tudomány történetébe, emiatt megérdemli, hogy emlékét örökre megőrizzük.

Fleisz János

Válogatott irodalom:

Fleisz János: Város, kinek nem látni mását. (Nagyvárad a dualizmus korában) Nagyvárad, 1996. 107–110., 146–148.; *Gábos Zoltán:* Károly Iréneusz József, a kolozsvári tudományegyetem magántanára. Várad, 2004. 2. sz. 97–103.; *Heinrich László:* Károly József Irén, nagyváradai fizikus. Bukarest, 1985.; *Pásztai Ottó:* Aki fényt hagyott maga után. (Partiumi Füzetek. 29.) Nagyvárad, 2004.; *Sitkei Gyula:* A magyar elektrotechnika nagy alakjai. Budapest, 2005. 127–134.

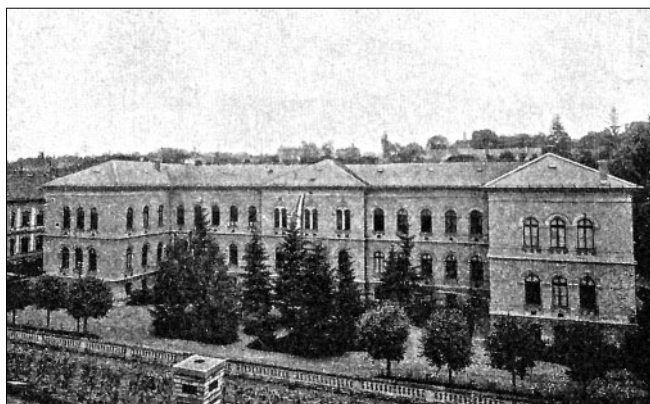
A kolozsvári egyetem „Anatomia”-épülete

2022 őszén Kolozsvárt és Marosvásárhelyen is megünnepeltük a második magyar tudományegyetem, a kolozsvári megnyitásának a másfél százados évfordulóját. A kiegyezés után országos szükséglet volt egy második magyar egyetem felállítása, s több város is harcba indult megszerzéséért. Kolozsvár mellett igen nyomós érvek sorakoztak fel. Egyrészt az erdélyi részek fővárosának számított, s a legtávolabb esett a fővárosi s a nyugatibb egyetemektől. Itt három nagymúltú felekezeti főiskola működött századok óta, a katolikusnak egyetemi előzményei is voltak. Ennek keretében létesített Mária Terézia az 1770-es évek közepén egy jogi és egy orvosi kart. Mindkettő a kiegyezéskor is akadémiai szinten működött, s két egyetemi kar csírájául szolgálhatott. Továbbá ott volt az 1859-ben gróf Mikó Imre buzgalmaival és adományaival megalapított Erdélyi Múzeum-Egyesület székhelye, ennek keretében gazdag tárák, könyvtár és fűvészkert működött. S nem utolsó sorban a kiegyezéssel fölöslegessé váló Erdélyi Főkormányzóság két nagy – még a jezsuiták emelte – épülettömbje felszabadult, így volt hol az új karokat elhelyezni. Báró Eötvös József akkori kultuszminiszter hozta meg a döntést 1870-ben, hogy Kolozsvárt nyílják meg az új egyetem, ő terjesztette be a törvényjavaslatot. Ezért őt a halála után, 1872-ben megnyílt egyetem egyik alapítójaként tisztelték.

AZ ORVOSI KAR ELŐZMÉNYEI ÉS FELÁLLÍTÁSA

Az 1775-ben alapított, sokáig katolikus egyházi vezetés alatt álló Facultas Medica/Chirurgica 1817-ben jórészt önállósult, s mint Orvos-sebészi Tanintézet működött. Sebészmeisterket és bábákat képezett, az előbbieket latin, majd magyar nyelven, az utóbbiakat magyar, német és román nyelven. 1872-ben már kilenc tanára volt. Tanszékei nagyon primitív körülmények közt, szétszórtan működtek. A gyakorlati képzés az 1811-ben alapított Országos Karolina Kórház nyomorúságos helyiségeiben és az 1851-ben megnyitott Szülőintézetben folyt.

Az alakuló egyetem Orvosi karán tizenegy tanszéket hirdettek meg, ezekből nyolcat az Orvos-sebészi Tanintézetből jelentkező pályázóval töltötték be. A másik három tanár a fővárosi egyetem köréből pályázott át. Ez lett az egyetem legrangosabb kara, hiszen csak az állatjárványtan rendkívüli tanára nem rendelkezett doktorátussal, s őt professzort utóbb az Akadémia is tagjául választott. De éppen erről a karról volt a legnagyobb az elvándorlás a budapesti egye-

Az Anatomia-épület északi homlokzata 1903-ban

tem felé. A Tanintézetől örökölt helyiségeken kívül az elméleti tanszékek kaptak néhány helyiséget az egykori jezsuita épületekben, de ezek a sötét, vízvezeték nélküli szobák-cellák sehogy sem feleltek meg a tudományos munka és az oktatás követelményeinek. Úgyhogy ez a kar követelte a leginkább az új építkezéseket. A kórház esetében még az a gond is adódott, hogy az a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, s annak nem állt érdekében az oktatás igényeihez szabott épület emelése, ráadásul a professzorok ott csak főorvosként működhettek, s minden döntés a kórházigazgatótól függött.

Az egyetem „ideiglenes” jellege 1881-ben szűnt meg, amikor Ferenc József király engedélyezte az alapítólevél kibocsájtását, s nevének az egyetem elnevezésébe való beiktatását: Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem. Ezután kerülhetett sor a kiépítésre, új szakszerűen megtervezett épületek felhúzására. Először 1882–1884-ben a Mikó-kertben a Vegytani Intézet kap megfelelő épületet, ennek minden építkezési mozzanatát óriási figyelem követi, a felavatásra maga Trefort Ágoston miniszter is Kolozsvárra érkezik.

A miniszter még 1880-ban értesítette az egyetemet, hogy a következő épület az Orvosi kar elméleti tanszékei számára fog épülni. Decemberben már arról vitáznak a kari tanácsülésen, hogy a hat elméleti tanszék közül melyek kerüljenek az új épületbe. A miniszter 1881 májusában Kolozsvárra látogat, s megtekinti az orvoskari épületek felhúzására kiszemelt és megvásárolt Alsó-Külső Szén (utóbb Mikó, ma Clinicilor) utcai hármastelket is. S ekkor meggyőződik, hogy két orvoskari épület is szükséges, az egyikben a kar határozata szerint az anatómiai és a kórbonctani intézetet kellene elhelyezni, a másikban az élettani jellegűeket. Végül a bonctani intézetekhez társítják a törvényszéki orvostant is. Sőt abban is megegyeznek az érdekelt professzorok, hogy az épületet „Anatomia” felirattal lássák el, s így emlegessék.

AZ ANATOMIA INTÉZETEI

A leíró és tájbonctani tanszéket 1872-ben az Orvos-sebészi Tanintézet addigi tanárával, Czifra Ferencsel (1826–1878) töltötték be, ő volt a kar legidősebb tanára. Intézete az ún. Líceum-épületben, a piarista főgimnázium (ma Báthory István Líceum) földszintjén a kocsikaputól keletre eső hat helyiségben működött. Itt volt múzeumi rész, hullaáztató, külön tanári iroda és előadóterem boncasztallal. Vízvezetékekkel nem rendelkeztek. Eleve meglepő, hogy egy iskolaépület egyik szárnya bonchelyül szolgáljon. A városi tanács már 1876-ban felszólította az egyetemet, hogy az orvoskari intézeteket távolítsa el az épület-

Az Anatomia-épület déli homlokzata 1903-ban

ből. A Római Katolikus Státus pedig ismételten követelte az egyetem használta helyiségek felszabadítását. Czifra 1876-ban nyugalomba vonul, helyét az élet- és szövettan addigi tanára, Török Aurél (1842–1912) foglalja el. De minduntalan szabadságoltatja magát, úgyhogy a helyettesítés Genersich Antalra hárul. Végül 1881-ben átpályázik Budapestre. Ekkor meghívják helyettes tanárnak Davida Leót (1852–1929), a fő-

városi egyetem tanársegédét, akit gyorsan magántanárrá avatnak, s vele töltik be 1882-ben a tanszéket.

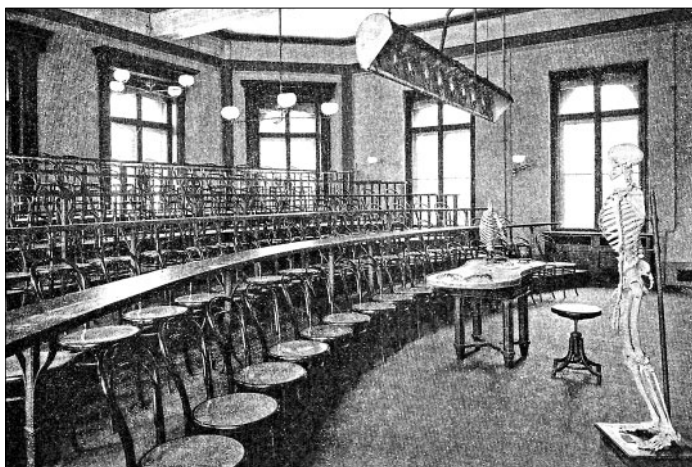
A kórbonctan első tanára, Genersich Antal (1842–1918), szintén a Tanintézetből pályázott át az egyetemre, s a kar meghatározó egyéniségének számított. Az egykori jezsuita épület II. emeletén kapott helyiségeket. De itt csak az előadások és a mikroszkópos gyakorlatok folytak. A Karolina Kórház udvarán egy istállóból kialakított, fűtés és vízvezeték nélküli ideiglenes épületben történt a hullaáztatás, boncolás, illetve szárítás és raktározás. Ugyanitt folytak a törvényszéki boncolások is.

A törvényszéki orvostan elődje az 1872-ben meghirdetett államorvostani és orvosi rendészeti tanszék volt, melyet akkor Fodor Józseffel (1843–1901) töltöttek be, aki már 1874-ben Budapestre távozott. Intézetének négy helyiséget biztosítottak a jezsuita épület első emeletén. Utóda az egyetem keretéből, az általános kór- és gyógytani tanszékről átjelentkező Ajtai Kovács Sándor (1845–1917) lett. Ő 1882-ben ment Budapestre. Végül Belky Jánossal (1851–1892) töltötték be a most már törvényszéki orvostannak átkeresztelt tanszéket.

AZ EGYETEM MÁSODIK CÉLSZERŰ ÉPÜLETE: AZ ANATOMIA

A minisztérium már 1880 végén kérte, hogy az Orvosi kar az illetékes tanárok bevonásával készítse el a felépítendő intézetek helyiség-programját, hogy azok alapján a kijelölt mérnök megalkothassa az épülettervet. A következő év elején öt intézet programját is felterjesztik, de végül az első épületben csak háromnak biztosítanak elhelyezést. A minisztérium Hauszmann Alajos műegyetemi tanárra bízta a tervezést. Ő az általa kedvelt neoreneszánsz stílust alkalmazza. Az épület helyül végül a Mikó utca mentén kialakítandó klinikai telep legnyugatibb parcelláját, annak is egy magasabban fekvő részét választják. Ez azt jelenti, hogy a meredek domboldalra felfutó telken először teraszosítani kell. Az árlejtésen többnyire a kolozsvári cégek nyerték el a kivitelezési megbízást: a földmunkákra a Horváth Testvérek, az építkezési és ácsmunkákra Maetz Frigyes, a kőfaragásra Nagy János cége. Budapesti cég kapta meg a palafedő elkészítését (Umbach Rezső) és a vasmunkákat (Schlick Rt.).

A teraszosításhoz szükséges földmunkákat 1883. július 3-án kezdte meg a Horváth Testvérek cége. A csúszás meggátlására egy 6,5 m magas támfalat, ún. ciklopfalat kellett felhúzni. 1884. május 12-én Maetz Frigyes cége már az építést is megkezdhette. Az elnyújtott H alakú emeletes épület észak-déli fekvésű két keresztszárnya 32 méter, összekötő tengelye 40 méter hosszú. Beépített területe megközelíti az 1500 m²-t. 1886-ra az épület elkészült, de nem tudták használatba

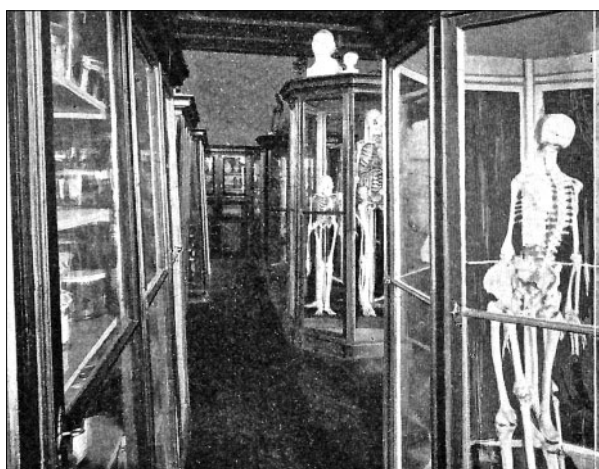

A Bonctani Intézet előadóterme

venni, mert a városi vízvezeték még nem volt működőképes, márpedig az épületet ennek használatára tervezték. Felmerült még egy probléma: a talajvíz beszivárgott az alagsorba, úgyhogy ennek lecsapolása, elvezetése vált szükségessé. Ez aztán olyan jól sikerült, hogy a Múzeum-kerti tó és a Vegytani Intézet kútja elapadt, viszont az utóbbi intézet pincéje elgombásodott. Úgyhogy az Anatómia épülete csak 1888 tavaszára vált berendezhetővé. Nyáron átszállították a felszereléseket, s 1888. szeptember 1-jétől vehették használatba. Az épületben a légszuszvillagítást Auer-égőkkel biztosították. Az alacsonynyomású gőzfűtést két kőszénrel fűtött kazán szolgáltatta, már a kezdetektől nem kielégítő módon.

A sárga klinkertéglás épület külseje kevés díszítőelemet tartalmaz. Magas alagsorát és emeletét övpárkányok választják el, a homlokzatot szerény koronázó párkány zárja le. A földszinti és emeleti ablakok mind félköríves záródásúak, az ablakmellvédeken található díszítő rozettás gipszöntvények jól mutatnak, de sérülékenyeknek bizonyultak. A főhomlokzat északra néz, itt a keresztzárnyból egy háromtengelyes rizalit ugrik ki, ebbe illeszkedik az öt lépcsőn megközelíthető kőkeretes, lábazatos oszlopokkal alátámasztott timpanonos kapu, melynek keresztgerendájára mély betűkkel bevésték: ANATOMIA. E kapun belépve az előcsarnok bal oldalán a portáléhoz hasonló kiképzésű fülkében emléktáblán e szöveg volt olvasható:

I. FERENCZ JÓZSEF
KIRÁLY URALKODÁSA ALATT,
BOROSJENŐI TISZA KÁLMÁN MINISTERELNÖKSÉGE,
TREFORT ÁGOSTON VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI
MINISTERSÉGE IDEJÉBEN
HAUSZMANN ALAJOS MŰEGYETEMI TANÁR
TERVEI SZERINT
DR. GENERICH ANTAL, DR. DAVIDA LEÓ ÉS
DR. BELKY JÁNOS INTÉZETI FŐNÖKÖK
KÖZREMŰKÖDÉSE MELLETT
ÉPÜLT 1888-BAN.

A Kóronctani Intézet múzeuma

A terjedelmes épület alagsorában huszonnyolc, földszintjén harmincegy, emeletén huszonhat helyiséget és folyosót alakítottak ki.

A Leíró és Tájbonctani Intézet kapta a nyugati szárnyat és részben a homlokzatot. Az alagsorban tizenkét helyisége volt, többségük a hullák áztatását, előkészítését, tárolását szolgáltatta. A földszinten a kétszobás tanársegédi lakáson kívül kilenc „dolgozószobával” rendelkeztek, köztük a bonctermekekkel, a tanárok dolgozó és fogadó szobáin kívül az intézeti könyvtárral. Az emeleten a száz fős amfiteátrumot és a háromszobás múzeumot helyezték el.

A Törvényszéki Orvostani Intézetnek jutott az első emelet homlokzati részén nyolc egy-nyolc nyíló helyiség, valamint az alagsori hullakamra.

A Kórbonctani Intézet a keleti szárnyat kapta, nagyjából szimmetrikusan a bonctannal. Az alagsorban volt jégverme és hullakamarája, a földszinten nyolc dolgozószobája, kis és nagy boncterme. Az emeleten az amfiteátrum és a tanári dolgozószoba mellett Genersich professzor gazdag gyűjteménytára két helyiséget foglalt el. Az intézeteken belüli gyors közlekedést a keleti és a nyugati végen is egy-egy csigalépcső könnyítette meg. A hullaszállítást kézi hajtású felvonó biztosította.

AZ ÉPÜLET ÉS A TANSZÉKEK TOVÁBBI TÖRTÉNETE

A Ferenc József Tudományegyetem és a magyar tudományosság három évtizedig élvezhette az új épület nyújtotta előnyöket. S az első világháború előtt már a törvényszéki orvostan kiköltöztetése is felmerült, hogy a másik két intézet terjeszkedjék. Az egyetem leghűségesebb tanára maradt Davida Leó, akit az épület igazgatásával is megbíztak. Még száműzetésébe is követte az egyetemet, de holtában visszatért a házsongárdi családi sírba.

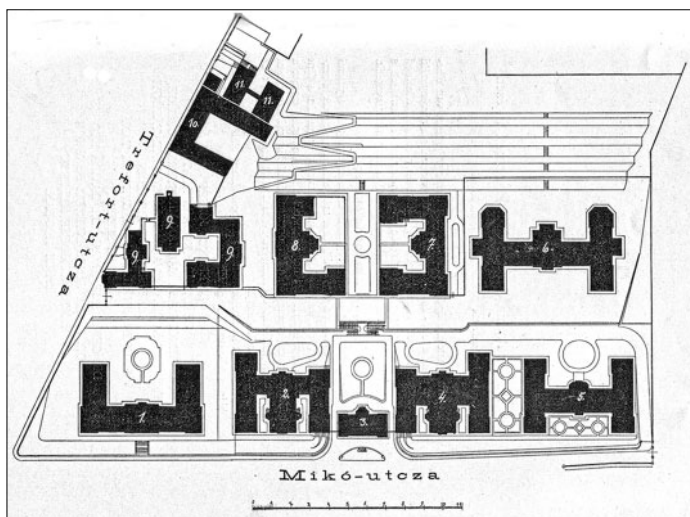
A kórbonctan egyetemalapító professzora, egykori rektora, az intézet megtervezője, Genersich Antal 1895-ben engedett a főváros csábításának, s elfogadta az ottani egyetemi meghívást. Országosan elismert tudóssá vált, de mindig visszavágyott Kolozsvárra, s ide is tért nyugovóra gyermekei mellé a házsongárdi sírba. Utóda, tanítványa, Buday Kálmán (1879–1937) magántanár lett, aki szintén elfogadta a fővárosi meghívást, s elfoglalta a Genersich nyugalomba vonulásával 1913-ban megürült tanszéket. Űgyhogy a Kórbonctani Intézet élére a már rendkívüli tanári címet is megszerző Veszprémi Dezső (1871–1924) került, ő Szegedre is követte az egyetemet.

A törvényszéki orvostan tanára, Belky János 1892 novemberében váratlanul elhunyt. Helyettesítése két éven át Genersich Antalra hárult. Majd Kenyeres Balázs (1865–1940) budapesti magántanár foglalhatta el a tanszéket. Ő 1915-ben tette át székhelyét a fővárosi egyetemre. Utóda Demeter György (1876–1925) lett, aki már 1912-ben magántanári címet szerzett, s Szegedre is az egyetemmel tartott.

A HATALOMVÁLTOZÁS ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK

1919. május 12-én a még csak megszálló román hatalom katonai erőt is felvonultatva „átveszi” az egyetemet. A tanárokat eskümegetagadás címén elbocsátják, s a teljesen felszerelt épületekben ősszel megnyílik a román királyi egyetem. Az Anatomia épületben is megtörténik a „tanárcsere”. A kapu latin felirata maradhat, de az előcsarnok emléktábláját eltüntetik. A magyar szó is kiszorul a folyosókról. A magyar professorok többsége és a diákság egy része Budán próbálja tovább éltetni az egyetemet, míg aztán a magyar országgyűlés határozatával 1921-től Szegeden lel otthonra a Ferenc József Tudományegyetem. S ott természetesen újra fel kell építeni az intézeteket. 1940-ben, a második bécsi döntést követően visszatér Kolozsvárra a magyar egyetem: öt évig magyarul folyik az orvosképzés. A kórbonctan alapító professzorának, Genersich Antalnak még emléktáblát is állítanak 1942-ben, születése centenáriumán.

A második világhégés is szerencsétlenül végződik Magyarország számára. 1945-ben a Ferenc József Tudományegyetem hallgatólagos megszüntetésével május 29-én új magyar tannyelvű egyetem létesül Kolozsvárt, mely decemberben felveszi Bolyai János matematikus nevét. Egyetlen iskolaépületet kap, az egyetemi épületeket visszaveszi a román egye-

**A Mikó utcai klinikai telep 1903-ban
(6. sz. Anatomia-épület)**

szor, a magyar egyetem végzettje – 1919-től eredezteti magát, s természetesnek találja, hogy a 135 éves Anatomia épületet még mindig a megnyitáskor benne elhelyezett három diszciplína művelésére használják.

Gaal György

Felhasznált irodalom:

Emlékkönyv. A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudomány-Egyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. [Szerk. *Udránszky László – Szabó Dénes.*] Budapest, 1903. (A cikkben használt képek ebből a kötetből valók.); *Gaal György*: Az erdélyi tudományosság fellegvára. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2022.

Egy székely gyógyszerészről Trianon árnyékában

Szabó Erzsébet Elza a székely, árvátfalvi előnevet használó, nemes Szabó családból származott. Édesapja árvátfalvi Szabó Tamás (?–1931. augusztus 26) Kézdivásárhelyen járásbíró-sági irodafőigazgató, édesanyja lemhényi Bálinth Málvin (1857–1926. március 22) volt, aki gyermekeik felnevelésével foglalkozott.

Elza Háromszék megyében Kézdivásárhelyen született 1897. április 5-én. A továbbiakban az Elza nevet használom mivel így ismerték Kézdivásárhelyen és ő maga is ezt a nevet használta. Római katolikus hiten keresztelték meg a kézdivásárhelyi római katolikus anyaszentegyház anyakönyvében levő bejegyzés szerint. A négy testvér közül Elza volt a legfi-

atalabb. Idősebb testvére József 25 éves korában, 1915-ben az I. Világháborúban halt hősi halált a galíciai fronton.¹ Ugyanazon halt hősi halált Elza vőlegényjelöltje is. Elza ezután már soha nem ment férjhez.

Szabó Elza Kézdivásárhelyen nőtt fel és ott járt iskolába. A Római Katolikus Főgimnáziumban (ma Nagy Mózes Elméleti Líceum) érettségizett 1915-ben, 18 éves korában. Érettségi után a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetemen elvégezte a gyakornoki tanfolyamot, amely 1895-től működött Kolozsváron. Az akkori rendelkezések szerint az egyetemre való felvétel feltétele a gyógyszerészgyakornoki vagy tirocinális bizonyítvány volt.² Elza 1918-ban tette le sikeresen a gyakornoki vizsgát s kapott bizonyítványt, ami a nem okleveles gyógyszerész cím használatára jogosította. Az elkövetkező években Kézdivásárhelyen mint gyakornok és gyógyszerész segéd dolgozott, tapasztalatokat szerezve így a gyógyszerértári munkából. Kézdivásárhelyen abban az időben két gyógyszerértár működött. Az egyik volt a Szini féle Korona gyógyszerértár aminek jogosultsága volt gyakornok tartására.³

Egyetemi tanulmányait egyelőre nem tudta folytatni. Az Erdélyt megszálló román hadsereg erővel elfoglalta az egyetemet Kolozsváron 1919. májusában, amikor a tanárok és a hallgatók elmenekültek, mivel a magyar nyelvű oktatást megszüntették. Az 1920-as trianoni diktátum ezt szentesítette. Az egyetem, rövid budapesti kitérő után, 1921-től Szegeden működött tovább.⁴

Kilenc év elteltével Szegeden tudta folytatni és befejezni egyetemi gyógyszerészi tanulmányait a Ferencz József Tudományegyetemen, ahová a kézdivásárhelyi érettségi és a kolozsvári tirocinális vagy gyakornoki bizonyítvány alapján vették fel. Magyarországon a nők 1896-tól részesülhetnek gyógyszerészeti egyetemi képzésben. Szegeden négy félévet végzett az 1927/1928 és 1928/1929-es tanévekben.⁵

Az első félévben a Horthy internátusban lakott, utána kiköltözött a városba, ahol rokonoknál/ismerősöknél kapott szállást. Mint az elcsatolt területekről származó hallgató tandíj kedvezményben részesült.

Egykori tanára, a szintén kézdivásárhelyi születésű Dávid Lajos (1889–1962) akkor a szegedi Egyetemi Gyógyszerértár igazgatója volt és magántanárként részt vett a hallgatók

Gyógyszerértár Kézdivásárhely főterén a 20. század elején (Korabeli képeslap – részlet)

1 Árvátfalvi Szabó József gyászjelentője, 1915. ápr. 10.

2 Péter H. Mária: Gyógyszerészképzés a Ferencz József Tudományegyetemen 1872–1919 között. Kolozsvár, 2019. 11.

3 Tóth László: A kézdivásárhelyi patikák története. 2019.

4 Péter H. Mária: A 100 évvel ezelőtt létrejött trianoni békediktátum hatása a gyógyszerészetre. Gyógyszerészet, 64. évf. 2020. 6. sz. 349–353.

5 Szegedi Tudományegyetem Levéltára. A Gyógyszerészeti hallgatók törzskönyvei. 1927/28 és 1928/29.

Szabó Elza diákigazolványa (A szerző tulajdona)

Szabó Elza gyógyszerészi diplomája
(A szerző tulajdona)

gyógyszerész diplomák honosítására (egyenlősítésére) is vonatkozott, ami feltétlenül szükséges volt az előírt ún. „libera practica”, a szabad joggyakorlás elnyeréséhez⁹. Oklevelének honosítása után gyógyszerészként dolgozott Bajnok Jenő Mátyás Király nevű gyógyszer-tárában.

oktatásában.⁶ Szabó Elzát újból tanította, mégpedig a következő tantárgyakból: gyógyszerészet, gyógyszerészeti gyakorlatok, fitotechnikai gyakorlatok és gyógyszervizsgálat. Ezt igazolják az egyetemi leckekönyvébe (indexébe) beírt tantárgyak is. Ugyanakor az is látszik, hogy 1928 szeptember 18-án iratkozott be a II. tanulmányi évére.⁷ Érdekes megjegyezni, hogy 1928-ban, amikor Elza az egyetem hallgatója volt, költözött oda Szent-Györgyi Albert a későbbi Nobel-díjas tudós és folytatta a C-vitaminnal kapcsolatos kutatásait.

Elza 1929. június 21-én kapta meg a gyógyszerészi diplomát, ami az *Artis Pharmaceuticae Magistrum* cím használatára jogosította. A diplomát latin nyelven írták, művészi kivitelezett, grafikus által megrajzolt betűkkel és díszítéssel van ellátva, mérete 66x50 cm. A tennyrnyi nagyságú egyetemi pecsét fakeretben van és piros-fehér-zöld zsinorral fűződik a diplomához.⁸

Elza gyógyszerészi diplomájával hazajött Kézdivásárhelyre. Romániában az 1924.–december 28-án megjelent 135.456 számú rendelet, amely előírta, hogy a magyar egyetemek által 1916. augusztus 28 óta kibocsátott diplomák érvénytelenek. A rendelet többek között a

6 *Pejó Petra*: Prof. Dr. Dávid Lajos élete, oktató és tudományos munkássága. (Szakdolgozat.) Szegedi Tudományegyetem Gyógyszerésztudományi Kar Gyógyszer technológiai Intézet, 2013.

7 Szabó Elza rendes gyógyszerészeti hallgatók törzskönyve. Szegedi Tudományegyetem. 1928.

8 Szabó Elza gyógyszerészi diplomája 1929. Köntzey Tamás tulajdona.

9 *Péter H. Mária*: Emlékezés a 100 előzotti eseményekre, melyeknek gyógyszerészeti vonatkozásai is vannak. *Gyógyszerészet*, 2019. 63. sz. 218–224.

Később saját illatszertárat nyitott, amiről a *Székelyföld* c. havilap 1932. május 8-i számában tett közzé hírdetést.¹⁰

A *Székely Nép* című napilap 1942. július 26-i számában levő írás szerint *Diana* illatszertárnak nevezték.¹¹ Ebben az időben Kézdivásárhelyen ismertek voltak Elza saját receptjei szerint készült kozmetikai termékek. Többen szerették volna megszerezni ezeket a recepteket. A rám maradt receptgyűjteményből most már néhány példát közzéteszek.¹²

Itthon részt vett Kézdivásárhely társadalmi életében. A *Székely Nép* 1931. december 3-i számában tudósít a Szentkereszt hadsereg zászlószenteléséről. A zászló gobelin képét Szabó Elza készítette.¹³ Személyesen részt vett a II. Világháborúban harcoló katonák vagy hadi özvegyek és árvák megsegítésére szervezett gyűjtéseken. Ugyancsak a *Székely Nép* tudósít arról, hogy illatszertárában árult jegyeket jótékonysági koncertekre. A háború vége felé, amikor Kézdivásárhely is hadi események színtere lett, a Bajnok és Korona gyógyszertárak tulajdonosai elmenekültek. Szabó Elza vállalta mind a két gyógyszertár vezetését, hogy a lakosság gyógyszerellátása a lehetőségekhez mérten biztosítva legyen.

A háború után, a 2. bécsi döntést követően, Észak-Erdélyt újból Romániához csatolták. 1949-ben államosították a gyógyszertárakat. Elza illatszertára is odaveszett. Kézdivásárhely főterén (ma Gábor Áron tér) a volt Színi Albert féle Korona gyógyszertár állami 24-es gyógyszertár lett, később az 52-es számot kapta s a brassói Gyógyszerkereskedelmi Vállalathoz (Centrofarm) tartozott, amelyben alkalmazták Szabó Elzát gyógyszerészként s ott is dolgozott egészen nyugdíjba meneteléig.

Kitünően himezett, ismertek voltak gobelin képei. A *Dolgozó Nő* 1973-ban közölt cikkében írta róla, hogy nyugdíjasan részt vett a kézdivásárhelyi múzeumban levő céhes zászlók restaurálásában.¹⁴ A múzeum avatónepsége 1972. március 3-án volt. Incze László igazgató a

*Szabó Elza a Bajnok-féle gyógyszertárban
(A szerző tulajdona)*

*A 24-es gyógyszertár dolgozói,
balról: Finta József, Szabó Elza,
Tápay Mária, Balázs Károly,
Korovesi Dinca és Farkas Imola
(Patikamúzeum, Kézdivásárhely)*

10 Székelyföld, 2. évf. 1932. máj. 8. 36. sz. 4.

11 Székely Nép, 60. évf. 1942. júl. 26. 168. sz. p. n.

12 Szabó Elza receptgyűjteménye. Köntzey Tamás tulajdona.

13 Székely Nép, 1. évf. 1931. dec. 3. 87. sz. p. n.

14 Dolgozó Nő, 29. évf. 1973. márc. 1. 3. sz. 22.

múzeum első kiadványát, Kézdivásárhely kismonográfiáját adományozta és dedikálta Szabó Elzának köszönetképpen az általa nyújtott segítségért.

Szabó Elza gyógyszerésznő 79 éves korában, 1976. április 19-én hunyt el a halotti szentségek felvétele után. Így van bejegyezve Kézdivásárhelyen a Szentháromság római katolikus plébánia halotti anyakönyvében. Kézdivásárhelyen a római katolikus Kantai temetőben nyugszik.¹⁵

Ezzel a rövid megemlékezéssel szerettem volna egy kézdivásárhelyi gyógyszerésznő emlékét felidézni, aki a trianoni "béke" (diktátum) áldozataként nem tudott Erdélyben gyógyszerész oklevelet kapni, kénytelen volt egyetemi tanulmányait Szegeden végezni, de visszajött szülőföldjére és szülővárosában dolgozott. Emlékét őrizzük meg.

Köntzey Tamás

HÍREK

A szedresi zsidó temető ápolása, 2024. A Holokauszt 80 Emlékév és a Holokauszt Magyarországi Áldozatainak Emléknapja (április 16.) tiszteletére Barteczka Mária, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület titkára szervezésében az idén is megkapálták és meggereblyézték a szedresi zsidó temetőt jószándékú falubeliek: Bese Örs és kisfia Huba, Karap Dóra, dr. Pálvölgyi László és Sáfrány Józsefné. A kb. 60 fős egykori szedresi, ortodox zsidó közösség talán utolsó túlélője: Donáth Márta Judit a közelmúltban hunyt el. Ő 1925. március 7-én született Szedresben és 2023. december 22-én hunyt el Alon Shavut-

*A legkisebb is számút: Bese Huba
(Barteczka Mária felvétele)*

ban, Jeruzsálem mellett. 2019-ben Barteczka Mária és családja találkozott is vele izraeli otthonában. Márta néni meghatódva és nagy örömmel fogadta a szedresi látogatókat, mivel Barteczka Mária édesanyját jól ismerte és szerette, aki árva lányként a Donáth család rokonainál dolgozott 10 évig, ahol megbecsült családtagnak számított. A látogatáskor osztotta meg a vendégekkel többek között a következő történetet: A második világháború előtt a faluban lévő kevés telefon egyike Donáthéknál volt, akik az üzleti ügyek mellett a szedresiek megsegítésére is használták azt. Dr. Kisfaludy Kálmán, a környék orvosa Medinán lakott. Szedresből Márta néni édesanyja, Donáth Sámuelné (szül. Beck Frida) tartotta vele a kapcsolatot. Ha valaki éjszaka beteg volt a faluban, akkor először Frida asszonyhoz kopogtak be, aki telefonon konzultált a doktor úrral és a nála letétben hagyott gyógyszerekből adott a betegnek, és virrasztott mellette egészen addig, míg nem lett jobban. Ha súlyosbodott a beteg állapota, csak akkor hívta az orvost segíteni. Ezt a jószágos asszonyt férjével és hét kiskorú gyermekével együtt 1944 júliusában Auschwitzban elpusztították. Emlékük legyen áldott! Márta néni három idősebb lánytestvérével együtt élte túl a vészorszakot.

15 Szentháromság római katolikus plébánia halotti anyakönyve, IV. köt. Kézdivásárhely. 206.

Honismeret Komárom-Esztergom vármegyében

A honismereti mozgalom – lokálpatrióta kezdeményezésre – már az 1960-as években bontogatta szárnyait megyénkben. Később önálló szervezetként 1974-ben a Hazafias Népfront keretén belül létrejött a Megyei Honismereti Bizottság, amely igen sokrétű munkát végzett. Az 1990-es esztendő politikai-társadalmi változásai megyénket is érintették, így az országban szinte elsőként, 1990 májusában 28 alapító tag részvételével – a nem sokkal előbb létrejött Honismereti Szövetség egyik alapító tagjaként – megalakult a megyei honismereti egyesület. 2017 decemberében egyesületünk újjáalakult és Tapolcainé Dr. Sáray Szabó Éva javaslatára felvette Péczeli József nevét, aki híres komáromi prédikátor, irodalomtörténész, műfordító és az első magyar nyelvű ismeretterjesztő folyóirat, a *Mindenes Gyűjtemény* megálmodója és szerkesztője volt.

„A’ legnevezetesebb Történeteken, változásokon kívül magába fog e’ Gyűjtemény foglalni minden szép tanulmányokat, mellyek az Elmének ékesítésére és Közönségesen a’ Hazának hasznára szolgálhatnak. Azok a’ hasznos Könyvek, mellyek vagy a’ Hazában, vagy másutt jönnek világosságra, hirül adatnak ebben, az azokban bé-foglaltatott dolgok rövid Summájával; a’ holtakról sem feledkezünk meg, hanem melly nagy Hazafijak a Tudományoknak elő-mozdítói voltak, azoknak életek le-írása, vagy ha velünk költetik, érdemlett ditséretekkel edgyütt a’ Gyűlyteménybe be-iktattatnak.

Mottója: *„Mindennek tetszeni lehetetlen, akarni együgyűség.”*

(Magyar Kurir, 1788. november 19.)

Az egyesület mindenkor a kis településeken is jelenlevő honismereti körök, az egyéni amatőr helytörténeti kutatók munkájának segítségét, összehangolását tekintette fő feladatának. Háttérintézményei, ahogy a kezdetekben is, a közgyűjtemények és a művelődési intézmények voltak.

Segítette az egyesületi munkát a lelkes pedagógusok által az iskolákban szerveződő szakkörök, vetélkedők, nyári táborok megszervezése, folyamatos működtetése is. Sajnos ezek a nagyon fontos, segítő, utánpótlást is biztosító szerveződések az évek során lassan elmaradtak, részben anyagi okok miatt, részben az oktatás szervezeti átalakulása miatt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az 1980-as, 1990-es években ne folyt volna a megyében élénk honismereti, helytörténeti munka. Ezért köszönet illeti meg az egyesület előző vezetőit: id. Gyüszti László és Kovács Lajos elnök urakat, Dr. Ravasz Éva és Tapolcainé dr. Sáray Szabó Éva elnök asszonyokat és mindazokat a lelkes egyesületi tagokat, akik már az 1970-es évektől kezdve részt vettek és mai napig részt vesznek ebben az értékmentő munkában.

Tevékenységünknek nagy lendületet adtak a megyei, helyi rendezvények mellett a Honismereti Szövetséggel közösen szervezett-rendezett országos konferenciák, amelyek lehetőséget teremtettek megyénk sokszínű történelmének, településeink életének, sokrétű nemzetiségi összetételének, egyesületünk törekvéseinek, helytörténeti kutatási eredményeinek a bemutatására.

A honismereti mozgalom legnagyobb, a tagok szakmai továbbképzését szolgáló rendezvénye az Országos Honismereti Akadémia, melyek közül a 16. alkalommal sorra kerülőnek megyénk adott otthont Tatán 1988-ban, *Nemzeti emlékhelyek. Az egyházak és a honismeret* címmel, amely nagy erőpróbája volt az akkori megyei bizottságnak. 2004-ben már a megyei egyesületként működő szervezet látta vendégül Esztergomban a honismerőket, amikor *Az igazi Balassi. A határ menti kulturális kapcsolatok* témakörben rendeztük meg a Honismereti Szövetség legfontosabb országos eseményét, a XXXIII. Országos Honismereti Akadémiát.

Fontos rendezvényei a Szövetségnek a *kiadványszerkesztői konferenciák*, ahol a honismereti mozgalom publikációs lehetőségeit, a *Honismeret* folyóirat tartalmi, megjelenési kérdéseit, és más honismereti-helytörténeti periodikákat tekintik át a résztvevők. Megyénkben 1987-ben vállalkoztunk először e konferenciasorozatban a házigazdai szerepre, *Honismereti Híradók országos tanácskozása* címmel Esztergomban. 2009-ben ismét Esztergom adott otthont az immár XIII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferenciának, amikor a *Hagyományörzés, hagyományátadás a honismereti kiadványokban* témakört választottuk. Legutóbb pedig 2023-ban megyeszékhelyünkön, Tatabányán került sor kiadványszerkesztői országos konferenciára, melynek címe a *Krónikaírás – helytörténetírás múltja, jelene és jövője* volt.

Révkomáromban 2021-ben egyesületünk volt a vendéglátója a *Honismereti Napja* központi rendezvényének – először a Szövetség életében határon túl – *Lokális kötődés és megmaradás* címmel. A következő évben a megyei *Honismereti Nap* keretében tekintettük át Tatabányán, hogy milyen publikációs lehetőségeink voltak a Honismeret folyóiratban – hány írás jelent meg megyei kutatóink tollából, s hányan írtak megyénkről. A számvetés szerint: 1974–2022 között összesen mintegy 200 írás, ebből 1990–2022. között 130.

Megyei szinten lehetőségeink a LIMES c. megyei tudományos lapban bővültek. 2002–2003-ban újjáélesztettük a megyei helytörténeti kiadványokat bemutató összejeveleteket, bemutatkozási lehetőséget teremtve a helyi kutatóknak, lokálpatriótáknak. Bár sok tagunk publikálja kutatási eredményeit kiadványokban, könyvekben, de sajnos az egyesületnek már évek óta nem jelenik meg saját kiadású füzete. Célunk, hogy a közeljövőben újra elindítsuk a *Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Füzeteket*, mely a helyi lapok és a *Honismeret* folyóirat mellett megfelelő publikációs lehetőséget biztosít tagjaink és a honismeret, helytörténet iránt érdeklődők számára.

A Honismereti Szövetség 1999–2013 között mintegy tíz alkalommal szervezett olyan konferenciát *Iskola és Honismeret* megnevezéssel, ahol az iskolai oktatásban a tanórai és tanórán kívüli honismeret-oktatásában, szakkör- és táborszervezésben kívánt segítséget nyújtani pedagógusoknak. Ehhez járult hozzá a VIII. Iskola és Honismeret Konferencia 2008-ban *Honismeret és önkormányzat* címmel, amely Esztergom és Dorog városok közös rendezvénye volt.

Néhány év kihagyással a Szövetség úgy gondolta, hogy inkább a lelkes ifúságot kellene tanítani, megszólítani, ezért egy-egy megyével összefogva szervezte meg az Országos Hon- és Népismereti Konferenciát, melyen a leendő pedagógusoknak nyújtottunk módszertani segítséget a honismeret, helytörténet tanításához. Az a megtiszteltetés érte a frissen újjáalakult egyesületünket, hogy ezt az országos rendezvényt 2018 októberében; Esztergomban a Vitéz János Tanárképző Központ, a József Attila Általános Iskola és a visegrádi Madas László Erdei Iskola szakmai segítségével rendezhettük meg *Iskolai kirándulások, helytörténeti táborok, erdei iskolák szervezése, utóélete* témában.

Mozgalmuk munkájának „sarokköve” az ifjúság bevonása különböző módszerekkel és formában a honismereti tevékenységi körökbe. Megyei munkánknak is nagy lendületet adott mintegy tíz éven át a nagy nemzeti évfordulók megünneplésére a Szövetség által meghirdetett és rendezett kárpát-medencei *vetélkedők* sora 1993–2007. között, amelyeken megyénk diákjai is részt vettek igen szép számban – bejutva még országis öntőbe is. A megyei döntők szervezése mellett 1996-ban vállaltuk az országos döntő megrendezését is, amely a honfoglalás-államalapítás témakörét dolgozta fel (*Emese álma – Mítosz és történelem*).

Megyei szinten középiskolás korosztály számára már 11. alkalommal szervezzük meg az esztergomi Dobó Katalin Gimnáziummal közösen *Esztergom vármegyéről szóló helytörténeti vetélkedőnket*. Erre a megmérettetésre nagyon sok felvidéki alap-és középiskolás diák is benevez.

Megfiatalodott vezetőségünk újabb erőpróbája volt 2002-ben a *Várak története és védelme* címmel megszervezett VII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia, amelynek Tata adott otthont. 2013-ban pedig Esztergomban rendezhettük meg a Szövetséggel a 18. ifjúsági akadémiát, ahol a *Viseletek és kiegészítők családomban és környezetemben* témában tartottak kiselőadásokat a résztvevő fiatalok, csodálatos viseletek bemutatásával kísérvé. A minden évben megrendezésre kerülő honismereti diákkonferencián a középiskolás – az utóbbi években általános iskolás 7–8. osztályos tanulók is – 2007-től folyamatosan részt vettek, képviselték megyénket. Büszkéek vagyunk rájuk, hiszen bennük látjuk a jövő honismerettel, helytörténettel foglalkozó, elkötelezett embereit.

Valamennyi országos rendezvény megszervezése, lebonyolítása nagy kihívás volt számunkra, de ugyanakkor lehetőség is arra, hogy megmutassuk magunkat, az „új” egyesületet.

Az országos rendezvények mellett természetesen egyesületünk minden évben szervez megyei programokat is. Megemlékezünk a *Honismeret Napjáról*, mely mindig Bél Mátyás születésnapjához (március 24.) legközelebb eső hétfőre. Ilyenkor felolvasásokat, rövid korreferátumokat tartanak tagjaink az elmúlt évi munkájukból, kutatásaikból. Itt kapnak lehetőséget a fiatalok, középiskolások is a bemutatkozásra.

2019-ben, a Rákóczi-év alkalmából ünnepi ülésen emlékeztünk meg a Rákóczi-szabadságharc legendás hadvezérééről, Bottyán Jánosról, aki ezer szállal kötődik vármegyénkhez, s akinek a palotája máig otthont ad Esztergom megyei jogú város Polgármesteri Hivatalának.

Más megyei egyesületek tagjait is szívesen látjuk vendég előadóként összejöveteleinken. Az utóbbi időben szinte már hagyománnyá vált, hogy a Laskai Osvát Antikváriumban bemutatjuk azokat a Honismeret-lapszámokat, amelyek a megyéről vagy híres szülötteiről szólnak.

A felsorolt országos és megyei, helyi események számunkra nagyon fontosak. Tudjuk, hogy a megye szinte minden kis falujában, de a városokban is működnek hagyományőrző egyesületek, baráti körök, akik nagyon sokat tesznek azért, hogy megőrizzék és továbbadják hagyományainkat, felkutassák és közreadják helytörténeti érdekességeinket. Különösen igaz ez szlovák és német nemzetiségű településeink esetében, ahol nagyon erős a lokálpatriotizmus, a nemzetiségi hagyományok megélése napjainkban is. Igyekszünk ezeknek a csoportoknak is ernyőszervezetként segítséget nyújtani, bevonni őket a megyei egyesület munkájába.

Aktív tagjaink jelenleg is rendszeresen szerveznek helytörténeti sétákat a vármegye nagyobb városaiban, ezzel is bővítve azok körét, akiknek fontos szülőhelyük múltja, annak

megismerése. Rendszeresen a megyei illetve felvidéki kirándulások, melyeket főleg az idősebb korosztály kedvel. Ezekre a programokon természetesen nemcsak az egyesület tagjai vesznek részt, hanem témától függően külső érdeklődők is szép számmal megjelennek.

Jó kapcsolatot ápolunk a vármegyében található közművelődési intézményekkel, könyvtárakkal, múzeumokkal, megyei és városi levéltárakkal. Ezen intézmények – egyesületünkkel közösen – az Esztergomban működő *Kerekasztal* megbeszélésein rendszeresen egyeztetik terveiket, programjaikat és segítik egymás munkáját.

2019-től minden évben bekapcsolódunk az Anyanyelvpolók Szövetsége által meghirdetett *Magyar Nyelv Hete* eseményeibe, amelyeknek előadásainkkal, szerkesztett műsorainkkal aktív részesei vagyunk.

Utoljára húsz évvel ezelőtt, 2004-ben volt házigazdája megyénk az Országos Honismereti Akadémiának, ahol megmutathattuk az *Igazi Balassit*, szép tájainkat, településeink gazdagságát, az emberek sokrétű munkáját, bepillantást engedtünk *A határ menti kulturális kapcsolatainkba*. A 20. évforduló újabb lehetőséget ad számunkra, hogy Bél Mátyás születésének 340. évfordulóján áttekintsük honismertető elődeink életútját, munkásságát, hogy megyei egyesületünk betekintést adjon a helyi honismerők, honismertetők mindennapi munkájába, megmutathassuk vármegyénk értékeit, múltját és szépségeit.

Szeretettel várunk mindenkit 2024. július 7–12-e között az ország első városába, Esztergomba!

Forróné Virág Zsuzsa

A honismereti munka száz éve a Felvidéken¹

A Felvidék, mint a történelmi Magyarország szerves része, gazdag művelődéstörténeti emlékekkel, honismereti hagyományokkal büszkélkedhet. És most ne tegyünk különbséget a történelmi Magyarország felvidéki része, és a mai, politikai értelemben vett Felvidék, tehát a mai Szlovákia között. Ugyanis annak a Felvidéknek a jelesei érezhető hatással vannak a mai Felvidék életére is. Hiszen geográfiai és történelmi kutatásunk, az archeológia, a nyelvészet, művészettörténet, irodalom és a néprajztudomány olyan jeles képviselői indultak tájainkról, mint Szenczi Molnár Albert, Bél Mátyás, Csaplovics János, Cvittinger Dávid, Henszlmann Imre, Hunfalvy János, Rómer Flóris, Mikoviny Sámuel, Ipolyi Arnold, Szedler Fábián, Divald Kornél, Ortvy Tivadar. S a felsorolás korántsem teljes. Közülük jó párat a mai szlovák közeg is a magáénak vall.

Nem is tudnánk mit kezdeni a honismereti irodalom olyan jeles alkotásai nélkül, mint a Somorja szomszédságában fekvő, az akkor alig kétszáz lelkes magyar falucska, Sárosfa csendjében, nyugalomában élő, későbbi műveinek is alapul szolgáló, első nagy könyvét itt előkészítő Fényes Elek hat kötetes, 1836 és 1840 között megjelenő *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* című

¹ Az írás a Honismereti Szövetség által rendezett, *Lokális kötődés és megmaradás* című honismereti konferencián, 2021. szeptember 19-én, Révkomáromban elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.

munkája. vagy Mednyánszky Alajos *Festői utazás a Vág folyón, Magyarországon* c. könyve, Szenczi Molnár naplója, levelei utazásairól, Ipolyi Arnold csallóközi, mátyusföldi, Kis-Kárpátok-béli útjainak feljegyzései, a szentek fuvarosának is nevezett Divald Kornél feljegyzései, főként fotói, Ortvy Tivadar Pozsonyról szóló könyvei – tudatosan csak néhányat, és talán nem is a legismertebbeket soroltam fel. Azt azonban megjegyzem, hogy a honismeret, a szülőföld, a táj és lakói megszerettetésének szerintem legjobb példája, amit kötelező olvasmánnyá tennék legalább a középiskolákban, az *Petőfi Uti jegyzetei, uti levelei*.

Nincs könnyű helyzetben az, aki a felvidéki magyarság honismereti tevékenységének helyzetéről szeretne beszámolni. Nincs könnyű helyzetben azért, mert 1920 után a felvidéki magyarság új államkeretek közé került, mindennemű fejlődése más irányt vett. A lefejezett, szinte értelmiség nélkül maradt, túlélésre összpontosító közösségnek talán a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, mintsem a közművelődésre összpontosítson. Bár már 1920-ban kísérlet történt a kulturális élet újrarendezésére, de a Magyar Népszövetség alapszabályát nem jegyezték be. Persze előtte felszámolták az 1883-ban alakított FEMKE-t (ld. Felvidéki Magyar Közművelődési Egylet) – a nagyhírű EMKE-t 2 évvel megelőzve – az eperjesi Széchenyi kört, több vidéki egyesületet és kaszinót. Hosszú évekbe telt, míg kialakult, ismét megjelent az effajta tevékenység iránti igény is. Az 1922 óta működő „kulturreferátus” megpróbálta helyettesíteni a szervezeteket. Addig a már előbb említett dolgozatokba, eredményekbe kapaszkodás jelentette a reményt. Tehát Hunfalvy Pál, Henszlmann Imre, Mikovínyi Sámuel, Bél Mátyás, Mocsáry Lajos, Kubinyi Ferenc és a többiek műveihez, életművéhez fordulás volt a megoldás.

Azokról az évekről, amelyek vívódásokkal, olykor harcokkal teltek – a hontalanság éveinek lezárásáig tartó időszakról igazán színvonalas, mindenre kitékintő összefoglalót készített és adott elő Csáky Károly az 1991-es Országos Honismereti Akadémián. (Előadása megjelent a *Honismeret* 91. évfolyamának 6. számában.) Úgy gondoltam, beszámolómban tisztességtelen volna ugyanazokat az adatokat saját nevem alatt eladni. Bár, minden forrásban azokra az adatokra bukkanhat az érdeklődő. Talán annyit mégis illő elmondani, hogy a Felvidéknek még jelentős magyar kisebbséggel rendelkező kisvárosai a harmincas, negyvenes évekre jelentős mértékben magukhoz tértek a kábulatból, ezt bizonyítandó olyan kiváló honismereti sorozatok láttak napvilágot, mint a Toldy Kör által kiadott *Szlovákiai Magyarok Kincstára, Szlovákiai Magyar Füzetek, Szlovákiai Magyar Művelődési Könyvtár, Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek, Szlovákiai Magyar Honismereti Könyvtár*. Ezeket Aixinger László szerkesztette Csáky Mihállyal vagy Esterházy Jánossal. De említeni kell a Kassa történetével és műemlékeivel foglalkozó ottani kiadványokat, vagy a Mártonvölgyi Lászlóék Nyitrával és környékével foglalkozó történelmi, irodalmi témájú kiadványait is. Lassan érlelődött az idő arra is, hogy kialakuljanak az újfajta kötődések az új országba szakadt régiók között. A kialakult helyzetet a magyar pártok is oldani próbálták. A már említett „kulturreferátus” munkájának is köszönhető a SZMKE (ld. Szlovéniai Magyar Kultúregyesület) megalakulása 1925-ben. Ennek elnöke Jankovics Marcell lett, főtítkára Szombathy Viktor. Volt 188 alapszervezete, 15 kultúrháza, vándorkönyvtára, vetítéseket tartott. Jelentős szerveződés volt a Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség (több kisvárosban tartottak jelentősnek mondható hangversenyt), a MAKK (Magyar Akadémikusok Keresztény Köre) majd a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége. A prágai főiskolások Szent György Köréből indult, alakult meg a Sarló.

1931-ben megalakult ugyan a Masaryk Akadémia, de mivel erősen szociáldemokrata irányt szabtak neki, sokan – pl. Mécs László is – be sem léptek. Bukását végül a visszás pénzügyi manőverek okozták.

Irodalmi és művészeti ügyek felkarolására megalakul 1935-ben a magyar Irodalmi Szövetség, amely a Toldy-kört, a Kazinczy Társaságot, a Jókai Egyesületet fogta egybe. Azt is meg kell jegyezni, hogy Csehszlovákia megpróbálta magához édesgetni új polgárait. Az iskolásoknak rendszeresen kiadták a *Szülföld és a Honismeret Könyve* c. tankönyvet.

Ahogy nálunk mondják, a magyarok alatt, tehát a bécsi döntést követően főként Pozsony, Kassa és a Zobor-vidék magyarjai élték meg a fokozott szlovák nyomást. A csehszlovákiai magyarság háború utáni sorsát Molnár Imre és Tóth László mutatják be a *Mint fészkből kizavart madár* címmel megjelent gyűjteményükben. A korral később többen foglalkoznak történelmi és szépirodalmi művekben egyaránt (Janics Kálmán, Duray Miklós, Gyönyör József, Popély Gyula, Mács József, Dobos László stb.). De fokozatosan a helytörténészek munkáiban is felbukkan a helyi gondok, sorsok, az átélt események ábrázolása. Az önkormányzatok által támogatott kiadványok száma mára lényegesen fel- szaporodott. Nagy részük szerencsére megtalálható a somorjai Fórum Intézetben

1948 decemberében megjelent az *Új Szó* első száma, majd 1949. március 5-én Pozsonyban megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete, a Csemadok. Érsekújváriban pedig rövidesen létrehozták első alapszervezetét. Ez pedig már – sokan úgy látják – tágra nyitotta a lehetőségek tárházának kapuját. Nos, ami így is volt, hiszen gombamód szaporodtak a helyi szervezetek, volt idő, amikor 518 szervezete és több mint százezer tagja volt a Csemadoknak. Vezetői gyorsan felismerték, hogy a honismeret, a helytörténet az a forma, amivel meg tudják ragadni az embereket. A helytörténet, a honismeret tárgy- körébe tartozó számtalan sok feladat gyorsan szakelőadókat kapott a szövetségben. Írók, újságírók, zenészek, táncosok járták az országot, és keltették fel az érdeklődést az ilyen jellegű munka iránt. A honismereti szakasz külön referenshez, szakelőadóhoz tartozott rövidesen. A központi iroda alá kezdetben 15, később 17 járási iroda tartozott. Szakemberek foglalkoztak a néptáncal, zenével, a honismereti előadásokkal, megemlékeztek az évfordulókról. Nyolcvankilencig a Csemadoknak több szakbizottsága is volt, ezek között ott találtuk a történelmi-honismereti és a néprajzit is, de a honismereti mellett e téren is jelentős munkát végzett az anyanyelvi és az irodalmi is. A Csemadoknak mindjárt a kezdetektől lapja is volt, kezdetben a *Fáklya*, majd a *Hét*. Utóbbi már nagyon tudatosan fordult a honismeret felé. Riportjaiban, sorozataiban, az évfordulók kapcsán mindig foglalkozott a honismereti témákkal. A Csemadok munkatársai, főként Takács András, Ág Tibor, Méry Margit szakterületük kiválóságai közé tartoztak Szlovákiában, de Magyarországon is. Könyvek, gyűjtemények garmadáját juttatták el a tagsághoz, az olvasókhöz. A járási titkárok havi jelentésekben számoltak be az elvégzett munkáról. Ezekből a jelentésekből kitérni, hogy a honismereti, helytörténeti előadások a legvonzóbbak a tagság körében. Persze olyasmi gyakran előfordult, hogy a Szent István ünnepség, vagy csak egy-egy előadás az SZNF (Szlovák Nemzeti Felkelés) címet kapta a jelentésben (augusztus 20 –augusztus 29, a két időpont közel esik egymáshoz). Nyolcvankilenc után a szakosztályok és bizottságok nagy része kivált a Csemadokból, társaságként tevékenykedett tovább.

A honismereti munka kapcsán okvetlenül említést érdemelnek a nyári néprajzi táborok, ahol a népművészeti fesztiválok (pl. Zseliz) tervezett programjának megfelelő gyűjtő, előkészítő munka folyt mindig.

Az 1960-as évek végén néhány esztendeig, majd az 1970-es évek végétől rendszeresen szervezték meg a különféle nyári ifjúsági művelődési táborokat, amelyeken elsősorban a leendő magyar értelmiségi fiatalok vettek részt. Az először a Komárom melletti Örsújfalun, majd fokozatosan kibővítve a Zobor-vidéki Ghymes, a Fülek melletti Abroncsos, a Szepsi közeli Somodi stb. kempingtáborra adott otthont ezeknek a rendezvényeknek. Ezek kezdet-

ben központilag szervezett országos (szlovákiai) rendezvények voltak, majd a nyolcvanas évek második felétől egyre inkább a kisebb régiók számára rendezték meg azokat. Így már az országos gondok mellett a regionális és helyi témák is jelentős szerepet kaptak. Somodit időközben Jászó váltotta fel, országos tábor helyszíne ma is. Vannak már gyerektáborok is, sőt olvasótáborok a tavaszi iskolai szünetben. Ide köthető a szepsiek által szervezett Kerékpártúra is, meg a hasonló Mozgó Egyetem. Az elsőt bárki, a másodikon inkább középiskolások vehetnek részt.

A Csemadok szervezetek évfordulós ünnepei, az ide kapcsolható helytörténeti előadások, emlékjel állítások (48, I.-II. világháború, Trianon, irodalmi és más történelmi események) szervezője volt és maradt Dél-Szlovákia szerte. Az idősebbek emlékeztek az első köztársaság alatt lévő egy-két múzeum (Rimaszombat, Komárom, Csallóközi) munkájára és hasznosságára. Küldetésük, munkájuk átalakult szocialista rendszerben, a rendszer-váltást követően tehát állandó téma volt a megfelelő múzeumi segítség hiánya. A Csemadok legfelsőbb fórumain követelték a hazai néprajzi múzeum létrehozását. Azóta persze változás állt be e téren is. Pozsonyban működik a Szlovákiai Magyarok Múzeuma, ilyen feladatokat lát el Komárom is, nagyon jó továbbra is a rimaszombati, a galántai a dunszerdahelyi, érsekújvári, rozsnói múzeum. Ne feledjük a szenci, az alsóbodoki kisebb múzeumokat sem, és egyre jelentősebb szerephez jut az alsóbodoki Zarándokközpont, a szintén alsódoboki (Fehár Sándorék által létrehozott) Zoboralja Múzeum, az alsósztrégovai és a szklabonyai Madách, valamint a Mikszáth-emlékház. De említhetjük a kassai Rákóczi-házat, a most átadott borsi kastélyt, a Fábry-házat Stószon. S ki ne hagyjuk a Márai-házat Kassán. Felkészült szakembereik érdemes munkát végeznek és jelentős segítséget adnak társadalmi szervezeteknek és intézményeknek, önkormányzatoknak is. Hasonlókat mondhatunk el pl. a vágsellyei levéltárról is.

Itt az ideje, hogy az 1989 után alakult néhány jelentős munkát végző szervezetet, intézményt is megemlítsék. Bár néhány esetben ez már megtörtént. Elevenen él emlékezetemben, amikor Presinszky Lajost néha meglátogattuk, akkori munkahelyén, ahol éjjeliőrként dolgozott, ládákon, s talán már könyvekkel teli banános dobozokon ülve tárgyaltak Végh Lászlóval és Zalabai Zsigmonddal, aki a térdén írta a könyvkérő leveleket Csemadok elnököknek, önkormányzatoknak. Ez volt a *Bibliotheca Hungarica* csirája, Azóta megalakult a Fórum Intézet, része lett a Bibliotheca, amit mi csak egyszerűen a mi Széchényi Könyvtárunknak nevezünk. Rendkívül szerteágazó, kiváló munkát végez. (Csemadok archívum, fotótár, pártok archívuma, családi gyűjtemények, sajtó, digitalizálás stb.). Egy közelmúltbeli magyarországi konferencián arról számolhattak be, hogy a helytörténeti irodalom bibliográfiája 1100 címet tartalmaz. Sajnálatos, hogy a helyi és regionális lapok közül mindössze (talán) 24 található meg gyűjteményünkben.

A Szlovákiai Magyar Művelődési Intézetet a Csemadok Művelődési Intézeteként alakult. Fesztiválok tudományos konferenciák, csoportok képzéseinek szervezője, kiadót is működtet, a honismeret tárgykörébe tartozó kiadványokat ad ki. elindítója volt a Csemadokkal együtt az értéktár mozgalomnak.

Szólnom kell most a Pro Patria Honismereti Szövetség a Kulturális Örökség Védelmére nevet viselő szervezetünkről. 1998-ban indultunk, de hivatalosan csak 2001-ben alakultunk meg. Célunk az volt, hogy megmozgassuk az önkormányzatokat (anyagi támogatásukat is remélve) a honismereti munka érdekében. (Alapítói Száraz József, Végh László, Kusy Károly, Fenes Iván, Lelkes Vince, Görföl Jenő, Noszek Ferenc, Koncsol László, Turay László, Varga László voltak.) A Csemadokkal és a Pedagógusszövetséggel közösen indították el útján a fiatal helytörténészek Kincskereső nevet viselő mozgalmát. Megalakulásakor

a honismereti munka szerteágazó folyamából főként a fiatalok bekapcsolását tűzte ki célul. Ezért vetélkedőket, táborozásokat szervezett. Évente megszervezte és szervezi ma is a helytörténészek országos összejövetelét Udvardon (Dvory nad Žitavou, Érsekújvár mellett), kiállításokat, könyvbemutatókat rendez. Egyik fő feladata az emlékhelyek felkutatása, újra felfedezése, felújítása, gondozásuk megszervezése az iskolák és az önkormányzatok bevonásával. 2008-tól szél-járás címmel regionális (Csallóköz–Szigetköz–Mátyusföld–Burgenland) honismereti-irodalmi folyóiratot jelentet meg. A honismereti munka terén eredményes munkát felmutató egyének és intézmények munkájának elismerésére létrehozta a Patria Díjat. Eddig a Gömörország folyóirat, a Kerékpártúra, a Pozsonyi Kifli polgári társulás, Kincskeresők mozgalom, Csáky Károly, Strba Katalin, Gágyor József, Horváth Lajos, Oros László, Danajka Lajos, Sándor János, Vadkerty Katalin, Varga László, Koncsol László, Kovács László, Udvard község részesültek az elismerésben.

A Pozsonyi Kifliről a konferencián több szó is esett. Most talán elég azt megemlítenem, hogy a háromnyelvű koronázó város múltját, hagyományait kívánja megismertetni Pozsony mai lakóival, a közös múlt tiszteletére nevelni a mai szlovák főváros polgárait.

Az ilyen felsorolásból nem hagyhatók ki a Csemadok alapszervezetei és a polgári társulások. Ezek száma 800 és 1000 közé tehető a mai Szlovákia területén. A helyi és regionális helytörténeti rendezvények, irodalmi, történelmi emléknapok szervezése az ő feladatuk.

Könyvtáraink kiemelkedő munkát végeznek a honismeret/helytörténet területén is. A honismereti munka megismertetése, az első lépések megtétele e terület felé – könyvtárainkban történik. Közülük mégis két magánkönyvtárt emelnék ki: az egyik az érsekújvári Strba Katalin-Strba Sándor házaspáré, a másik, ami inkább gyűjtemény, a felsőszeli Oros Lászlóé (mivel Oros László időközben eltávozott, csak reménykedhetünk, hogy az örökösök és Felsőszeli község pozitív hozzáállásában a gyűjtemény jövőjét illetően). Könyvtár kiadó nélkül nem létezne. A helytörténeti kiadványok megjelentetése minden kiadónk kiemelt feladata. Elég talán csak a Kalligram Kiadó Koncsol László szerkesztésében napvilágot látott Csallóközi Kiskönyvtár csaknem ötvenre rúgó sorozatát említeni, de a Nap Kiadó, a Komáromi KT Kiadó, a Fórum Intézet kiadványai, a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet kiadványai, a Liliium aurum könyvei (az összes kiadót lehetetlen volna felsorolni) és a helyi, az önkormányzatok által megjelentetett kiadványok ... Okvetlenül meg kell említeni helyismeret oktatásának térhódítását iskoláinkban.

Honismereti témájú írásokat, tanulmányokat, előadásokat hetilapjaink, havilapjaink, időszaki kiadványaink elektronikus és nyomtatott változatainak egész sora közül (Gömörország, szél-járás, Terra, Kürtös, Vasárnap, Új Nő, Patria Rádió, Magyar 7, ma7.sk, felvidék.ma. stb). Természetesen nem mehetünk el szó nélkül a világhálón megjelenő helyismereti tartalmak mellett. A Pozsonyi Kifli, a Csemadok, a Fórum Intézet, a Szlovákiai Magyarok Múzeuma, a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet - ez a felsorolás is a végtelenségig folytatható lenne – szinte naponta tölti fel friss honismereti tartalommal elektronikus oldalait. A gombamód szaporodó polgári társulások, egyesületek, intézmények legkedveltebb, a legnagyobb érdeklődésre számot tartó témái a honismeret, helytörténet körébe tartoznak. Ennél fogva szinte lehetetlen volna felsorolni ezen intézmények, társaságok megálmodóinak, vezetőinek és az ismert és elismert helytörténészeinek, honismereti dolgozóinak névsorát anélkül, hogy senkit meg ne bántunk, hiszen a Gágyor Józsefhez, Csáky Károlyhoz mérhető teljesítményt nyújtó fiatalok száma is egyre nő. Tudatosan nem említem most az idehaza és külföldön is elismert szakembereinket.

Kusza írásomat befejezve talán leszögezhetem, hogy a honismereti munka nagyban hozzájárult a (cseh)szlovákiai magyarság megmaradásához. E terület művelői azok közé

tartoztak mindvégig, akik igyekezetükkel, munkájukkal rádöbentették az itteni magyarságot arra, micsoda értékek őrzői. A mainál sokkal sötétebb korban és kedvezőtlenebb helyzetben élők lehetőségek híján is tenni tudtak. Ma, amikor új lehetőségek nyíltak és nyílnak szinte naponta, úgy látszik felismertük, hogy csak rajtunk, akaratumkon múlik az eredményesebb munka. Hiszem, nem vagyok elbizakodott, amikor azt mondom, hogy talán az eredmények ezt a felismerést igazolják. Tunyaságunkon múlt, ahol nem.

Görföl Jenő

A Fellner Jakab 300 emlékévi eseményei

„A mester Tatáé volt, innen indult el dicsőséges útjára, itt lakott, innen irányította többi építkezését is. Tatán halt meg és porladó hamvai itt szemben nyugszanak a hatalmas alkotásának kriptájában.”

A 2022-es év kulturális programjainak többsége Tata városában egy személy, Fellner Jakab, a magyar későbarokk jeles építőmesterének 300. születési évfordulója köré összpontosult. Az évforduló alkalmából Tata Város Önkormányzata széles összefogás keretében, civil szervezetekkel, egyesületekkel és kulturális intézményekkel együttműködve közel 100 kulturális programot valósított meg. A Fellner-emlékévi eseményei a Fellner Jakab Emlékevi Bizottság döntési hatáskörébe tartoztak, amely még 2021 novemberében alakult, és alapító tagjai Tata Város Önkormányzatát képviselve Rigó Balázs alpolgármester, az öltetgazda Fellner Jakab Kulturális Egyesület részéről Kaszál Józsefné, egyesületi titkár, és a tatai Kuny Domokos Múzeum vonatkozásában Dr. Schmidt Mayer Richárd igazgató voltak. Az emlékevi és hivatalos programjainak szakmai koordinátora a vármegyei hatókörű városi múzeum volt. A jelentős, kulturális kezdeményezés mintaprojektként is értelmezhető, hiszen korábban hasonló méretű, egy egész év rendezvényeit meghatározó programterv nem született. Jelen írásban ezekről az eseményekről, azok tapasztalatairól és fogadtatásáról kívánunk beszámolni.

De mégis ki volt Fellner Jakab, akinek a 2022-es emlékévet szenteltük? Rövid összegzéséként az alábbiak kiemelését tartjuk fontosnak: Fellner a morvaországi Nikolsburg (ma Mikulov) városában született 1722-ben és 23 éves korában érkezett a Magyar Királyság területére, majd Tatán, az Esterházy grófi család tata-gesztesi uradalmának birtokközpontjában telepedett le. Édesapja kőművesmester volt. Kezdetben pallérként működött, számos templom, gazdasági építmény és uradalmi lakóépület átalakításában, kivitelezésében vett részt. 1748-ban Komárom szabad királyi városban tette le mestervizsgáját, és vált önálló kőművesmesterré, majd az tata-gesztesi Esterházy-uradalom építőmesterévé. Építészeti tevékenységét elsősorban az Esterházy grófi család birtokain, azon belül is a tata-gesztesi és pápai uradalmak területén végezte. Emellett más főúri családok, egyházi főméltóságok megrendeléseit is teljesítette, sőt az udvarai kamara és Komárom vármegye szolgálatában is dolgozott. Hosszú összegzést kellene megfogalmaznunk, ha minden települést fel kívánánk sorolni, ahol valamit is alkotott. Életművének legfontosabb munkái a Cseklész, Veszprém, Pápa, Tata és Eger közötti területen összpontosulnak. Fellner életpályája is pél-

daértékű lehet számunkra: egyszerű, gyakorlati tapasztalatok felhasználásával küzdötte fel magát személyisége és tehetsége által építésvezető pallérrá, majd a céhes keretek között működő kőművesmesterré, s innen tervező-kivitelező építőmesterré. 1773-ban az uralkodó, Mária Terézia a birodalmi nemesek közé emelte, fellenthali előnnyel. A Tatán működte-tett építési irodával pedig számos, világi és egyházi felkérésnek, megrendelési igénynek tudott eleget tenni. Első jelentős munkája a Pozsonyhoz közeli cseklészi Esterházy-kastély átépítése volt. Az 1760-as évek elején külső megbízásra a móri Lamberg-kastély építését végezte, ami a magyar kastélyépítészetnek is jelentős értékévé vált, építészeti megoldásai és stílusjegyei miatt. 1764-ben szerződést kötött Eszterházy Károly püspökkel az egri püspöki uradalom egyes építkezéseinek tervezésére és felügyeletére. Egerben és az egyházmegye területén számos templom és további épület köthető nevéhez, legkiemelkedőbb munkájának azonban a Líceum, a mai Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tekinthető. Veszprémben többek között a püspöki palota épületén dolgozott, amelyre Koller Ignác püspöktől nyert megrendelést. Tata városának legkiválóbb műemlékei, az Esterházy-kastély, a kapucinusok rendháza és temploma, a Szent Kereszt plébániatemplom, a piarista rend kollégiuma, a Kálvária-dombon álló kápolna, az Esterházy-borpince és pálinkafőző (Esterházy Pezsgőgyár), és számos gazdasági épület, köztük a település jelentős vízimalmainak többsége fűződik nevéhez, Pápán pedig a Szent István vértanú templom, amit a tatai templom „testvéreként” tarthatunk számon hasonlóságaik miatt. A fenti rövid felsorolásból is érzékelhe-

tő, Fellnernek rendkívül jelentős szerepe volt Veszprém, Pápa, Eger, és mindenekelőtt Tata városképének kialakításában is.

Mindennek ellenére munkásságát valamivel több, mint száz éve ismeri a szakirodalom, de fontos utalni arra, hogy személye 1900 körül még teljességgel ismeretlen volt az országban, beleértve tevékenységének helyszíneit is. Először Pápa, majd Eger építészettörténete kapcsán figyeltek fel rá. Működésének máig legalaposabb tanulmánya pedig Veszprémben született meg az 1930-as években, Dr. Pfeiffer János, veszprémi egyházmegyei püspöki levéltáros kutatómunkájának köszönhetően. Tatai jelenlétére és jelentőségére a polihisztor dr. Dornyay Béla, a tatai múzeumi gyűjtemény alapítója mutatott rá első ízben. A két világháború közötti időszakban, az 1930-as évektől Dr. Révhelyi Elemér művészettörténész foglalkozott életével rendkívüli alaposítással. Egy emberöltő azonban kevés volt ahhoz, hogy a feltárt forrásokat szintetizálva és feldolgozva megszülethessen egy mindenre kiterjedő, átfogó monográfia, és ezzel a mai napig adós maradt a tudomány.

A művészettörténet világában és az épülettörténeti kutatások során Fellner építőmesterei munkássága és jelentősége napjainkban is jelen van: folyamatosan születnek új tanulmányok és cikkek, amelyek a nevével

összefüggésben álló épületekről készülnek. A 2022-es Fellner-émlékév szakmai-ismeretterjesztő programjainak sorában mindenképpen nagy nehézséget okozott, hogy az építész életművét feldolgozó monográfia eddig nem látott napvilágot. Ennek ellenére számos ki-

Fellner Jakab szobra a tatai nagytemplom előtt
(Csikós Gábor felvétele)

tűnő részlettanulmány és forrásközlés létezik, amelyek nagyban segítették a munkát és a 2021–2022-es évben zajló levéltári kutatásoknak köszönhetően több új eredmény is publikálásra kerülhetett – reményeink szerint – bekerülve a további kutatások vérkeringésébe.¹

Az emlékév során, annak jelképének, logójának megteremtésekor komoly kihívás előtt állt a szervezőbizottság, hiszen Fellner Jakabról hiteles ábrázolás nem maradt fenn. Emiatt került kiválasztásra az Ungvári Lajos által, az építőmester halálának 160. évfordulójára 1940-ben, a tatai nagytemplom előtt emelt szobor jellegzetes karaktere, amelyet a művész saját értékrendje és elképzelése alapján formált meg. Ez az egyetlen köztéri alkotás, amely Fellner Jakab „karakterét”, személyét megjeleníti számunkra. A szobor a város szülöttének, Dr. Magyary Zoltán közigazgatástudósnak a közbenjárásával született meg, aki maga támogatta Révhelyi kutatásait a Fellner-életmű feltárásában, hiszen általa fontos, a település identitását (is) meghatározó személyiséget fedeztek fel a városfejlődés történetében.

A Fellner-emlékév programjai, kulturális, ismeretközlő publikációi online és offline váltak elérhetővé. Első állomásként Tata Város Önkormányzata és a Kuny Domokos Múzeum „Fellner Jakab” néven facebook oldalt és blogot hozott létre (www.facebook.com/fellner.jakab.tata; <https://fellner300.blogspot.com>), majd működtetett az egész évben. Ennek szerkesztője Osgyáni Zsuzsanna, a város nemzetközi referense, társszerkesztője jelen sorok írója volt. Az oldalon hétről-hétre új tudományos-ismeretterjesztő tartalmak jelentek meg Fellnerről és koráról, amelyeket a múzeum gyűjteményeire, nagyrészt Révhelyi Elemér hagyatékára támaszkodva muzeológusok készítettek el. Így a nagyjelentőségű, de kevésbé ismert gyűjtemény korábban publikálatlan elemei kerülhettek értelmezésre és váltak elérhetővé az online térben. A 2022-es év során januártól decemberig 73 db tudományos-ismeretterjesztő bejegyzés készült el, amik a 18. század és azon belül Fellner Jakab munkásságát igyekeztek közérthető formában is az érdeklődőkkel megismertetni, hozzájuk közelebb hozni. A Fellner-oldal köre 680 fős követőbázis épült fel, az ismeretterjesztő posztok megtekintése átlagosan 1000–2000 körül mozgott, jelentősen kiemelkedett azonban a móri kastélyról szóló bejegyzés, ami 18821 megtekintést ért el.

Az online térben megszerezhető ismeretanyagokat egészítették ki a valós térben rendezett várostörténeti séták és buszos utazások, amelyek az egész évben zajlottak. Előbbi program a Fellner Jakab Kulturális Egyesület felkérésére, Kövesdi Mónika, a múzeum művészettörténészének kalauzolása mellett valósultak meg „Fellner Jakab nyomában” címmel. A Fellner-egyesület „Fellner nyomában...”, és a Tatai Helytörténeti Egyesület buszos útjain idegenvezetőként ugyancsak a Kuny Domokos Múzeum munkatársaira támaszkodva valószínűsítették meg a civil szervezetek az utazásaikat, ezzel megerősítve és építve a múzeummal való szilárd, közösségi együttműködést. Az érdeklődők a buszos utak során, szakmai idegenvezetés mellett tekinthették meg a környékbeli települések Fellnernek tulajdonítható

1 Fellner munkásságának bemutatására, a teljesség igénye nélkül, a következő publikációkat tartjuk érdemesnek megemlíteni: *Dornay Béla*: Fellenthali Fellner Jakab tatai építőművészről. Budapest, 1930.; *Lukcsics Pál – Pfeiffer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933.; *Szmracsányi Miklós*: Eger művészettörténelme. Budapest, 1937.; *Révhelyi Elemér*: Fellner Jakab életműve a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. A Magyar Tudományos Akadémián 1962. szeptember 25-én tartott felolvasó ülés kéziratának részlete. In: Révhelyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata, 1988. 11–34.; *Ludányi Gabriella*: Az Egri Liceum építészeti. A Gerl–Fellner probléma. In: Örökségünk védelme és jövője 1. A Dobó István Vármúzeumban 2014. február 7–8-án megrendezett tudományos konferencia tanulmánykötete. Eger, 2016. 107–122.; *Haris Andrea*: Eszterházy Károly és pápai parochialis temploma. Építészeti források. In: Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről. Eger, 2020. 159–169. Összefoglaló jelleggel, a *Honismeret* lapjain jelent meg, ld. *Stegmayer Máté*: „Magyarországban Tatai Éppető mesterhez hozzá fogható nincsen...” Fellner Jakab építőmester emlékére. *Honismeret*, LI. évf. 2023/2. sz. 128–135. Továbbá: *Stegmayer Máté – Bognár Péter – Osgyáni Zsuzsanna*: A Fellner-történet. In: *Fellner Jakab 300*. Tata, 2023. 5–47.

műemlék templomait, de távolabbi települések, így Eger és környéke, Pápa és térsége, illetőleg Mór és Csákvár is szerepeltek a programban. A határon átnyúlva két utazásnak is a szlovákiai Cseklész volt a végállomása, egy kisebb csoport pedig a Fellner-egyesület szervezésében a nyár közepén Nikolsburgba, az építőmester szülővárosába is eljutott.

Az emlékév első negyedévében készült el az a *Fellner 300* címet viselő roll-up vándorkiállítás, amelynek célja volt, hogy a helyi és környékbeli oktatási és kulturális intézményekben felhívja a figyelmet a Fellner Jakab-emlékévre, és 11 molinó – 11 fejezet – segítségével bepillantást engedjen a gazdag életműbe. A helyi és környékbeli iskolák mellett a vándorkiállítás többek között eljutott a városi nagyrendezvényekre (Tatai Sokadalom, Víz, Zene, Virág fesztivál stb.), a Művészetek Völgyébe és Veszprém városába is. A roll-up-okat Görözdí Géza, tatai grafikusművész tervezte, a kiállítás az emlékév során 12 helyszínen volt látható.

Ugyanígy, az első negyedévtől kezdve havonta kerültek megrendezésre a Fellner Jakab életművét bemutató város- és művészettörténeti épületbejárások, amelyeket ugyancsak a múzeum munkatársai vezettek, és a *Fellner Jakab-esték* címet viselték. Ez a program a nagy népszerűsége és a műemléképületek befogadóképességére való tekintettel csak előzetes regisztrációval volt látogatható. Az épületbejárások alkalmával a Fellner munkájához köthető műemlék épületek szakszerű bejárására került sor, szakavatott vezetés mellett. A program az alábbi épületeket érintette: Kapucinus rendház és templom; Kálvária-domb a kápolnával és a Kőfaragó Házzal; Piarista Rendház; Tatai Vár; Esterházy-kastély; volt Esterházy Pezsgőgyár; Nepomucenus- és József-malom; billegpusztai Balogh-Esterházy-kastély.

Az emlékév egyik legjelentősebb mérföldköve a tatai múzeum által 2022. június 22-én megnyitott kétértemes időszaki kiállítás volt, „*Magyarországban Tatai Éppető mesterhez hozzáfogható nincsen...*” – *Fellner Jakab 300* címmel. A kiállítást Körmendy Imre, a Magyar Urbanisztikai Társaság örökös tiszteletbeli elnöke nyitotta meg hangsúlyozva, hogy az „*emlékezet nélküli ember nem találja helyét a világban és így van ezzel egy város közössége is. Az emlékezés az identitásunk lényegi részét képezi, s egy ilyen kiállítás hozzásegít városunk, hazánk építészetének jobb megértéséhez.*” A tárlatban Fellner Jakab építőmester életművének jelentős állomásait követhette végig a látogató, egységes koncepció mentén, amelyet alapvetően kronológiai sorrend határozott meg. A kiállítás nagy hangsúllyal Fellner tatai és tatai uradalmi építési tevékenységére fókuszált, de eltérő rétegekben országos kitekintést is tartalmazott. Célja pedig az volt, hogy a muzeológia eszközeivel láttassa azt, hogy a kőművespallértól, aki a 18. század közepén Tatára érkezett munkát vállalni, hogyan vezetett el az út ahhoz az építőmesterhez, aki karrierje csúcsán templomokat és kastélyokat tervezett, és milyen módon, milyen nehézségeken át haladt a pályája a nemes-sé válásig. Civil szervezetek, egyesületek, érdeklődő közösségek a kiállítással „rendhagyó tárlatvezetés” keretében ismerkedhettek meg. A kiállítást komplex múzeumpedagógiai foglalkozás egészítette ki *Mesterségem, címerem* címmel. Ez nem csupán a tárlaton szerzett tudás elmélyítésében segített, de egyéb adalékokkal is szolgált az érdeklődő diákcsoportok számára. Művészet- és kortörténeti vonatkozásaival, például a foglalkozás bevezető játékával, a Fellnert és korát megidéző tabló/vitrin közös összeállításával a résztvevők által választott képek, tárgyak, szövegek felhasználásával járult hozzá a közösségi élmény és a múzeumi háttér munka megismeréséhez is. A program végigkalauzolta az érdeklődőket a mester életútján, egyúttal betekintést adott a korszakba, a szakmai érvényesülés és fejlődés korabeli lehetőségeibe, a céhek, az uradalom életébe, a nemesi kiváltságok világába. A 2023 tavaszáig fennálló kiállítást az emlékévben 26 000 érdeklődő látta.

Igen népszerű és a kiállítás anyagára épülő program volt a nyári hónapok során megvalósított *Élet-út* című város történeti séta, amely színházi elemekkel tarkított rendhagyó vezetéssel mutatta be a helyben található és Fellner Jakabhoz köthető fontosabb épületeket és munkákat. A séta forgatókönyvét a Kuny Domokos Múzeumunk drámapedagógusa, Szűcs József készítette el, megvalósításában környékbeli, vidéki színházak képzett színészei vettek részt.

A múzeumi nyári diákmunkán résztvevő és a Talentum Iskola művészeti, grafikai képzésében részesülő középiskolai tanulók, Farkasdi Tünde, Imre Gabriella Anasztázia, Neichl Artúr és Pápai Petra a múzeum Fellner időszaki kiállítás tartalmából inspirálódva, a múzeum munkatársainak szakmai segítségével készítették el a *A köművész* címet viselő, Fellner életét feldolgozó képregényt, amelynek segítségével a kiállításban megszerzett tudásra építve a fiatal generációk is célközönségévé váltak az emlékvéneknél. A projekt grafikai koordinátora a diákok oktatója, Görözdli Lilla volt.

*Részletkép a Fellner időszaki kiállításból
(Domokos Attila felvétele)*

Emlékezés Fellner Jakab sírjánál a templom kriptájában (Csikós Gábor felvétele)

2022. július 24-én a születésnap alkalmából emlékmisére került sor a Szent Kereszt templomban. A szentmisét Havassy Bálint plébános celebrálta. Az ünnepi alkalommal Menner Bernát, a tatai grófi család udvari karnagyának Missa Brevis (F-dúr) című művét az Esterházy Énekegyüttes és egy alkalmi zenei együttes szólaltatta meg, Prónik József karnagy irányításával. Az ünnepi szentmisét koszorúzás követte Fellner Jakabnak a templom előtt álló szobránál, ahol Michl József, Tata polgármestere, az emlékévé fővédnöke mondott beszédet.

Tata Város Önkormányzatának felkérésére a Tatai Televízió ismeretterjesztő filmet készített Fellner helyi munkásságáról és életéről. Szalai Nikolettet és Mohácsy Viktort, a TV munkatársait a film elkészítésében Kövesdi Mónika művészettörténész és Stegmayer Máté történész segítették szakmai tanácsaikkal, akik az életmű állomásait értékelve szóhoz is jutottak a kisfilmben. Az egyes jelenetekben képzett színészek, többek között a Jászai Mari Színház társulatának tagjai elevenítették meg Fellner mestert és az életében hozzá közel álló családtagokat és munkaadókat. A filmet szeptember 16-án mutatták be a tatai Est Moziban, a vetítést műhelybeszélgetés követte az alkotókkal. A dokumentumfilm 2023-ban a Helyi Televíziók Országos Egyesületének Helyi Érték Díj pályázatán II. helyezést ért el.

A Fellner-év keretében egy négy tematikus részből álló konferenciasorozat is megvalósításra került, amelynek szakmai szervezése és gyakorlati megvalósítása ugyancsak a vármegyei múzeum feladata volt. A megfogalmazott tervek szerint ezek négy helyszínen, Fellner Jakab munkásságának legkiemelkedőbb alkotásaiban valósultak meg. Tatán, a Kuny Domokos Múzeum három konferenciát szervezett külső helyszínen (Piarista Rendház, Városháza, Esterházy-kastély), míg Veszprémben, Veszprém Város Önkormányzatának és az MTA Veszprémi Területi Bizottság segítségével a záró rendezvény valósult meg. Az előadók sorában tisztelhetjük többek között dr. Fülöp Éva Mária agrártörténészt, dr. Velladics Márta művészettörténészt, dr. Haris Andrea művészettörténészt, Siptár Dániel történészt, a Jezsuita Levéltár igazgatóját, Székér Barnabás történészt, a piarista levéltár levéltárosát és dr. Mihalik Béla történészt, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos titkárát. A konferenciasorozat eseményeire a Kuny Domokos Múzeum muzeológusai is előadásokkal készültek.

Az emlékévé alkalmából szeptemberben emlékmémét adott ki az önkormányzat, aminek alkotója Szabó Imrefia Béla szobrász- és éremművész, napjaink egyik legfoglalkoztatottabb éremművésze volt. Az érmek előlapját a tatai Szent Kereszt templom előtt álló Ungvári-féle Fellner-szobor kissé balra néző portréja díszítette, a „FELLENTHALI FELLNER JAKAB 1722–1780” körfelirattal, az érmek hátlapján pedig a Kapucinus templom és a művész mesterjegye elevenedett meg. Az érmék bronz és ezüstözött bronz kivitelben készültek, az önkormányzat ezzel köszönte meg a résztvevők, mind a civil szervezetek, egyesületek és az intézmények munkáját is. A Magyar Posta emlékbélyegeket adott ki a Fellner 300 alkalmából, ezeknek tervezője Görözdi Géza volt.

Az emlékévé tudományos eredményei közül a legkiemelkedőbb elemként könyvelhetjük el, hogy sikerült azonosítani Fellner házának és az uradalmi építési irodának a helyét, hiszen a 2022-es év kezdetén még csak az volt ismert, hogy a ház valahol Tóváros mezőváros főutcáján, azaz a mai Ady Endre utcán állt. Fellner Jakabot az otthona, családja és a személye köré szerveződő építési iroda egészen haláláig Tatához kötötte – annak ellenére, hogy a Magyar Királyság területén számtalan településen végzett különféle építési munkálatokat. Ezeknek a helyszíneknek, gyakorlatilag emlékezhelyeknek az azonosítása és köztudatba emelése nagy szerepet játszik helyi identitásunk megőrzésében és építésében. Megérteni, megszeretni ugyanis csak azt tudjuk, amit ismerünk is. Ennyi évtized, évszázad távlatá-

Emléktábla leleplezése Fellner egykori házában falán (Varga Edit felvétele)

ból nagyszerű érzés volt megragadni és tudatosítani, hogy amellet a hely, amellet a ház mellett sétálunk el, ahol valamikor Fellner Jakab élt és alkotott. Itt születtek és nőttek fel gyermekei, és itt készültek azok a tervvariánsok, amiknek megvalósult eredetijej között sétálunk nap, mint nap Tatán, vagy a környező településeken, vagy Pápán, Egerben és Veszprémben. A telken álló ház falán, az emlékév lezárásaként, december 21-én került emléktábla elhelyezésre, amelynél Rigó Balázs alpolgármester és Stegmayer Máté mondtak beszédet.

A Fellner Jakab-emlékév fontos mérföldkövet jelentett Tata város kulturális programjainak sorában. A 2022-es évben lehangsúlyosabb elemként ugyanis Fellner Jakab építőmester 300. születési évfordulójához köthető programok, események és rendezvények jelentek meg, amelyeknek kidolgozásában, szakmai koordinálásában és legtöbb esetben a megvalósításában is a tatai Kuny Domokos Múzeum vállalt főszerepet. A programkidolgozás során nagy hangsúly esett arra, hogy érdeklődési kör és korosztály szerint is megfelelő mértékben differenciált rendezvények valósuljanak meg. A 2022-es évben életre hívott események között megfelelő kínálatot találhatott magának az igazán fiatal, iskolás és középiskolás korosztály, a középkorúak és a szépkorúak egyaránt. Ugyanígy, kellő mértékben figyelemfelkeltő, ismeretterjesztő és tudományos kategóriákban is elmélyíthette tudását az érdeklődő és a szakmai tartalmak iránt érdeklődő közönség is. A 2022-es emlékév programkínálatának és tudományos eredményeinek széles palettájának megvalósításához járultunk ezzel hozzá. Tata Város Önkormányzatát a Fellner-emlékév programjaiért a Magyar Marketing Szövetség Gyémánt díjában részesítette 2023-ban. Az emlékév elmúltával pedig feladatunk ugyanaz, mint ami korábban volt: hogy jelen korunkban, 250 évvel Fellner halála után is, megbecsüléssel tekintsünk műveire, az épületeket jókarban fenntartsuk, méltóképpen használjuk és életteli funkcióval töltsük meg őket. Ez a feladat sem csekélyebb, mint annak idején Fellneré: hogy maradandót alkosson, hiszen építészeti alkotásai korunk legkiválóbb műemlékei közé tartoznak.

Stegmayer Máté

Tisztújító közgyűlés Vasban

2024. április 20-án, Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban tartotta közgyűlését a Vas Megyei Honismereti Egyesület. A törvényileg kötelező feladatok elvégzése mellett tisztújításra is sor került.

A határozatképesség megállapítása és a közgyűlés lebonyolításához szükséges tisztviselők megválasztása után Zsámboki Árpád elnök megtartotta szakmai és pénzügyi beszámolóját a 2023-as évről, amit a tagság egyhangúan elfogadott. Ezt követően az elnök visszatekintett az elmúlt 25 évre, amíg az egyesületet vezette, majd ajándékkal köszönte meg a távozó elnökségi tagok munkáját. Ezt követően Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke méltatta az egyesület működésének elmúlt negyed évszázadát, külön kiemelve és laudálva ebben a megyei honismereti munkát vezető Zsámboki Árpád szerepét. A távozó elnököt ezután még dr. Baráthné Molnár Mónika, a Berzsenyi Dániel Könyvtár igazgatója és a megyei honismereti egyesület tagszervezeteinek vezetői köszöntötték. A tagság pedig emléklappal és Vas megyei gasztrokulturális értékeket tartalmazó ajándéksomaggal búcsúztatta. A szünetben Zsámboki Árpádot még egy meglepetés várta: 80. születésnapja alkalmából Vas vármegye címerével díszített tortát kapott ajándékba.

A közgyűlés második felében titkos szavazással új vezetőséget választott a tagság. Az egyesület új elnöke Kuglics Gábor történész, történelem szakos tanár, Püspökmolnári helytörténeti kutatója lett, aki 12 éve lépett be a Vas Megyei Honismereti Egyesületbe. Az Elnökség régi-új tagja maradt Mecsériné Doktor Rozália, Szalainé Bodor Edit és dr. Tilcsik György, új elnökségi tagok: Molnár Piroska, Mukicsné Kozár Mária, Bors Géza, dr. Horváth Sándor és Kapornaky Sándor. Az egyesület titkára Szalainé Bodor Edit lett. A Honis-

mereti Szövetség közgyűlésébe a tagság Mecsériné Doktor Rozáliát delegálta.

Kuglics Gábor elmondta, hogy az eddig bevált tevékenységeken túl új programokat szeretne megvalósítani, új partneri együttműködések szeretne kialakítani, de elődje és a korábbi elnökségi tagok aktív részvételére, támogatására számít a későbbiekben is. Az új elnök fontosnak tartja új tagok toborzását és a szervezet internetes megjelenésének erősítését.

Végezetül a jelenlévő tagok összeálltak egy közös fotóra, illetve csoportkép készült a leköszönt és a felállt új elnökségről is.

A tisztújító közgyűlés résztvevői Szombathelyen (Az első sorban középen a megválasztott és a leköszönt elnök)

Kováts Dániel és Fehér József emlékpadjának avatóünnepsége Kazinczy sírja mellett

A honismereti mozgalomban is jelentős szerepet játszó két nagyságunk, Kováts Dániel és Fehér József előtt tisztelegve 2024. május 12-én, Sátoraljaújhely-Széphalmon, Kazinczy Ferenc síremlékének közelében, arra néző emlékpadot avattak. A szép vasárnapon sokan megjelentek az ünnepségen, mely Nyíri Péter, a Magyar Nyelv Múzeuma igazgatójának köszöntőjével vette kezdetét, majd Kemecsei Balázs, Kováts Dániel unokája mondta el gondolatait az emlékpad avatása kapcsán (beszédét lásd alább). Az ünnepséget Dombóvári János hegedűjátéka és Fehér József szülőfalujának, Bodroghalomnak dalköre tette igazán meghitté. Az emlékpad – Szabó Sándor szerencsi szobrászművész alkotása – közadakozásnak köszönhetően készült el. Az ünnepi program ezt követően a Magyar Nyelv Múzeumban zárult a *Széphalom* évkönyv legújabb (32.) számának bemutatójával. Az ezúttal is vaskos kötet szintén méltó emléket állított Kováts Dánielnek és Fehér Józsefnek.

*Kováts Dániel és Fehér József emlékpadja
a széphalmi Kazinczy Ferenc Emlékparkban
(Feczko Ágnes felvétele)*

Ünnepi beszéd a széphalmi Kováts-Fehér-emlékpad avatásán

Első gondolatom, hogy hálás vagyok.

Főként azért, mert Kováts Dánielt 43 éven át ismerhettem, méghozzá nagyapámként.

Emlékszem, hogy úgy tíz éves koromban, lexikonjait böngészve hallgattam írógépének ritmikus ropogását, azt várva, hogy munkája végeztével, együtt másszuk meg a Magas-hegyet vagy a Kálváriát. Aztán a következő évtizedekben is észrevétlenül tanultam tőle számtalan dolgot: például a nagyvilágra való nyitottságot, az értékes beszélgetés és a kulturált vita adományait, az írás örömét, a kutatómunka élvezetét, az ősök tiszteletét.

Tudom persze – és nagy öröm ezt tudni – hogy e hálában sokan osztoznak velem. Látnyos megnyilvánulása ennek ez a szép kőpad, hiszen összefogással létesült. Hálás köszönettel tartozom annak a csaknem kétszáz csodálatos embernek, akik szeretetük és tiszteletük jeleként, hozzájárultak a pad költségeihez. Hálával gondolok Nyíri Péter igazgató úrra és a nyelvmúzeum minden munkatársára, akik lelkes és hatékony munkával teremtettek helyet ennek a rendhagyó emlékműnek. Hálás vagyok családom tagjainak, akik részt vettek a

szervezkedésben, köztük is mindenki felett édesanyámnak, Kováts Líviának, aki fáradtságot nem ismerve állt a mozgalom élére. Hálával és tisztelettel hajlok meg Szabó Sándor szobrászművész előtt. Ő nemcsak ötletes, igényes és jó kezű alkotónak bizonyult, hanem nyitott szívvel fogadta be Kazinczy és az ő örökösei szellemét is. A pad anyagául szolgáló kiváló mészkövet pedig Petró Attila, a Nyír-Márvány Kft. tulajdonosa ajánlotta fel nekünk. Második gondolatom, hogy beszélni nehéz.

Kováts Dániel unokája, Kemecei Balázs emlékbeszédét mondja (Feczko Ágnes felvétele)

apám, hogy „a pénz a legkevesebb”. S végül talán az a legfontosabb párhuzam, hogy mindkettejüknek egyformán ez a táj jelentette az otthonát. Fizikai értelemben persze, hiszen lelkük otthona egy másik dimenzióban, édes anyanyelvünkben volt.

De miért éppen egy pad?

Először is, mert aki úton van, annak időnként nagyon jól jön egy pad. Lehetőséget ad nemcsak a megpihenésre, hanem az úti tapasztalatok feldolgozására, az útitársak számára pedig az élményekben való együttes elmélyülésre. Kováts Dániel ugyanis az egyik legnagyobb utazó volt. De nem azért, mert esetleg több helyre jutott el, mint mások. Hanem mert az utazás minden percében érdeklődve figyelt. Tárt karokkal fogadta be a látottakat, ugyanúgy, ahogy társalgás közben is őszinte érdeklődéssel fordult mindenki felé. Azon kevesek közé tartozott, akik azért beszélgettek, hogy meghallgassanak másokat, nem csupán azért, hogy válaszoljanak nekik. Remélem, hogy ez a pad is a helyszíne lesz majd valódi párbeszédnek, egymás figyelmes meghallgatásának.

Nagy ajándék a sorstól, hogy Nagyapám és én, sokáig gyakori útitársak lehettünk. De kedvenc útitársai közé tartozott igaz barátja, Fehér József is. Talán ez a kapcsolat ihlette meg az alkotót, amikor megrajzolta a pad támlájának ívét, mely mintha baráti ölelést jelképezne.

Nagyapám – nagy utazóként – persze egész életére egy hosszú vándorútként tekintett. Az első harminc évről szóló, önéletrajzi könyvének is azt a címet adta, hogy *Egynapi járó-*

Különösen itt, ezen az emlékhelyen, ahol az, hogy „jót s jól” papírra vetetett, értelmet nyert, és örökösökre lelt. Hiszen ez a gondolat vezérelte Kazinczyt, ahogy ennek szellemében dolgoztak és éltek mai ünnepeltjeink is.

Nem kell nagyító hozzá, hogy Kazinczy Ferenc és nagyapám életútja között párhuzamokra lelünk. Mindketten egy kisnemesi kúriában születtek, melyet aztán a 20. század bontásra ítélt. Fiatalon mindketten rabrágot szenvedtek, mert jobbító szándékukat az önkényuralom balga bírái árulásnak ítélték. A családi tragédiákat és az anyagi gondokat is ugyanúgy méltósággal viselték. Utóbbiak kapcsán mondta mindig Nagy-

föld – Barangolás vándoréveim ösvényein.
És az utazás volt a témája számos versnek is, melyeket Cornides Dávidként írt.

S ha már szóba került e kitalált költő, akkor az sem mellékes, hogy ő Londonban élt. Nagyapám kedvelte és jól ismerte a brit kultúrát, a brit embereket, hiszen nem csupán egyetemi tanulmányai kötötték Angliához, hanem többször meg is fordult ott. A brit szokások ebben az emlékpádban is visszaköszönnek, hiszen a szigetországban vált hagyománnyá az, hogy parkokban vagy kertekben emléktáblát biggyesztenek egy-egy olyan padra, melyen szívesen üldögélt valaki, akire emlékezni érdemes.

De azért is gondoltunk padra, mert ez egy használati tárgy. Leülhet rá bárki, legyen az régi kedves ismerős, vagy ismeretlenül ide vetődő kiránduló. Ha nagyapám most lenéz ránk, biztos vagyok benne, hogy mosolyogva teszi, még ha közben azt is mormolja, hogy „nem kellett volna”. Hiszen épp az ő szerény és önzetlen személyisége inspirált bennünket arra, hogy olyan emléket állítsunk, mely hasznára válhat mindenkinek.

Azt tudjuk, hogy a hosszú élet titka, egy emlékmű esetében, a megfelelő anyagválasztásban és az igényes alkotói munkában rejlik. De vajon ha emberletről van szó, akkor miben áll a titok? Szerencsés helyzetben vagyunk, mert feltettük ezt a kérdést az akkor kilencven éves nagyapámnak, akitől gondolkodás nélkül érkezett a felelet: a jó genetika mellett a legfontosabb, hogy ne tartsunk haragot, bocsássunk meg másoknak, és úgy békésebben doboghat a szívünk. Kívánom, hogy mindannyian fogadjuk meg sikerrel ezt az útravalót, s gondoljunk erre is néha, amikor megpihenünk Kováts Dániel és Fehér József padján.

Hogy méltó sorokkal záruljon e beszéd, szóljon hozzánk búcsúzóul – Cornides Dávid álnéven – Kováts Dániel, a költő:

*Istennek kellesz prédikálta a lelkész
az apostoltól Páltól idézett igét
aki Korinthoszba üzenté meg egykor:
„A test az Úrért van, az Úr pedig a testért”
és testben élni bizonyonnyal annyit jelent
mint párbeszédben élni a környezettel
kihívásaival bátran szembenézni
kérdezni ha nem érted pontosan a szót
felelni ha tanúbizonyságot tehetsz
érteni óvni a teremtett világot
és hozzátenni lehetőleg valamit
akár csupán a hegyre apró porszemet
talán egy lépcsőfokot mely feljebb vezet...
faragj katedrálisához akár egyetlen követ*

*Kováts Dániel és Fehér József
Kazinczy sírja közelében egy padon, 2010
(Szigeti Sándor felvétele)*

Kemecsei Balázs

„A gyökerek nem szakadnak el soha...”

Bodó Imre helytörténész 70 éves

Bodó Imre Fekete István író szülőfalujában, a Somogy megyei Göllében született 1954. március 19-én, parasztszülők első gyermekeként. Szülei egyénileg gazdálkodó parasztemberek voltak a termelészövetkezet megalakulásáig. Felmenői már 1688-ban is itt éltek. Apai szépapjának olajütő malma volt, akit Földi Bodó Ferencnek hívtak. A családi legendárium szerint apai ágon székely származásúak. Szüleitől, nagyszüleitől, dédszüleitől hitet, emberiséget, a termőföld, a szülőfalu szeretetét, és a haza iránti elkötelezettséget tanult.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezte el, akárcsak hajdan Fekete István. A keszthelyi mezőgazdasági technikum és szakközépiskola tanulójaként 1972-ben érettségizett, majd a göllei tsz-ben dolgozott, 1976-ban a Keszthelyi Agrártudományi Egyetemen növényvédelmi üzemmérnöki képzést, majd 1983-ban agrármérnöki diplomát szerzett. Katonai szolgálatát Kaposváron töltötte 1977-78 között. Ekkor kezdte el írni szülőfaluja, Gölle krónikáját. Levéltári kutatásait katonai előjárói is lehetővé tették, sok biztatást és segítséget kapott dr. Kanyar Józseftől, a Somogy Megyei Levéltár akkori igazgatójától.

Leszerelése után ismét Göllében, majd később az attalai szövetkezetben dolgozott, innét 1984-ben a Tolna megyei Növényvédelmi állomásra került, 25 évig a dombóvári körzetben növényvédelmi felügyelő volt. Ez idő alatt számos szakkikke jelent meg a szaklapokban (Kertészet-szőlészet, Magyar Mezőgazdaság, Növényvédelem) a borsó, bab, rostlen, cukorrépa, szója termesztése, illetve gyomirtó szerek és műtrágyák, lombtrágyák vizsgálatával kapcsolatban.

A dombóvári kertbarát egyesületben közel 30 évig tevékenykedett, öt évig elnöke is volt, 25 borverseny megszervezésében és lebonyolításában vett részt.

Bodó Imre tízéves kora óta foglalkozik helytörténettel, honismerettel. Mindig szeretettel emlegeti Belányi Valterné Mária nénit, a tanárnőt, aki a göllei iskolában honismereti szakkört vezetett, amelynek ő is lelkes tagja volt.

Sorsát és életútját – elmondása szerint – sokban meghatározta a falu híres szülötte, Fekete István író élete és munkássága, amely mélyen megragadta az alig öntudatra ébredő fiú képzeletét. Nagy élményt jelentett számára, hogy alig tíz évesen az akkor már idősödő íróval levelezés útján sikerült személyesen is kapcsolatba kerülnie. Ez az életre szóló elköteleződés mindmáig tart, munkásságára ösztönzően hatott. Az íróval, családjával, utódaival szoros kapcsolatot ápol, többek között ifj. Fekete Istvánnal, aki Amerikában él.

Helytörténeti kutatásainak első eredményeként 1987-ben megjelent Gölle község krónikájának első kötete. 1986-ban alapítója, majd egy ideig titkára volt a göllei Fekete István Baráti Körnek. Kezdeményezője volt 1987-ben a Fekete István múzeumnak, amelyet a göllei szülőházban rendeztek be. 1988-ban Kaposváron adták ki *Fekete István és a szülőföld* című munkáját, melynek bővített kiadására 1995-ben került sor.

A Tolna megyei Dombóvárra költözve hamarosan a város kulturális életének tevékeny résztvevője lett. 1989-ben alapítója volt a Dombóvár és Vidéke Közművelődési Egyesületnek, a *Dombóvár és Vidéke* című lapnak.

1995-ben alapította és nyitotta meg a város első muzeális gyűjteményét, a Fekete István Múzeumot, melyet 2001-ben és 2011-ben újabb termekkel bővített. Addigra már a város első múzeumának több mint negyvenezer látogatója volt.

1996-ban jelent meg a *Fekete István Emlékszoba* című kiadványa, és kezdeményezésére ebben az évben alakult meg a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület, melynek mai napig elnöke. Az egyesület évente emlékkönyvet, eddig 26 kötetet jelentetett meg. Ugyancsak évente rajzpályázatot hirdetnek (eddig 24 alkalommal) *Fekete István és én* címmel általános és gimnáziumi tanulók számára.

Fekete István emlékének ápolását szívügyének tekinti. Jelentős szerepe volt abban, hogy 2004-ben Fekete István és felesége Piller Edith, valamint Bogács kutyája földi maradványai ünnepélyes újratemetéssel hazakerültek a göllei temetőbe.

Az utóbbi évtizedekben országszerte több mint húsz településen létesült Fekete István emlékhely (pl. Keszthelyen, Hatvanban), melyek avatásában tevékeny részt vállalt.

Aktív részvételével az író emlékére több szobor, emléktábla avatására is sor került (pl. Dombóváron, Zircen, Mosonmagyaróváron, Vörsön).

„*Fekete István nyomában*” évente kirándulásokat szervez. Konferenciákat rendez, előadásokat, megemlékezéseket tart az író munkásságáról országszerte iskolákban, művelődési intézményekben. Fekete István életművét és munkásságát felterjesztette az Országos Hungarikum Bizottsághoz, hangsúlyozva, hogy az írónak életében méltatlanul kevés elismerésben volt része. E felterjesztést Somogy és Tolna megye is támogatta.

Nem titkolja, hogy egész életében „*elsősorban Fekete István író életének és munkásságának bemutatására, népszerűsítésére szegődött, e munkát küldetésnek tartja, mert ahogy vallja: a Teremtővel összhangban él!*”

Bodó Imre széles látókörű, jó szervező, kitarító, elkötelezett, igazi reneszánsz ember, szenedélyes kutató és gyűjtő. Tevékenysége nem szorítkozik Fekete István emlékének ápolására, hiszen a kulturális élet szinte minden területén maradandó értékek nyomába szegődik.

Megjelentette Gölle község krónikájának második kötetét, a harmadik kötet pedig kiadásra vár, ebben a földrajzi nevek népi magyarázata mellett a göllei határban előkerült régészeti leletek is szerepelnek. A göllei *Ki kicsoda* életrajzi lexikont szerkeszti. Társszerzője volt *Attala község krónikájának*.

Írásai (szakmai és helytörténeti dolgozatok, cikkek, tudósítások, visszaemlékezések) tizenhatféle lapban, folyóiratban, tanulmánykötetekben jelentek meg. Tartalmazza munkáit 12 antológia. Több mint 1300 írása jelent meg napilapokban, folyóiratokban (*Honismeret, Somogyi Honismeret, Somogyi kulturális folyóirat, Magyar Múzsza, Néprajzi Hírek, Amerikai Magyarok, Új Ember, Spiritus, Nimród* stb.)

Hosszú évekig tudósítója volt a *Tolnai Népújságnak* és a *Somogyi Hírlapnak*.

Több régészeti ásatáson, leletmentésen vett részt, illetve múzeumi bejelentést tett (Felsőhetény, Dombóvár, Nak, Gölle, Mersipuszta, Lápafő, Kazsok stb.). Neki köszönhetően 17 település harangja szólalhatott meg a Kossuth Rádióban.

Bodó Imre Fekete István képe előtt

Három település (Gölle, Nak, Attala) helyi Értéktár Bizottságának tagja. Gölle-Uzdpusztá romkápolnájáról cikket írt a *Honismeret* folyóiratba, javaslatára a göllei Értéktár Bizottság védetté nyilvánította az épületet. Nem titkolt célja a kápolna megmentése, újjáépítése.

Több szobor állításának, emlékműnek, életfának kezdeményezője volt (Dombóváron: Turul, Fekete István, Illyés Gyula, Életfa; Gölle: Hősi emlékmű, Turul, Fekete István, Életfa). Emléktáblák avatását kezdeményezte több méltatlanul elfeledett jeles ember emlékére (Gölle, Lápafő, Várong, Döbrököz, Attala, Dombóvár).

Többször szerepelt a Kapos TV-ben, Somogy TV-ben, a Tolnatáj TV-ben, a Kossuth Rádióban, munkájáról a Duna TV is beszámolt.

Számos elismerésben részesült, többek között: Fekete István Emlékplakett, Honismereti Emlékérem, Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakett, Somogy polgáraiért díj, Tolna megye művészetéért díj, a Magyar Kultúra Lovagja, Magyar Arany Érdemkereszt, Gölle község díszpolgára.

Több országos, megyei és helyi civil szervezet tagja, elnökségi tagja, elnöke. Egyszerre két megye – Somogy és Tolna – honismereti egyesületének aktív és elismert munkatársa, a somogyi egyesület elnökségének is tagja.

Fekete István örök érvényű soraival kívánunk boldog, és a szülőföld szolgálatában eltöltött további termékeny esztendőket: „A szülőföld szálai örök összekötők a tájjal és a földdel, amiből az ember lett, és amivé lesz, és nem szakadhatnak el soha.”

Gálné Jáger Márta

Esztergom és környékének látképe (Friedrich Bernhard Werner rézkarca, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

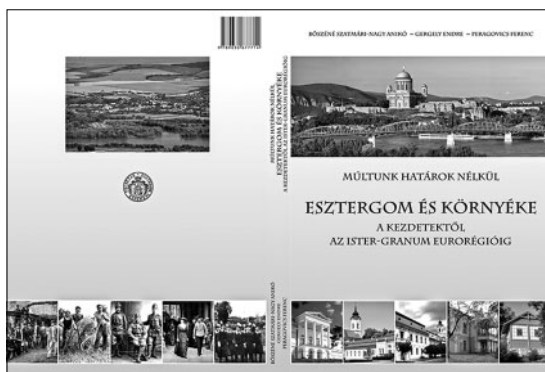

KÖNYVESPOLC

ESZTERGOM HELYTÖRTÉNETI TANKÖNYVÉNEK ÉS A HATÁRON ÁTÍVELŐ VETÉLKEDŐINEK TÖRTÉNETE – A KÖNYV KIADÓJÁNAK VISSZAEMLEKEZÉSE

Esztergom Város Önkormányzatának megrendelésére 2009 júliusára elkészült a *Múltunk határok nélkül – Esztergom és környéke a kezdetektől az Ister-Granum Eurorégióig* című könyv. Megjelentetésére azonban csak 2011 áprilisában került sor, és a megbízási szerződésben foglaltaktól eltérően, nem az önkormányzat, hanem az én kiadásomban. A könyv előtörténetéhez tartozik, hogy Veszprém M.J.V. Önkormányzata 2008. augusztus 29-én *Helytörténet az oktatásban* címmel konferenciát rendezett az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság székházában. Aktualitása az önkormányzati kiadásában megjelenő *Veszprém város története a kezdetektől napjainkig* című helytörténeti tankönyv volt, amelyet én írtam. A konferencián részt vett Esztergom Város Önkormányzat Tanügyi Irodájának vezetője, aki pár nap múlva felhívott telefonon, és elmondta, hogy a veszprémi helytörténeti tankönyvnek híret vitte Esztergom polgármesterének, aki szeretne felkérni hasonló könyv megírására esztergomi középiskolások részére. A további egyeztetések során kiderült, hogy a megbízás az egykori történelmi vármegye helytörténetének megírására szólna. Hogy hogyan oldottam meg a feladatot, az kiderül a könyv címéből is, hiszen a történelem viharaiban kettészakadt és az államhatár két oldalára került egykori vármegye területét ma lefedi az Ister-Granum Eurorégió. A megbízási szerződés megkötése előtt az is kiderült, hogy az esztergomi Dobó Katalin Gimnázium két történelemtanára, Perago-

vics Ferenc és Gergely Endre már elkezdte a helytörténeti kutatómunkát. Miután engem megbízott az önkormányzat, én megállapodást kötöttem a két esztergomi kollégával, hogy társszerzőként vegyenek részt a további kutatómunkában és a könyv megírásában. A kötet lektorának felkértem Hegedüs Andrást, a Prímási Levéltár igazgatóját, Horváth Istvánt, a Balassa Múzeum igazgatóját, Csombor Erzsébetet, a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár igazgatóját. A pedagógiai lektori feladatot Trencsényi László, az ELTE tanára vállalta. A lektorokkal a munka során folyamatosan konzultáltam. Így fejezetről-fejezetre haladva megtehették észrevételeiket, és segítséget nyújtottak a kutatómunkában.

Egy színes, 430 oldalas, közel hétszáz képet tartalmazó kötet született, amely a történelmi Esztergom vármegye településeinek történetét mutatja be. A helytörténeti könyv a középiskolás korosztálynak készült, emellett olyan művelődéstörténeti ismeretterjesztő mű, amely minden olvasó érdeklődésére számot tarthat, aki az egykori Esztergom vármegye iránt érdeklődik.

A mű elkészültekor Esztergom polgármestere tájékoztatott, hogy pénzügyi nehézségek miatt az önkormányzat nem tudja kiadni a könyvet. Miután a szerződéskötés-

től számított két éven belül nem került sor a kötet megjelentetésére, a szerzői jogokról szóló törvény lehetővé tette számomra, hogy magam vállaljam a kiadását.

A cél az volt, hogy a középiskolákban a helytörténet tanításához segédanyagként használható tankönyvet kapjanak kézbe a diákok és a pedagógusok. Ezért az árat úgy határoztam meg, hogy – a nyomdaköltséget számítva – a diákok és az iskolák önköltségi áron jussanak a könyvhöz. Mivel a kiadvány a nagy múltú város és vármegye története iránt érdeklődők figyelmére is számot tartott, ezért két esztergomi könyvesboltban, valamint az Esztergomi Bazilikában és Budapesten az ELTE könyvesboltjában is forgalomba került jelképes áron. Levélben és személyesen megkerestem az összes érintett település polgármesterét, és az iskolák igazgatóját, hogy tiszteletpéldányokat ajándékozzak. Ezt követően több település könyvtárának vásároltak még példányokat.

A helytörténeti tankönyvet könyvbemutatókon, konferenciákon népszerűsítettük szerzőtársaimmal. Az első alkalommal, még a kötet megjelenése előtt, 2010. november 29-én nyílt lehetőségem arra, hogy bemutassam a könyvet a Dobó Katalin Gimnáziumban megrendezett IV. Esztergomi Pedagógia Napon, melyen 400 pedagógus vett részt. A kiadvány megjelenését követően 2011. április 15-én a zsúfolásig megtelt Esztergomi Központi Kávéházban került sor könyvbemutatóra, ezt követte Párkányban, Veszprémben, Galántán, Bajóton, Nyergesújfalun, Bátorkeszin.

2011. május 25-re szerzőtársaimmal meghívást kaptunk az Ister Gránium Eurorégió közgyűlésére, ahol bemutathattam a kötetet.

2011. november 8-án a Révkomáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kara és a Duna Menti Múzeum *Államhatár és identitás* című rendezvényén tartottam előadást az esztergomi könyvről. A Selye János Egyetem rektora azért hívott meg, mert azt tervezték, hogy a Szülőföld Alapítvány tá-

mogatását kérik, hogy a két Komáromról is készüljön az esztergomi mintájára helytörténeti tankönyv.

2012. november 9-én Esztergomban az MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában tartottunk előadást szerzőtársaimmal *A helytörténetírás és a helytörténet-oktatás kulisszatitkai – Helytörténeti tankönyv Esztergom vármegyéről* címmel.

Ezután néhány nappal, november 13-án Budapesten, a Honismereti Szövetség szervezésében az ELTE BTK Történeti Intézet Szekfű Gyula Könyvtárában *A Helytörténet az oktatásban* címmel – Prokopp Mária, esztergomi gyökerű professzor asszony, Kováts Dániel, irodalomtörténész és Tencsényi László, a könyv pedagógiai lektora mellett – tartottunk előadást az esztergomi könyvről.

2013. január 8-án Révkomáromban a Neveléstudományi és szak módszertani konferencián mutattam be előadásomban az esztergomi könyv pedagógiai koncepcióját *Élet(korszerű) helyismereti, helytörténeti tankönyvek élményközpontú használata az oktatásban* címmel. A Honismereti Szövetség két tagszervezetének rendezvényén is szerepeltem az esztergomi helytörténeti tankönyv kapcsán: 2012. november 23–25-én a Pest Megyei Érdi János Pest Megyei Honismereti Egyesület Esztergomban tartott *V. Pest Megyei Honismereti Barangoló* című rendezvényén, illetve 2013. november 27-én Miskolcon a BAZ Megyei Honismereti Egyesület *Iskola és honismeret* című konferenciáján.

2014-ben a Honismereti Szövetség Pedagógiai Bizottságában javaslatot tettem *Hon- és népismeret* konferencia szervezésére, ahol a felsőoktatásban tanuló pedagógus hallgatókat szólítjuk meg. A Bizottság elfogadta javaslatomat, így én vállaltam, hogy 2014 novemberében Veszprémben megszervezem a konferenciát. Ezt még két Hon- és népismeret (országos) konferencia követte szervező részvételemmel: 2015-ben Egerben, 2016-ban Pécsen. Ezek a

rendezvényeken a helytörténeti tankönyv feladatrendszerét mutattam be, ami sokrétű lehetőséget nyújt az önálló tanulás segítéséhez, a pedagógusok számára pedig egy ötlettárat jelent. Szerzőtársaim gyakorlati foglalkozásokat tartottak az esztergomi helytörténeti tankönyv használatáról. A konferenciákon való részvétellel, a könyvbemutatókkal az volt a célunk, hogy az oktatás színterein minél szélesebb körben megismertessük az esztergomi helytörténeti könyvet és annak pedagógiai módszereit.

A kötet legnagyobb sikerét az a helytörténeti vetélkedő-sorozat jelentette, amely 2013-ban indult újtárá, így tavaly ünnepeltük a 10. évfordulót.

Az első két évben a veszprémi székhelyű „A tudományosság és kultúra bölcsője” Közhasznú Alapítvány, az esztergomi Dobó Katalin Gimnázium és a szlovákiai Limes-Anavum Honismereti Társulás támogatásával pályázatot adtam be a Nemzeti Kulturális Alaphoz olyan helytörténeti vetélkedő támogatására, amely a *Múltunk határok nélkül – Esztergom és környéke a kezdetektől az Ister-Granum Eurorégióig* című könyv anyagát dolgozza fel, és a felhívás az Eurorégió iskoláinak diákjait célozza meg. Miután az NKA támogatását sikeresen megnyertük, szerzőtársaimmal négy internetes vetélkedőt hirdettünk a jelentkező csapatoknak. A döntőbe jutottak a Dobó Katalin Gimnáziumban megrendezett döntőben adhattak számot a tudásukról, számos játékos feladat megoldása során. Az első évben a döntőben szereplő csapatok tagjai felkészítő tanáraikkal együtt jutalomból egy háromnapos veszprémi programon vehettek részt, melyben szerepelt történelmi városnézés, kirándulás, színházlátogatás. A második évtől a díjazottak jutalma egy napos kirándulás volt az Eurorégióban. A versenybe nevező iskolák annyi tiszteletpéldányt kaptak a könyvből, hogy minden versenyző fel tudjon készülni. Így az évek során jelentős példányhoz juthattak ezek az intézmények.

Ezen kívül – a könyv kiadójaként – több olyan felsőoktatási intézménynek ajándékoztam tiszteletpéldányokat, ahol pedagógusokat képeznek.

Tavaly került sor a 10. helytörténeti vetélkedő döntőjére Szőgyénben nagyszámú résztvevővel, ahol a sok rongyosra olvasott könyv láttán boldogan nyugtáztuk szerzőtársaimmal, hogy ez a munkánk jutalma.

Szatmári-Nagy Anikó

KOMÁROMI TÖRTÉNETEK A RÉGMÚLTBÓL

A Pro Museum – Társulás a Komáromi Múzeumi Tevékenység Támogatására nevű civil egyesület szorosan együttműködve az észak, vagyis rév-komáromi Duna Menti Múzeummal a 2010-es évek második felétől könyvkiadással is foglalkozik. A sorozat szerkesztője az első három kötetben Mácza Mihály történész-muzeológus helytörténeti írásait és visszaemlékezését adta közre: *Válogatott tanulmányok. Fejezetek Komárom és Alsó-Csallóköz történetéből* (2015), *Komáromi anziksz. Várostarténeti barangolások* (2019) és *Életem emlékcserpepei* (2019) címmel. Negyedikként pedig a Lehár Ferencről írt monográfiát jelentették meg *Az operettkirály* címen (2020). És máris elérkeztünk a sorozat ötödik kötetéhez, ami már Németh István komáromi születésű újságíró ötvenéves termését szedte nyomda alá, keményfedeles kötésben, kiváló minőségű papírra nyomva, ahogyan azt a korábbiaknál is tették. Az egyesület további helytörténeti munkákat is kiadott e sorozaton kívül, többek között a Duna Menti Múzeum égisze alatt évek óta rendszeresen megrendezett *Mérföldkövek* című helytörténeti konferencia 2015 és 2017 között elhangzott előadásait. A műfajilag és tartalmilag is sokrétű írásokat számos fénykép, korabeli képeslap és dokumentum-fotó kíséri, igaz csak fekete-fehérben, bár a képek minőségére nem lehet panaszunk.

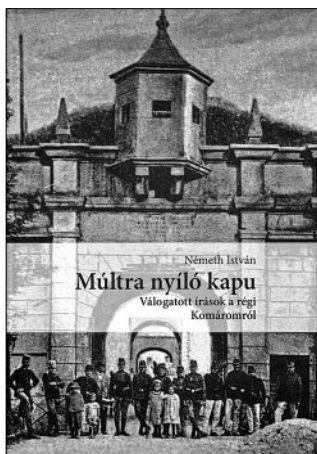
Németh István újságíró Komáromban született, és bár pályáját gépészeti technikusként kezdte a város nagyhírű hajógyárában, az 1960-a évek közepétől a kulturális élet felé fordult az érdeklődése. Előbb a *Dunaj* néven megjelenő járási lap szerkesztőségébe kerülve, majd a rendszerváltás után a *Dunatáj* című magyar nyelvű regionális újságban rendszeresen publikálta a főként kultúrával és helytörténettel foglalkozó írásait, cikkeit. Az újságíráshoz aztán nyugdíjba meneteléig hű maradt, miközben a helyi múzeummal is kapcsolatba került, mint az intézmény másodállású fotósa, 2000-tól pedig az újjáalakult Jókai Egyesületben vállalt tisztséget, titkári minőségben.

Galo Vilmos történész, a kötet és egyben a sorozat szerkesztője bevezetőjében azt írja, hogy a sorozat szerkesztése közben figyelték fel arra a jelenségre, hogy az olvasók részéről komoly igény mutatkozik a város múltját olvasmányos stílusban bemutató, rövidebb lélegzetvételű tudományos népszerűsítő írások iránt. A bevezetőből azt is megtudjuk, hogy a kötet Németh István 1971 és 2019 között megjelent írásaiból merít, megkönnyítve így az olvasók dolgát, akiknek így nem kell régi újságokban böngészniük ahhoz, hogy a keresett írást megtalálják.

A közel 90 cikket, azok sokszínűsége miatt a szerkesztő tematikailag igyekezett csoportosítani, műfaj és témakör alapján fejezetekre bontani. Ez alapján összesen hat fejezet jött létre: *Komáromi barangolások térben és időben*, *Háborús históriák*, *Elmesélt történelem*, *Sorsok és emberek*, *Leporolt komáromi történetek* és *Volt egyszer egy...* címmel. Ez utóbbi fejezetcím azokat az anyagokat tartalmazza, amik egyik témakörbe sem illettek bele.

Az első fejezetből említést érdemel a *Hová tűntek a komáromi tulipános ládák?* című írás, ami az egykor híres helyi asztalosmesterek egyik fő termékével ismerteti meg az olvasót. Az újságíró azt is elárulta, hogy az utolsó ládakészítő mesterek egyike volt az ő apai dédapja Németh Márton is, aki a 19. század derekén született és műhelyéből számos kézzel festett tulipános láda került ki, amiket nemcsak helyben és a környező városokban, hanem külföldön is, főként a Balkánon értékesítettek.

A második fejezet háborús jellegű írásokat közöl, amik közül a *Rozsdatemetőben végezte a komáromi hadihajó* című cikket emelném ki, amiben Csehszlovákia egyetlen, a komáromi hajógyárban készült folyami hadihajójáról olvashatunk, amit 1930-ban bocsájtottak vízre, President Masaryk néven. Az 1898 óta működő hajóműhelyt, a város Csehszlovákiához történt csatolása után a Škoda Művek vette bérbe, a folyami monitort pedig a Pozsony–Komárom–Párkány közötti Duna szakaszon állították hadrendbe. Az 1938-s Anschluss után azonban a hajót megkapta

a náci Németország, új anyakikötőjét pedig Linzben jelölték ki. A hajó több al-dunai bevetésen is részt vett a második világháborúban, meg is sérült, ezért átépítették, új motorokat és fedélzeti fegyverzetet kapott, a németek még Budapest védelmében is használták az akkorra már Bechelaren névre átkeresztelt hadihajót. Legénysége végül Linzben adta meg magát 1945 tavaszán. Ezt követően a hajót ugyan visszakapta az újból összeállt Csehszlovákia, de az erősen sérült hajóból már nem igazán lett bevethető monitor. Az 1950-es években végül is leszerelték, ekkor visszakerült születési helyére a komáromi hajógyárba, ahol kikö-

tői pontonként használták egészen 1978-ig, szétbontásig.

A harmadik fejezetcsoporthoz művelődéstörténeti írások olvashatók, amik közül szintén csak egyet szeretnék kiemelni, mégpedig azt, amelyikben a komáromi nyomdászat gyökereiről és az ún. komáromi kalendáriumról van szó. A *Kalendárium születik* című cikkből kiderül, hogy a városban elsőként Töltési István alapított nyomdát még a 17. század legvégén, miután Debrecen kénytelen volt elhagyni. Nyomdájának állandó jellegű megrendelést keresett, amit végül a kalendárium műfajban talált meg. Az évente újra és újra megjelenő kalendáriumok rendkívül népszerű olvasmányoknak számítottak a 18–19. században, mivel a naptárfunkciót és a gyakorlatias tanácsokat, valamint az ünnepek felsorolását ügyesen ötvözték olvasmányos irodalmi alkotásokkal, versekkel, vagy, ahogy akkoriban hívták, ponyvairodalommal. A 19. század második felétől az újságok megjelenése és a professzionális könyvkiadás persze megváltoztatta az olvasási szokásokat, a kalendáriumok azonban még hosszú ideig megmaradtak. Sőt a közelmúltban fel is újították ezt a régi komáromi hagyományt, ugyanis 2000-ben a városi hivatal Mácza Mihály szerkesztésében újra megjelentette.

A negyedik fejezetben a helyi születésű vagy kötődésű neves emberekről: művészekről, írókról, katonákról és orvosokról van szó. A közel harminc személy történetéből, most csupán Berecz Gyula (1894–1951) szobrászművész hányatott sorsát emelem ki, amit a kötetben, *Tragikus művészsors* címmel lehet elolvasni. Berecz művészi pályafutásának a kibontakozása már az első világháború utáni időszakra, az első Csehszlovák Köztársaság idejére esett. Főként a városnak és a környező településeknek alkotott, elsősorban hősi emlékműveket (pl. Komárom, Udvard), az egyházak számára bibliai témájú domborműveket, Komárom megbízásából pedig elkészítette a város

polgármesterinek a portréit, igaz többnyire csak gipszből. Fő műve is szülővárosához köthető, 1937-ben az ő tervei alapján megformált módon önthette bronzba Jókai Mór ülőszobrát, amit a Kultúrpalota előtt (ma a múzeum épülete) állítottak fel. Alkotása számos pályaművet utasított maga mögé, melyeket a Jókai Egyesület bíráló bizottsága zsűrizett. Művészi kibontakozását a második világháború megakasztotta, azt követően pedig teljesen ellehetetlenült, mivel a Beneši-dekrétumok hatására a felvidéki magyarság teljes jog- és létbizonytalanságba került. A jogfosztottság csúcsán, 1948-ban ráadásul kitelepítették Magyarországra, ahol a ma Budapesthez tartozó Árpádföldön telepedett le. Megélhetési gondjai mellett a honvágy is gyötörte, művészi pályája már soha nem indult be újra. 1951-ben, mindössze 56 évesen halt meg, hirtelen. Sírja a csömöri temetőben található. Fő műve azonban, egy rövid időszakot leszámítva napjainkban is eredeti helyén áll, hirdetve Komárom nagy szülöttének hírnevét. Az írást a művész ma már nem létező műtermében készült korabeli fotók teszik különlegessé.

Az utolsó két fejezetből csupán egyetlen egy cikket említek meg, *Az én ötvenhatom...* címűt. Ebben a szerző gyerekkori emléket idézi fel, amikor is 12 évesen először lépte át a magyar-szlovák határt és utazott szüleivel Budapestre, keresztszüleihez. Ez ekkoriban még nem ment olyan simán, mint napjainkban, ráadásul a gyerekfejjel kétségkívül nagy eseményre, az utazásra 1956. október 20-án került sor, pár nappal a forradalom kitörése előtt. Az ott átélt élmények és látottak a kíváncsi gyerekekben is mély nyomot hagytak, még neki is feltűnt, hogy Budapesten szinte mindenki politikáról beszélt és a közhangulatot szidták. Hazafelé pont 23-án indultak, aznap amikor a fővárosban nemzetiszín zászlókat lengető, transzparensekkel vonuló fiatalokkal teltek meg az utcák. Ezt az emléket még a későbbi fegyveres harcokról szóló rossz hírek és az orosz

invázió brutalitása sem tudta feledtetni vele. Vannak dolgok, amik örökre megmaradnak!

A kötet feltétlenül hasznos és tanulságos olvasmánya lesz a két Komárom múltja iránt érdeklődő olvasónak.

(*Németh István*: Múltra nyíló kapu. Válogatott írások a régi Komáromról. Összeállította: *Galo Vilmos*. Pro Museum könyvek 5., Komárom, 2022. 311 oldal)

Balahó Zoltán

TATABÁNYAI EMLÉKMENTŐ SOROZAT

Emlékmű... címmel indította útjára 2014-ben a Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány azt a konferenciasorozatot, melyet minden évben Szent Borbála napján tartottak meg. Az előadások szerkesztett változata később kiadványokban látott napvilágot.

Jelen ismertetőm elején a korábbi konferenciák és a kötetekben megjelent előadások, tanulmányok némelyikére kívánom csak felhívni az Olvasó szíves figyelmét. Amolyan kedvcsinálóként... Az írás utolsó részében pedig a legújabb kiadványról szólnék bővebben.

De miért is gondolták a szervezők, és a kiadást magára vállaló Alapítvány vezetői, hogy megmenti az emlékeket? Balogh Csaba, a Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány elnöke, a programok fő szervezője az első kiadvány előszavában a következőképp fogalmazott: „*Magyarországon a Borbála-nap ünneplésének hagyománya a II. világháború után megszakadt és csak 1989. december 4-i Városmajori templomban megtartott szentmisével éledt újjá.*

A tatabányai Szent Borbála nap és a Borbála-napi tudományos emlékülés megtartásával bányásmúltunk egy patinás emlékét újítjuk fel – ezentúl évről-évre – ismétlődve hagyományörzésünk részeként. Az emlékülésen az előadások a 120 éves tatabányai

szénbányászat kezdeteiről, régi térképeiről, korabeli fotóiról, a magyarországi Szent Borbála képzőművészeti alkotásokról, a 20 éve létesült tatabányai Szent Borbála szoborról, valamint az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület helyi szervezetének tevékenységéről szólnak.”

Az előszóban megfogalmazottak alapján az első kötetben olvashatunk a Szent Borbála hagyományokról a bányászatban, a pecséteken és címerekben, a néphagyományokban.

Mi sem természetesebb, hogy a tatabányai szénbányászat kezdeteiről is szó esik az egyik tanulmányban, melyet egy másik írás, vagy inkább fotógyűjtemény egészít ki, képekkel is illusztrálva a bányanyitást és Tatabánya kisközség létrejöttét. Anélkül, hogy az első kötet mindegyik tanulmányát részletesen elemezném, ismertetném, nyugodt szívvel tudom ajánlani mindazok számára, akik érdeklődnek a témák iránt. (Mindegyik írást gazdag képanyaggal közzölték.)

A második konferenciára 2015. december 3-án került sor a Tatabányai Múzeumban. Ehhez a programhoz társult a múzeum egyik kiállítása is „Tehozzád száll a sok fohász”, mely a kitűzött célokhoz kapcsolódóan Szent Borbála emlékezetét idézte meg a látogatóknak.

Mind a konferencia, mind pedig a megjelent tanulmányok folytatásai az előző év témáinak. Szó esett és így olvashatunk Szent Borbála középkori magyarországi kultuszáról. A MÁK Rt. tevékenységének folytatásáról (1901–1929) Balogh Csaba tartott előadást és írt tanulmányt. Talán egy új témát dolgoz fel Mokánszki Béla, aki a technikai fejlődésről beszélt a konferencián. Vörös Béla is folytatta előző évi témáját. Amíg 2014-ben a bányatérképeket és műszaki rajzokat mutatta be, most ipartörténeti makettek elkészítéséről számolt be, melyek az aknalejárókat, külszíni függő pályákat mutatná be elkészültük után. Dallos István pedig további fotókat keresett elő,

immár az 1902-től 1935-ig terjedő időszak tatabányai bányászkodásáról.

2016. december 1-én került sor immár a harmadik konferenciára. Ettől kezdve pedig már egy szép sorozatról is beszélhetünk. A bevezetőjében Balogh Csaba ismét kiemeli a sorozat legfőbb célját: *„Az immár harmadik alkalommal megrendezett konferenciával célunk, hogy a város emlékeztében tartsuk az egykor szénre épült város bányászati hagyományait.”*

A konferenciát ezúttal is egy kiállítás egészítette ki. Korábban már Vörös Béla szólt a bányatérképekről. Most egy nagyszabású kiállítás nyílt ezekből a dokumentumokból, melyek a tatabányai szénbányászat szellemi, fizikai teljesítményét is dokumentálják.

De olvashatunk a bányász zászlók összetartó erejéről is. Kiss Vendel egy elfeledett hagyományról tartott előadást és írt tanulmányában. Kevesen tudják, hogy a magyar bányászoknak volt egy másik védőszentje is Szent István „személyében”.

Macher Péter visszakanyarodik témájával a kezdetekhez, azaz azt kérdezi és válaszolja meg, hogy kik voltak az első tatabányai bányászok 1896–1900 között.

Balogh Csaba a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 1930–1946 közötti működéséről, tevékenységéről értekezik tanulmányában.

Mikánszki Béla a technikai fejlődés újabb állomásairól szólt a konferencián, és írta meg tanulmányát.

Vörös Béla folytatta kutatói tevékenységét. Most Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára gyűjteményének bányászati vonatkozású műszaki rajzait tette közkinccsé.

Dallos István pedig az 1920 és 1946 közötti fejlődés képi dokumentációját ismertette.

Néhány év szünet után 2021. december 3-án mutatták be a sorozat következő kötetét. Konferenciát ugyan tartottak a szervezők, de kiadvány sajnos nem jött létre. Némileg ugyan pótolták a hiányosságot ezzel a kötettel.

Mint ahogy a bevezetőben is olvashatjuk: *„A 2017-es emlékülésen az előadások a régmúlt bányaszerencsétlenségeiről, a Központi Bányamentő Állomás történetéről, a II: világháború utáni tatabányai szénbányászatról, az eocén program gépesítéseiről és Tatabánya város testvérvárosi kapcsolatairól szóltak.”*

A konferenciát a következő évben, 2018-ban is megrendezték. Ekkor a Ruhr-vidékről, Felvidékről, Nógrádból, Sopronból érkező vendégelőadók is színesítették a programot. A konferencia kísérő programjaként az emlékülést követően az Újbányai Bányászegylet átadta egy bányamécsesen a „Szent Borbála lángot” a tatabányai bányászat hagyományörzőinek, majd a Cantus Monte Regis énekkar előadása után bányászati türelemüveg kiállítás nyílt.

A tanulmányok sorát Szemán Attila brennbergbányai hagyományörzésről szóló írása kezdi. Az 1952-ben leszerelt bánya aktív munkásait más bányákba irányították, de a hagyományörzés nem szűnt meg. Nagyon jelentős és egyben érdekes kuriózum a bányászbúcsú augusztus 20-án. (Itt lehet visszakapcsolódni Kiss Vendel korábbi témájához, miszerint a bányászoknak Szent István is volt a védőszentje. – Gy. L.) A műsor alapvető eleme a bányásztánc, mely a jelenlegi Magyarország területén semelyik más bányásztelepülésen nem figyelhető meg. Ennek a hagyománynak a kialakulásáról, valamint magának a búcsúnak a hagyományáról, a bányásztánc alakulásáról ír részletesen a szerző. Ezt a hagyományt megtartva napjainkban is eljárák a táncot.

A kötet következő írása egy német nyelven, a 2018. november 30-án elhangzott előadás rövidített fordítása. Detlef Stab a hüchelhoveni Sophia Jacoba antracitbánya történetét foglalta össze röviden. A 19. század végén elindult próbafúrások nyomán kialakult bányászat több történelmi kort ért át, mely leginkább a leállításokról, sztrájkokról szólt. Az 1950-es évek fejlesztései és az újabb területek feltárása arra ösztönözte

a bánya vezetőségét, hogy 1950-ban újabb, nagyobb kapacitású akna létesüljön.

Az olaj- és a gázfelhasználás rohamos növekedése azonban egyre jobban kiszorította a piacról a szenet. Megváltoztak a tulajdonviszonyok is és eladásra kínálták a Sophia Jakobot is. Végül 1997. március 27-én a ratheimi központi aknában felhozták az utolsó „fekete ezüsttel” megtöltött csillét is. (Az előadás után egy dokumentumfilm került bemutatásra a hückelhofeni Sophia Jacoba atracitbánya működéséről.)

Ahogy a bevezető sorokban is jeleztem az előző kapcsán, a bányászat minden területével szeretnék foglalkozni a szervezők és a kiadvány készítői. Így került sor a Tatabányai Központi Bányamentő Állomás történetének bemutatására – mindezt hazai és nemzetközi összehasonlításban. Petricsek József alapos kutatómunkája, az állomás bemutatása sokakat lenyűgözött, és e terjedelmes írás is sokak érdeklődésére tarthat számot.

Balogh Csaba folytatta a tatabányai bányászat történetét. Most az 1946. és a 2004. közötti időszakot felölelő tanulmánnyal jelentkezett. Ez az az időszak, amely az államosítástól az „eocén program” végéig tartott. Jellemzője volt, hogy a bánya-erőmű integrációban telt el ez az időszak, mely Tatabányán a bányászat befejezését is jelentette. Egy-egy rövid fejezet szól az államosítás, a városá alakulás és a tervgazdálkodás idejéről. Egy rövid fejezetben a termelési csúcsokról és a bányakatasztrófákról ír a szerző-előadó, majd a bányarekonstrukciós időszak, a szervezeti változások ideje következik, mely egyben azt is jelentette, hogy a széntermelés kilépett „az öreg tatai medencéből”. Ezt követte az „Eocén Program” és az első eocén bánya termelésbe lépése. Mind

a tatbányai, mind pedig a hazai szénbányászat szomorú időszaka volt az 1976–1987 közötti, amikor is az „öreg tatai szénmedence” szénbányászata megszűnt. Ezt követően már csak az Eocén Programban részt vevő bányák játszottak szerepet, illetve a bánya és az erőmű integrációja.

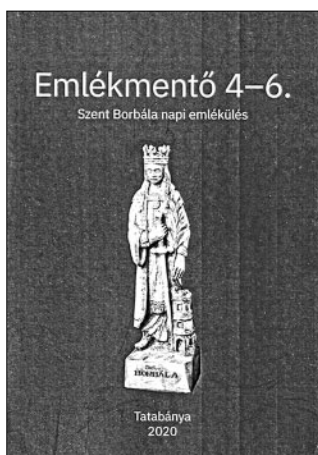
„A még a XIX. század végén megnyitott és az 1987-re kimerült öreg tatai medencei bányászati szakmakultúra az 'eocén program'-ban épült korszerű bányákkal folytatódott majd az erőmű-bánya integrációval 2004. április 9-én sikeresen befejeződött.”

Mokánszki Béla folytatta a technikai fejlesztéseket ismertető sorozatát. Értelemszerűen ő is az Eocén Programmal és a hozzá kapcsolódó gépesítésekkel foglalkozott előadásában és jelen tanulmányában. A képekkel és térképvázlatokkal bőszegesen ellátott tanulmányban a műszaki fejlődés legfontosabb termékeiről kaphatunk képet.

Vörös Béla Csordakút bányáinak bemutatásával készült előadásában és tanulmányában. (Ez az előadás a 2019. december 3-i hagyományörző emlékülésen hangzott el.) Térképek és diák bemutatásával szemléltette az itt kialakult aknákat – részletes műszaki leírást is „mellélve”.

Dallos István ezúttal két írással, illetve képválogatással tette teljesebbé a tatabányai bányászat történetének illusztrálását. Az elsőben a Soproni Központi Bányászati Múzeumban található, a MÁK Rt. tatabányai bányászatát bemutató fényképalbumokból adott válogatást. A számos kép mellé terjedelmes szövegmagyarázatokat is csatolt.

Második közlése elsősorban egy kutatási jelentés. „A Tatabányai Bányák FA 2004. évi lezárásakor kalandos és szerencsés körülmények között kerültek a Tatabányai Múzeum

EGY „CSINÁLT” VÁROS HÉTKÖZNAPJAI

gyűjteményébe a vállalat fotólaborjának fényképnegatívjai. A vállalatnak az 1960-as évek elejétől volt először az akkor Tervező Iroda alagsorában fotólaborja, majd a Szociálpolitikai Szolgáltató Üzem keretein belül egészen a 200-es évek elejéig.”

Ez a hatalmas anyag került a múzeumba, ahol 2018-ban kezdődhetett meg a felmérés és az anyag feldolgozása.

És hol tart most a munka? „A feldolgozás célkitűzése az anyag időrendi sorba rendezése és rövid témamegjelölése, hogy téma szerint lehessen keresni a felvételek között. Ilyen mennyiségű negatív film digitalizálása eszközök hiányában nem lehetséges, téma szerinti keresés azok digitalizálásával szövegesen könnyen megoldható.” (– lenne, tehetjük hozzá. Gy. L.)

Emlékmű... Nagyon szép és jó kezdeményezés volt a Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítványtól, a szervezetet irányítóktól és a csatlakozott Tatabányai Múzeumtól, hogy mielőtt a feledés homályába vesznének Tatabányán a bányászattal kapcsolatos emlékek – azok legalább így (is) megőrzésre kerüljenek. Azért van még feladat a bányához kapcsolódó üzemek történetének feldolgozása terén. Várjuk a folytatást! Mindehhez sok erőt, kitartást kívánok az Alapítványnak és a Múzeum munkatársainak!

Jó Szerencsét!

(1. Emlékmű. Szent Borbála napi emlékülés Tatabánya 2014. Szerk. *Dallos István*. Tatabánya, 2015. Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány 107 oldal; 2. Emlékmű 2. Szent Borbála napi emlékülés Tatabánya 2015. Szerk. *Dallos István*. Tatabánya, 2016. Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány 110 oldal; 3. Emlékmű 3. Szent Borbála napi emlékülés Tatabánya 2016. Szerk. *Dallos István*. Tatabánya, 2017. Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány 118 oldal; 4. Emlékmű 4–6. Szent Borbála napi emlékülés Tatabánya. Szerk. *Dallos István*. Tatabánya, 2020. [2021.] 158 oldal)

iff. Gyüsi László

A magyar könyvtárak ritkán vállalkoznak *kronológia* összeállítására, amelynek számos oka van. Ennek bizonyítására elég, ha megnézzük a nemzeti könyvtár honlapját. Nyomatott formában csak Kalocsa és Szentés, valamint Kolozsvár várostörténeti kronológiájának összeállítására találunk példát a közelmúltból. Az elsőben az érseki város történetének időrendi táblázatát a rendszerváltástól a 2005-ig terjedő időszakra vonatkozóan, két időbeli metszetben és kötetben adták közre, a másodikban egy több száz oldalas kronológia jelent meg a település 1075 és 1945 közötti időszakáról 2003-ban. Kolozsvár évszázados történetének kronológiája hasonló terjedelemben látott napvilágot. Online formában Dunaujváros (és Dunapentele) várostörténeti kronológiáját állította össze a város József Attiláról elnevezett könyvtára.

Most egy mindössze 75 éves település várostörténeti kronológiáját vehetjük kezünkbe. Ha a kronológiának az eredeti értelmezését tekintjük alapnak, mint olyan történeti segédtudományt, amely különböző korszakok időszámításával foglalkozik s tulajdonképpen eseménynaptár jelleggel rendelkezik, akkor az ismertetett kötet esetében többé-kevésbé másról (is) van szó. Ezt egyébként a kötet összeállítója nyomatékosan hangsúlyozza, s teljes mértékben egyet is kell vele érteni. Nem pusztán a megyei jogú város negyedszázados történetének adatsorának felsorolását olvashatjuk a lapokon egy mondatos annotáció terjedelemben, hanem a dátum szerinti rendezéssel megteremt egy okozati előzmény-következmény tematikus összetartozás szerinti összefüggés kapcsolatát is. Külön érdemének tekinthető, hogy egy esemény, egy intézmény kronologikus megemlétekor kitér a téma előzményére, az intézmény korábbi előtörténetére és a jelenig tartó név (funkció) változására is. Ezekkel az utalásokkal sok-

kal többet ad egy egyszerű kronológiánál (bár talán szerencsésebb lett volna az ilyen részeket a főszövegtől eltérően más betűtípussal közölni a vizualitás és a könnyebb olvashatóság érdekében).

A kronológia forrásbázisa sajátosan a könyvtári forrásokra, forráscsoportokra, nyomtatott periodikákra, helytörténeti irodalomra alapozódik, némileg meglepő módon levéltári forrásokat ugyanakkor nem használtak fel. Az összeállítók a település történetére vonatkozó adatokból válogattak (a teljesség igénye nélkül) és a város történetében legfontosabbnak ítélt eseményeket, tényeket foglalták össze.

A kronologikusan bemutatott háromnegyed évszázadon végig tekintve a kötetben némi terjedelmi egyenlenségeket fedezhetünk fel. Míg az 50-es évekre vonatkozóan 14 oldalon találunk adatokat, a nyolcvanasok esetében ez 15-re nő, 1990-től pedig már ugrásszerű bővülés figyelhető meg, különösen a 2010-től 2021. december 31-ig (ekkor zárult le a kézirat) terjedő időszak esetében.

Ennek a sajátos forráshiányos illetve forrásbőséges helyzet kialakulásának történelmi és könyvtári forrásbázis okai vannak. A hiánynál elegendő csak arra utalni, hogy az ötvenes-hatvanas évek megyei sajtója mennyire volt informatív (nemcsak megyei viszonylatban!), a másik oldalon pedig arra a közismert tényre, hogy mennyivel bővült 2000-től helyi viszonylatban a TEXTLIB forrásbázis adta lehetőségekkel az információhalmaz.

A sajátos műfajú kronológia bevallott célja a városfejlődés, városfejlesztés és a város-sá válást generáló barnaköszén, az annak kitermelésére alakuló bányavállalat sajátos kapcsolatának, majd a város és a rendszer-váltás utáni szerkezetváltás kapcsolatrendszerének, egymásra hatásának időrendileg igazolható bemutatása. A várossá válás folyamatát és a szénbányászat sajátos kapcsolatát a szerkesztő a kötet elején olvasható 15

oldalal várostörténeti tanulmányában részletesen is kifejti.

A kötet használhatóságát 58 oldalon betűrendes mutatók (személynév-, intézménynév-, földrajzi név- és tárgymutatók) segítik elő. (Kis szépséghiba, hogy a személynevek esetében a kronológiában a születési és halálozási évek feltüntetése nem mindig következetes.) Az egyes éveknél újra kezdődő számozás, ezen belül folyamatos tételszámozás előzi meg a leírásokat. Ez a sajátos módszer a visszakereshetőséget egy kissé megnehezíti.

A kötetben a városiasodás folyamatát a Tatabánya Megyei Jogú Város Városi Múzeuma fotóarchívumából kölcsönzött fotók közreadása szemléltetik.

A felhasznált irodalomjegyzék (329. old.) és rövidítések jegyzéke (331. old.) elősegíti a forrásbázis felmérését, valamint a mozaikszavak feloldását. (Talán egy oldalon fel lehetett volna sorolni az időszak polgármestereinek és tanácselnökeinek listáját is. Mindössze 6 tanácselnök és 3 polgármester nevével kellett volna jelezni a hivatali idő megadásával!) A megjegyzések azonban csak egy recenzius észrevételei.

Meggyőződésem, hogy a kötet bevallott céljának: „*a lokálpatriotizmus erősítése a helyi értékek bemutatásával*”, valamint az ismeretterjesztés szolgálatának és kutatási-oktatási segédlet funkciójának maradéktalanul eleget tesz. Bár egy későbbi várostörténeti monográfia „függelékének” határozza meg önmagát, ennél többet ad. Hiánypótló munka, amely „csak” alapku-tatási céllal készült, de ösztönző jellege és hatása még felmérhetetlen.

(„A város alapításától”. Tatabánya várostörténeti kronológiája 1947–2021. Legfontosabb dátumok, tények városunk múltjából. Gyűjtötte és összeállította: *dr. Horváth Géza*. Szerkesztette és lektorálta: *ifj. Gyüszti László*. Tatabánya, Megyei és Városi Könyvtár, 2022. 331 oldal)

Szabó Róbert

„LEGYEN LELKE ISTEN ÁRNYÉKÁBAN.”

Rendhagyó bemutató egy rendhagyó könyvről – és beszámoló a programról...

A fenti címmel hirdett egy programot Tata Város Önkormányzata és a Goldberger Alapítvány a Tatai Piarista Rendházba, ahol a program szerint egy könyv bemutatójára kerül sor.

Jelen írás, ismertető címe egyben a kötet címe is, amely a tatai zsidó temető történetét tárja elénk, mutatja be az utóbbi két év kutatásainak eredményét.

Fokozott érdeklődéssel mentem el a programra, hiszen jómagam is foglalkoztam a tatai zsidóság történetével. Amint a terembe léptem, először is a rengeteg érdeklődő látványa tárult elém. A másik, ami feltűnt, hogy a bemutatásra kerülő „könyv” sehol. De persze ezt tudtam jómagam is, hiszen eleve úgy szólt a program, hogy egy „e-könyv” bemutatójára invitálták az érdeklődőket.

Éppen ezért is nehéz most egy olyan könyvről ismertetést írni, amelyet nem lehet kézbe fogni, lapozgatni, beleszagolni. Meg egyébként is, több mint 700 oldalas könyvről, adatbázisról van szó. De megpróbálom a lehetetlent.

A tatai zsidó temető hazánk egyik legrégebbi, ma is működő sírkertje, amelyet a 18. század közepén alapítottak. A magyarországi zsidó temetők közül itt található a legtöbb 18. században keletkezett síremlék, köztük az ország legrégebbi még az eredeti helyén álló sírköve is.

Az elmúlt két évben a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány pályázati támogatásával 2022-2023-ban megvalósít-

tott projekt a temető és annak síremlékei vallás-, hely-, művelődés-, társadalom- és művészettörténeti értékeinek tudományos igényű feltárására, megörökítésére és közzétételére vállalkozott egy kisebb szakértői csoport, amelynek tagjai a témában jártas szakértők voltak.

Végül is e kutatás eredményeit összegzi az e-könyv, melyet az elhangzott ígéretek szerint önkormányzati és pályázati támogatással kézzel fogható, lapozgatható, kutható formában is megjelentetnek.

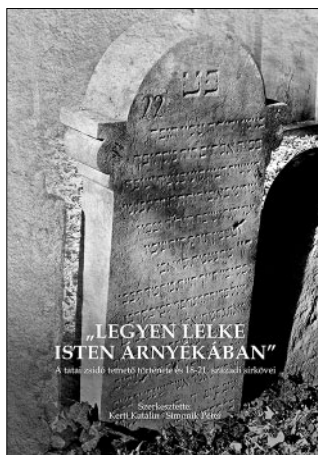
De térjünk rá magára a könyvismertetésre. Végül is erre kaptam felkérést.

„Nekem ezt a temetőt meg kell nézmem. Sok kincset lehet tanulni a temetőben. Sok kincset lehet ott gyűjteni. Gondolatok és érzések kincset, ábrándokat és sejtéseket, tanulságokat és erényt.” Eötvös Károly írta ezeket a gondolatokat *Balatonudvari temetőről*, de – különösen az alábbi kiadvány tükrében – joggal mondhatjuk, hogy azok érvényesek a tatai zsidó temetőre is. Hiszen a temető használata annak 18. századi létrejötté óta folyamatos, és

a keresztény temetőktől eltérően a legkorábbi síremlékeket is megőrizte, így az idők folyamán sűrűn megtelepült parcellákon keresztül a tatai zsidó közösség mintegy 280 éves történetéről nyújt számunkra az idézett soroknak megfelelően értékes gondolatokban, tanulságokban gazdag képet – olvashatjuk a könyv bevezetőjében.

A könyv bevezető tanulmányát dr. Simonik Péter (Széchenyi István Egye-

tem, Győr, egyetemi docens) írta, melyben felvázolja a tatai zsidó temető történetét és a 18–21. századi síremlékeket. A szerző nagy alaposággal, tudományos igénnyel mutatja be választott témáját, azaz temetőjén keresztül, a tatai zsidóság történetét.

Irodalmi, levéltári kutatások alapján olyan részletekre is rávilágít, melyek nem voltak úm. közismertek. Maga az izraelita temető, és alapvetően a tatai zsidóság története sem egy olyan téma, amit a városban élők ismerének, tudnának róla.

A kötet következő és elég nagy része tulajdonképpen egy „adatbázis”. Balogh István (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, egyetemi adjunktus) és Mislovics Erzsébet (Szegedi Tudományegyetem, egyetemi adjunktus) a Goldberger Izidor által 1922-ben megjelent „összeírását” teszik közzé eredeti héber nyelven, és magyar fordításban is. Ez a rész nagy lehetőséget kínál a későbbi kutatók számára, mivel nem csak a tata-tóvárosi zsidóság történetét lapozgathatják, hanem a szinte egykorú temetői felmérés alapján a sírkövek tanulmányozásával is bővíthetik ismereteiket. Ezen adatbázis és a mostani kutatómunka eredményei alapján elemzik a szerzők a következő fejezetben a tatai zsidó temető 18. századi feliratait és egészítik ki, pontosítják a Goldberger-féle adatbázist.

A könyv méltán jeles fejezete a helyi gazdasági élet jelentősebb alakjait megörökítő rész, melyet Kerti Katalin (Tata Város volt polgármestere, a Goldberger Alapítvány kurátora) és Simonik Péter jegyez. Mert hogy a temetőben nyugodnak azok a jelentős személyek és családtagjaik, akik a fejezet címe alapján is „méltán kiérdemeltették a köztiszteletet.”

Mint jeleztem, ez a könyv azon túl, hogy a tatai zsidóság történetének egy szeletét is összefoglalja a korábbi és az újabb kutatási eredmények alapján – egy hatalmas adatbázis is egyben. A bevezetőben említett pályázat keretében minden egyes sírkövet megtisztítottak, felirataikat leírták, a 18. századi héber nyelvű síremlékeket lefényképezték és felirataikat lefordították. Mintegy 1841 személyre vonatkozó, 88 féle, összességében 150.000 adatot kellett kereshető adatbázisba rendezni, hogy az elhunytak személyes adatai, valamint sírjaik és azok jellemzői köny-

nyen megtalálhatók legyenek az utódok és az érdeklődők számára. Az adatbázis forrásai egyrészt maguk a sírkövek és a sírfeliratok, a felekezeti és állami halotti anyakönyvek, valamint anyakönyvek és a hitközségi jegyzőkönyvek.

Simonik Péter név- és sírhelymutatóval, módszertani bevezetővel, valamint az elhunytak alapadatait és sírhelyeinek jellemzőit tartalmazó „adatlapok” készítésével tette könnyebbé az adattár használatát. A magyar- és német nyelvű sírkövek leiratait is ő készítette, Kerti Katalin az elhunytakra vonatkozó anyakönyvi adatokat gyűjtötte össze, Balogh István pedig a Simonik Péter által lefényképezett 18. századi héber nyelvű sírfeliratok fordítását végezte.

A kötetet kiegészíti még a temetői helyszínrajz is.

Egy nagy, minden tekintetben embert próbáló munka eredménye ez a könyv, mely országosan is kiemelkedő adatbázis az ország legrégebbi, ma is működő és védetség alatt álló sírkertjéről.

Természetes, hogy felmerült a kérdés: lesz-e és mikor az e-könyvből kézzel fogható, lapozgatható és így talán jobban kutatható kiadvány is. A polgármester, Michl József és a Goldberger Alapítvány kurátora, Kerti Katalin is egyértelműen kijelentették, hogy amint saját és pályázati forrást találnak rá, kiadják.

Befejezésül csak annyit írhatok ajánló soraim végén, hogy köszönet mindazoknak, akik a mind a fizikai, mind a tudományos munkában részt vettek. Köszönet a tanulmányok szakszerű lektorálásáért dr. Bányai Viktóriának (Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatársa), aki a forráskiadásban is közreműködött és az e-könyv online bemutatóján is részt vett.

(„Legyen lelke Isten árnyékában.” A tatai zsidó temető története és 18–21. századi sírkövei. Szerk. *Kerti Katalin – Simonik Péter*. Írták: Balogh István, Kerti Katalin, Mislovics Erzsébet, Simonik Péter. A tanulmá-

nyokat lektorálta és a forráskiadásban közreműködött: *Bányai Viktória*. Tata, 2023. Kiadja: a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány támogatásával Tata Város Önkormányzata. 719 oldal; az e-könyv és a teljes adatbázis elérhető a <https://mzsvktata.hu/a-tatai-zsido-temeto-honlapon>.)

iff. Gyüszti László

SZÉKELYFÖLD SZENVEDÉLYES KUTATÓJA

A Székelyudvarhely határában lévő Szejke-fürdő domboldalán tizennégy székelykapu vezet a legnagyobb székely, Orbán Balázs kettős kopjafás, domborműves síremlékéhez. Az utolsó székelykaput, melynek színes kék-zöld-arany festése napjainkra már igencsak megkopott, még maga Orbán Balázs építtette „*az egy igaz Isten segedelmével*” 1888-ban, halála előtt két esztendővel. Hatalmas munkáját, Székelyföld hatkötetes leírását is sokan ismerik és használják, adatai ma is megkerülhetetlenek Székelyföld kutatásában.

Kalandos élete filmre, romantikus regénybe illő, melynek egyes izgalmas epizódjait talán hallottuk már. De vajon ismerjük-e a teljes, hiteles, tévedéseket is korrigáló életművet? Több évtizedes kutatómunka eredményeként a közelmúltban jelent meg Balázs Ádám teljességre törekvő, tudományos igényű, monografikus feldolgozása erről a 19. századi reneszánsz egyéniségről, utazóról, néprajzi gyűjtőről, polihisztor kutatóról, Székelyföld szerelmeséről és politikusról.

Apai felmenői kizárólag székelyek, míg az édesanyja családjában olasz, francia, görög és örmény gyökerek is felbukkannak. Az első kalandos esemény még az anyai nagyszülőkkel történt. A német nevű, de lelkes magyar hazafi, Knechtel János selmecbányai bányamérnök Konstantinápolyban dolgozva ismerte meg és vette nőül Foresti Máriát. A házasságból egy gyermek

született 1810-ben: Eugénia, Orbán Balázs édesanyja. A magyar érzelmű férfi nem tudta rávenni nejét, hogy Magyarországra települjenek, ezért leányát szabályosan megszőktette és egy kassai leánynevelő intézetben helyezte el. Útban visszafelé azonban viharba került, hajója elsüllyedt, és ő maga is a tenger áldozata lett, anélkül, hogy nejét értesítette volna leánya hollétéről. Orbán János huszárcapitány 1824-ben vette feleségül az árvának vélt Knechtel Eugéniát, és a Felvidékről a székelyföldi Lengyelfalvára költöztek. 1829-ben itt született meg öt gyermek közül másodikként Balázs. (Több 20. századi lexikon tévesen 1830-as születési dátumot közöl.) Időközben sikerült felkutatni a gazdag konstantinápolyi nagymát is, aki ennek örömeire fényűző palotát építtetett leányának a városban, és kérte az erdélyi rokonokat, hogy látogassák meg őt. Mielőtt azonban megérkezne az Orbán család, Foresti Máriát megmérgezik, vagyonának nagy részét széthordják és végrendeletét is eltüntetik.

Ezért kerül a 18 éves Orbán Balázs a családdal a Boszporusz-parti világvárosba, ahol hosszú pereskedés kezdődik a nagyszülői örökség legalább egy részének visszaszerzésére. Az ármánykodó kéz hamarosan őket is megmérgezi, s csak a gyors orvosi beavatkozás menti meg életüket.

A következő évben, éppen 1848 márciusában a kalandvágó fiatal Balázs régi álma teljesül, fél évig tartó utazáson bejárhatja a mesés Keletet, Görögországot, Ciprust, Líbiát, Szíriát, Palesztinát majd Egyiptomot. Csak több hetes késéssel szerez tudomást a magyar forradalom kitöréséről. „*Soha életben oly boldog nem voltam, mint e percben...*” - írta le később az utazási élményeit megörökítő naplójegyzetekben. Nem akart kimaradni belőle, ezért kétszer is megpróbált hazatérni, de a Duna-deltánál mindkétszer visszatoloncolták. Harmadszor az Itáliában szervezett, majd Sztambulban kibővült magyar légión élén, a szárazföldön keresztül próbálkoznak. Mire azonban a

csapat eljut Drinápolyba, megtörténik a világosi fegyverletétel, így a légió kénytelen feloszlani magát.

A szabadságharc vezetői, katonái közül több ezren érkeznek menekülteként török földre. Beilleszkedésüket az Orbán család is segíti. Balázs *Magyar Egylet*et hoz létre az egyik visszaszerzett, megörökölt házban, mellyel felkeltette az osztrák ügynökök figyelmét is. Havonta küld jelentéseket Kossuth Lajosnak Kütahyába, gyilkossági és mérgezési kísérletekre figyelmezteti. Egyszer személyesen visz el egy bizalmas levelet neki. Az emigránsokhoz csatlakozva Orbán Balázs is fokozatosan politikai száműzötté válik, majd a Makk-féle özszeesküvés szervezésében betöltött szerepe miatt elfogató parancsot adnak ki ellene. Az osztrák ügynökök bármikor hazahurcolhatják, ahol kivégzés vagy hosszú börtön várna rá. Letartóztatása elől sietve egy angol hajóra száll, szüleitől is csak alig tud elbúcsúzni, az osztrák fogdmegek már ott-honukban keresik...

Éppen 23 éves, amikor Angliába érkezik. Itt kezd el komolyan érdeklődni a történelem és a politika iránt, naponta rendszeresen kutat a British Museum fűtött olvasótermeiben, ahol adatokat gyűjt a keleti utazása megírásához. Ekkor indult el kutatói, írói pályája.

Teleki Sándor pártfogloltjaként az olcsóbb és biztonságosabbnak ítélt Jersey szigetére költözik, ahová hamarosan megérkezik a száműzött Victor Hugo, a korszak legnagyobb írója, valamint több más republikánus szellemű francia és olasz menekült. Orbán Balázs itt tanulja meg a képrögzítés, a fénykép készítés tudományát. Rendszeres vendégek a Victor Hugo-házban. Jól ismert a francia író mondása: „*Adjatok nekem 200 francia Orbánt, és megbuktatom a császár-ságot!*”

A szerző részletesen, új információkkal gazdagítva tárja fel a törökországi, majd a nyugati emigráció időszakát, ismeretlen Orbán-leveletet, fényképeket közöl, és még

az Orbán Balázs által közölt téves adatokat is javítja, ha szükséges. Különösen a francia-magyar kapcsolatok eme fejezete ismert kevésbé, melyet levelek, emlékiratok, korabeli újságcikkek, fotók segítségével tár elénk. Alig ismert Orbán Balázs és Reményi Ede hegedűművész barátsága. A zenéssel élete végéig kapcsolatot ápolt Victor Hugo is.

Öt és fél év angliai tartózkodás után 1857-ben Teleki Sándorral visszaindulnak Törökországba, de az utazás csaknem végzetes lesz számukra. Gibraltár előtt a gőzhajó kigyulladt, szerencsére egy közelben tartózkodó brazil fregatt segítségükre siet. Gyermekkori barátja, Dózsa Dániel levélben kéri fel, hogy küldjön konstantinápolyi tudóstársakat a Kolozsvári Közlöny számára. Ettől kezdve két éven át rendszeresen, álnéven publikál. Egyik első cikkében érzelmes írást közöl a száműzetés keserűségéről és a honvágyáról. Későbbi írásaiban is többször hangsúlyozta, hogy 12 évet töltött külföldön, és „*12 év alatt nem ismert más vágyat, mint a hont vizontláthatni.*”

Erre 1859-ben nyílt lehetőség, élve Ferenc József császár amnesztiarendeletemmel, hazatért. Nyomban bekapcsolódott az éppen akkor megalakuló Erdélyi Múzeum-Egyesület munkájába. A magával hozott, keleten gyűjtött régiségeket (egyiptomi szobrokat, kisebb krokodilmúmiát, régi pénzérméket, festett perzsa könyvtáblákat) az egyesületnek ajándékozta.

Hamarosan sajtó alá rendezi a hatkötetes *Utazás keleten* című művét, mely sok szempontból *A Székelyföld leírása* előképeinek tekinthető. Ebben alakítja ki sajátos írói-kutatói módszerét, ötvözi egymással az útirajzot, a személyes élményeket, benyomásokat, a néprajzi alaposságú helyszíni gyűjtőmunkát és a könyvtárakban fellelt történelmi, tudományos ismereteket. Az útleírást színesíti a török társadalmi-gazdasági viszonyok értékelése, dokumentálja az elmaradott állapotokat. Ugyanakkor a Keletet több vonatkozásban is követendő példának tekinti, szembe állítja a barátságos

törököket a rideg, tartózkodó angolokkal. Mint írja: „Kelet a születés, Nyugat a letűnés és a halál. Kelet a költészet, Nyugat a köznapiság, Kelet a nappal, Nyugat az éjjel.”

Második, nyomtatásban megjelent munkáját eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyta az utókor. Franciáról fordít le egy mesegyűjteményt, és a *Kelet tündérvilága vagy Szaif Züliázán Szultán* címmel adja ki. Arany János így méltatja: „Ezen eposz-szerű regeköltemény, melyen Kelet gazdag fantáziája ragyog, az európai irodalomban eddigelé egészen ismeretlen vala. Ennélfogva valódi ritkaság, de költői becse is élvezetes olvasmánnyá teszi.” Balázs Ádám részletesen bemutatja és komoly műfordítói teljesítményként értékeli a művet.

Főművén, *A Székelyföld leírásán* évekig dolgozik, és már több évvel az első kötet megjelenése előtt, 1863-64-ben elkészülnek a hozzá tartozó fényképfelvételek. Miután gyalog, lóháton, szekérral bejárja a Székelyföld minden zegzugát, leírja templomait, várait és más értékeit, sorra veszi a főúri és városi levéltárak, könyvtárak dokumentumait, köztük a gyulafehérvári Batthyáneum és a marosvásárhelyi Teleki Téka iratanyagát. A hatalmas monográfia első kötete (Udvarhelyszék) 1868-ban jelenik meg, 1200 példányban, támogatás nélkül. Egy barátjának írt levélben Orbán Balázs így panaszkodik: „Reményeim egy része megghiúsult. Kormányi támogatásra, konzorciumra kevés a kilátás...” 250 támogató előfizetőre lenne szükség, hogy az értékes munka megjelenhessen, de mindössze 150 pártoló előfizető jelentkezik. Ezért a következő kötetek kiadása is hasonló nagy erőfeszítéseket követel.

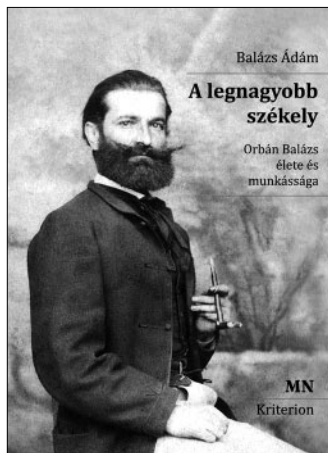
Balázs Ádám kiemeli: „Valószínűleg a Székelyföld az egyetlen magyar tájegység,

melynek korabeli nevezetességeiről és hétköznapi életéről ennyi részletes leírással rendelkezünk. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy Orbán Balázs enciklopédikus fő műve nemcsak a regionális önismeret kimeríthetetlen forrása, hanem az egyetemes magyarságé is.” Később, a könyv fogadtatása című fejezet végén így összegez: „Orbán Balázs egyszemélyes levéltári kutatásait és helyszíni gyűjtőmunkáját napjainkban tudományos intézetek sokasága folytatja. Jelzésértékű, hogy a 2016-ban publikált Székelyföld története című háromkötetes nagy monográfia huszonkét szerző közös munkája.”

A szerző fejezetekre osztva ismerteti Orbán Balázs életművének további állomásait. Bemutatja a politikusi, közeleti pályáját (1871-től haláláig országgyűlési képviselő), a Székely vértanúk emlékművének felállítását és az ehhez kapcsolódó rágalmazási pert, parlamenti interpellációit, az 1877-es székely légió szervezését, a szekjefürdői fürdőtelep felújítását, a mese- és mondagyűjtőt, az akadémiai székfoglalóját.

1889-ben jelenik meg a legnagyobb székely utolsó munkája, *Torda város és környéke*, mely szerves folytatása, kiegészítő része *A Székelyföld leírása* könyvsorozatnak. A vaskos kötet az országban megjelent városmonográfiák egyik legigényesebb, teljességre törekvő darabja.

Talán kevésbé ismert, hogy 1888-ban Orbán Balázs Torinóban meglátogatja Kossuth Lajost, aki megajándékozta őt egy dedikált fényképpel. Az 1899-es párizsi világkiállításra indított vonatszerelvények is megállnak Torinóban, hogy a 850 résztvevő találkozhasson az egykori kormányzóval. Az utazók közt van Orbán Balázs is, akire Párizsban is gazdag program vár. A látoga-

tás fénypontja Victor Hugo sírjának megkoszorúzása.

A 61 éves Orbán Balázs halálát nagy valószínűséggel lassan ölő, folyamatos mérgezés okozta, a mérget a szejkei birtok gondozója, háziasszonya keverte neki, aki ki is rabolta. A szelíd szívű, megbocsátó Orbán Balázst ügyvédje egy egész esztendeig kapacitálgatta, míg rá tudta venni, hogy aláírja a följelentést. Mivel nem volt családja, rendhagyó végrendeletében a magyar népet tekintette családjának, a magyar népet kívánta fő örökösévé tenni. Kérte, hogy szejkefürdői birtokán temessék el.

Budapesti gyászszertartásán Bartha Miklós képviselőtársa így búcsúztatja: „A Székelyföld legjobb fiát veszítette el... Műveid fennmaradnak. Mert ha a székelynek lesz jövője, gazdag és áldásos: úgy annak alapköveit te raktad le...”

Balázs Ádám, akárcsak az óriásbajuszú kemény székely főhőse, könyvéhez felkutatva a fellelhető hazai és külföldi levéltári forrásokat, szisztematikusan összegyűjtötte Orbán Balázs korabeli újságcikkeit, országgyűlési beszédeit, leveleit, felhasználta a kortársak leírásait, emlékiratait, teljességre törekvő feldolgozást készített. Könyve mégsem egy száraz szakmunka, hanem izgalmas, érdekesítő olvasmány, érdemes elolvasni, hogy megismerjük e különleges, mozgalmas, regényes életmű részleteit.

(Balázs Ádám: A legnagyobb székely. Orbán Balázs élete és munkássága. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár – Magyar Napló, Budapest, 2022. 244 oldal)

Udvarhelyi Nándor

NOVALIS MAGYARORSZÁGI IRODALMI ÉS ÉLETRAJZI KAPCSOLATAI

A *Novalis* név egy német költő, Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772–1801) felvett, irodalomban használt neve volt. A freibergeri Bányászati Akadémi-

án tanult, ahol az ásványtan terén Abraham Gottlob Werner professzor szellemi hatása alá került. Itt tanított bányaművelést Johann Friedrich Wilhelm von Charpentier professzor is, akinek a lánya, Julie von Charpentier lett a menyasszonya. Ezeknek a kapcsolatoknak a hatására a műveiben fontos szerepet játszanak a bányászati, ásványtani vonatkozások. Mivel Magyarország bányászata akkoriban Európában az egyik legjelentősebb volt, ez már magával hozott magyar utalásokat is, különösen a *Heinrich von Ofterdingen* című regényében. A műben egy *Klingsohr* nevű öreg költő és egy öreg bányász is magyarországi születésű. *Klingsohr* a darabban a bányászokat mint „fordított asztrológusokat” dicséri, akik a mélységet kémlelik, és abból nem a jövőt, hanem a múltat akarják kiolvasni. A bányász pedig lelkesen emlékezik hazája északi hegyvidékei ércben való gazdagságára. Maga Charpentier professzor kétszer is járt a felső-magyarországi bányavidéken, 1786-ban jelen volt Szklenón a Born Ignác által rendezett tanácskozáson, és ő is alapító tagja lett az első nemzetközi Bányászati Társaságnak.

Novalis tragikusan korán, 29 évesen halt meg. Később a magyarországi kapcsolatok volt menyasszonya, Julie von Charpentier életében váltak különösen fontossá. Abban az időben szintén a freibergeri akadémián ta-

nuló, és a Charpentier családhoz bejáratos fiatalember volt báró Podmaniczky Károly, aki – volt vőlegénye halála után – Julie-t feleségül vette. Az esküvőt még Freibergben tartották, de Podmaniczky Károly tanulmányai elvégzése után, 1805-ben hazajöttek Magyarországra. Itt férje először Nagyszében lett bányatanácsos, majd az aszódi családi kastélyba költöztek. Közös életükben aszódi otthonuk a magyarországi német nyelvű társasági élet egyik központjává vált. Julie egy németországi látogatásáról Kazinczy is megemlékezik egyik levelében. Julie még új házasságában is ápolta első vőlegénye, Novalis emlékét, tudjuk, hogy művei néhány eredeti kéziratát is magával hozta. Sajnos Julie is tragikusan korán, 1811-ben halt meg, gyermekszülés következtében. Podmaniczky másodszor is Németországból nősült, élete végéig tartotta a német családi és tudományos kapcsolatokat, – Wernerrel is levelezett. Személyes vallomása szerint két dolgot nem tudott egész életében elfogadni: első felesége, Julie, és tanítómestere, Werner halálát.

Gurka Dezsőnek sikerült megtalálni az egykori szarvasi evangélikus gimnázium könyvtárában a Julie temetésén elhangzott gyászbeszéd eredeti szövegét, amelyet forrásközlésként az eredeti német nyelven és magyar fordításban közöl a könyvben. Az emlékbeszéd szerzője Boszy Mihály aszódi, szlovák nemzetiségű evangélikus lelkész, aki valószínűleg fiatalkori jénai tanulmányai és ott megszerzett német műveltsége révén nyerte el Podmaniczky bizalmát. Boszyt a szlovák irodalomtörténet nemcsak saját művei, hanem első szlovák nyelvű Shakespeare-fordítása miatt is számon tartja.

Az egész könyv magyar változata egy német nyelven nemrég megjelent másik könyv részének. Ezt is ismertettünk már a Honismeret 2023/6. számában (*Gurka, Dezső*, Hrsg.: Mineralogische Konnotationen im 18. und 19. Jahrhundert.). Mindkét könyv olvasható online is a következő címen: <https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/tudastar>

(*Gurka Dezső*: Novalis magyarországi vonatkozású motívumainak életrajzi háttere. A Charpentier család kapcsolati hálójának irodalmi aspektusai. Gondolat, Budapest, 2023. 122 oldal)

Viczián István

ZSANA KÖZSÉG KÉPES TÖRTÉNETE

Bács-Kiskun megye számos településéről jelent már meg helytörténeti munka. Némelyik vastkos, elmélyült tudományos monográfia, némelyik a település történetének egy-egy fontos részlemét járja körül, ugyancsak tudományos alaposággal. De van, amelyik képekkel, régebbi és újabb képeslapokkal, fotókkal mesél a múltról a ma élőknek és a jövő generációknak. Ez utóbbiak közé tartozik a közelmúltban megjelent *Zsana története képekben* című könyv, amely Végső István történész, helytörténeti kutató munkája.

Zsana község, mint önálló település 1952. január 1-én „született”, tehát alig több mint két emberöltőt ölel fel története. Területe évszázadokon át Kiskunhalas határához tartozott, azaz a Kiskunság része, így szorosán kötődik, a IV. Béla királyunk által betelepített kun népesség magyarországi történelméhez is. Három pusztát foglal magában: Zsana, Kőkút és Eresztő. A térségben élt emberek története viszont sokkal régebbi időkre is visszanyúlik. Ennek nagy részét persze nem lehet képekkel dokumentálni, megmutatni. Az ősi időkről régészeti leletek, a későbbiekről legendák, anekdoták, színhagyományban fennmaradt történetek mesélnek. A könyv bevezető, „Múltidéző” fejezete ezekből is felmutat több fontos momentumot. Szó esik a Zsana név eredetéről, az egyes határrészek, mint például Lándzsás, Cziprus, Kakashegy és más, régmúltból hagyományozódott helynevek lehetséges magyarázatáról. Az előd településről, arról a középkori faluról, amelyet feltehe-

tően 1566-ban török-tatár hordák felégettek, elpusztítottak. Olvashatunk Kőkútról, a híres, hírhedt kőkúti csárdáról és azokról, akik ott mulattak: a pásztorokról, betyárokról. Az elbukott 1848/49-es szabadságharc után erre bujdosó honvédtisztek – Gracza Antal és Záhonyi István – meggyilkolásáról. Macska Rózáról, a környék elhíresült javasasszonyáról, aki gyógyfüvekkel kezelte a hozzá forduló betegeket, sok esetben sikeresen, mert meggyógyultak, mégis többször bírósági eljárás indult ellene. És természetesen az itt megtelepedett tanyás, földművelő emberekről. *„Ők a régi zsanai, eresztői, kőkúti emberek voltak azok, akik azt vallották, hogy a homok él, a homok gazdag, a homok megjutalmaz, csak kitartó szorgalom és szerető gondoskodás kell hozzá”* – írta róluk Czákó Ferenc *Szükebb hazám Zsana* című, korábban megjelent könyvében. Ír még a szerző arról a gyötrelmes küzdelemről, amit az itt élő emberek folytattak azért, hogy a sivár homokból kicsikarják a mindennapi megélhetéshez szükséges forrásokat, a homoktól elvett „jutalmat”. A mostoha környezettel, természettel küzdő emberek sorsába a történelem eseményei is beleszóltak – tatár- és törökdúlás, szabadságharcok, világháborúk közvetlenül vagy közvetetten mind érintették az itt lakókat. Legtöbbször úgy, hogy még több testi, lelki, anyagi terhet rakott vállukra.

A *Múltidéző* végül bemutatja a község címerét, ami az ezredforduló idején készült el, Rácz-Fodor Katalin tanárnő tervezésében. Kék mezőben, aranyhomokon egy juhász látható a jellegzetes „gamós-bottal” és báránnyal, utalva az évszázadokra viszszerződő, hagyományos tevékenységre, a legeltetési állattartásra, juhászatra. *„A címerpajzson látható a Nap, a Hold és a csillagok, amely azt fejezi ki, hogy milyen dolgos nép élt itt.”* (34. old.)

A bevezető történeti összefoglalóhoz, mint azt a sok – újságokból, korábbi néprajzi kutatók munkáiból vett – szövegek közli idézet, valamint a kötet végén található ter-

jedelmes forrásjegyzék is tanúsítja, alapos kutatómunkát végzett Végső István.

A többiről, az utolsó száz évről már a képek beszélnek, mesélnek.

Végső István írta, szerkesztette a kötetet, de természetesen csapatmunka eredménye. A közvetlen segítő Paplógó Irén és Szőnyi Gábor volt, de segítő munkatársnak kell tekinteni mindazokat – magánszemélyeket és intézményeket – akik a sok-sok képet, és a hozzájuk kapcsolódó adatokat rendelkezésre bocsátották. Szerencsére szép számmal voltak ilyenek. A könyv hetvenöt magánszemély és négy intézmény nevét tünteti fel a 289. oldalon. (Ténylegesen több, és talán érdemes itt pótlólag megemlíteni a nevüket is: Krizsák Józsefné, Simon László, Stauth István, Takács Gyula.) Segítőkéz magánszemélyek, intézmények megközelítőleg hatszáz fotót bocsátottak a szerkesztők rendelkezésére. A legtöbbet – mintegy kilencvenet – az Ady Endre Művelődési Ház és Könyvtár adta, ami azt mutatja, hogy ők maguk is gyűjtik, őrzik a község életét, eseményeit megörökítő fotókat. A legtöbb magánszemély egy-két, de néhányan tíznél, sőt húsznál is több képpel segítettek a kiadvány létrejöttét. A legkorábbi datált fénykép 1928-ból való, és az évszámok sora 2022-ig terjed. Mondhatjuk, hogy kevés híján száz évet mutatnak meg a képek.

A közel hatszáz fotográfia nagyon nagy mennyiség. Szükségszerű valamilyen szempont alapján rendszerezni, csoportosítani őket. Ennyi kép esetében ez sem egyszerű feladat. Lehetnek, vannak átfedések. Kerestelők, elsősorban az egyházi élet része, de egyben családi esemény is, mint ahogy jórészt az a községi, iskolai rendezvények többsége. A felosztás természetesen szubjektív, de véleményem szerint sikerült a csoportosítást jól megoldani tíz témakör, tíz fejezet létrehozásával. Ezek: Egyházi élet, Családi fotók, Oktatás, nevelés, Katonafotók, Események, Hagyományok, Sport, Gázkitörés, Gazdasági élet, Településképek. Minden fejezet előtt rövid, a témához kap-

csolódó bevezető található, amiből sok érdekességet tudhat meg az olvasó.

Záróképpen a község kitüntetettjei szerepelnek, ám róluk sajnos nincs fénykép. Pedig egy-egy portrét ők is megérdemelték volna!

A legtöbb felvétel (137) az egyházi életet mutatja be. Zsana község lakosainak többsége katolikus vallású. „1952-ben szentelték fel, és adták át a zsanai római katolikus templomot. Neve természetesen utal a titulusára (védőszent): Szűz Mária a Világ Királynője templom.” (37. old.) Ennek megfelelően elsőáldozásról, bérmálásról, búcsúról találunk itt több képet. Ezek mellett természetesen, keresztelő és a legnagyobb számban esküvői fénykép látható. Utóbbiak hűen tükrözik a változást, ami mindenütt, így Zsanán is történt. Beállított, műtermi felvételek után a természetben, parkban, kertben készült fotók is megjelennek. Ez már a modern világ, a mai élet divatja. Nagyszülők, szülők, és a mai, fiatalabb generáció pillanatképei megmutatják, hogy a hagyomány, a régi szertartás él, de új köntösben.

„A család, mint a nemzet építőköve elengedhetetlen egysége a községnek is. Az állami, egyházi ünnepek, közösségi élet, baráti körök mellett a családi események mindmáig meghatározóak.” (95. old.) A családi fotók is sok jeles – meghatározó vagy éppen vidám pillanatot mutatnak be a zsanai embereknek, családoknak. A családi csoportképek, portrék mellett ünnepeket is megörökítettek: születésnap, mikulás, karácsony, házassági évforduló. Kedves szokás, ünnepélyesen, templomban a házassági fogadalom megújítása. Három képet őriz a könyv erről, de ezeken tizenöt házaspár látható. Van köztük, aki öt évvel korábbi fogadalmát újította meg, de olyan

is, aki hatvanöt évvel korábban kötött házasságot.

Alsózsánán 1913-ban létesült tanyasi iskola, majd fokozatosan minden határrészen. Az 1960-as, 70-es években, a „... korszak tanyavilág-ellenességével és az elvándorlással együtt a külterületi iskolák vége is elérkezett.” (119. old.) A tanyai iskolák megszűntek, de helyettük a falu központjában épült iskola, majd óvoda és bölcsőde is. Kirándulás, szemétygyűjtés, farsangi bál, mesemondó verseny – csak néhány téma a sokrétű képanyagból. Természetesen sok-sok közös kép óvodai csoportokról, iskolai osztályokról, ballagásról. Összesen száznál is több felvétel mutatja be az oktatás-nevelés emlékezetes pillanatait. De sajnos a gyermekek számának csökkenését is!

Falunap, traktoros verseny, szüreti felvonulás, bálók, vadászatok, kopjafa-avatás, a színjátszó kör előadásai, Anyák napi ünnepség – és hosszan lehetne folytatni az események sorát, amit a település közösségi életéből láthatunk a kiadványban. Szerepel az 1979. évi gázkitörés, amely országos-, sőt világhírűvé tette Zsanát, de megjelenik egy érdekes szokás is, a lakodalmak végén a „szalmakazal széttáncolása”. Sajnos ez utóbbi eredetéről, háttéréről semmit nem árul el a könyv.

A sok-sok felvétel óhatatlanul arra készíti az olvasót – vagy inkább nézőt? –, hogy újra és újra visszalapozzon, belefeledkezve a szemlélődésbe, keresve a már látott nevet, arcot, sőt arra, hogy többször kézbe vegye, lapozgassa a könyvet. Az ismeretlen emberek, ismeretlen arcok, nevek végül észrevétlenül ismerőssé válnak, még a kívülálló számára is. Látjuk a kis óvodásokat néhány évvel később iskolásként, az elsőáldozó gyermeket utóbb katonaként. Többek kö-

zött Felhő Viktóriát, – megérdemli, hogy e helyen is megemlítssem a nevét, mert kiváló fiatal birkózó, Zsana büszkesége –, akit óvodásként, általános iskolásként is láthatunk, és látjuk küzdeni tizenhét évesen az Európa Bajnokságon. Az esküvői fotók sorában ott találhatjuk az egymást követő generációkat. A szülők képei mellett az időközben felnövekedett gyermek házasságkötését, az esküvőt és a házassági fogadalom megújítását ötven év elmúltával.

Czakó Ferenc *Szűkebb hazám Zsana* című munkájában „évtágyerjesztőként”, a teljességre törekvés szándéka nélkül, 2001-ben megjelentette a község régi és mai történetét ismertető könyvét. A bevezetőjében ezt írta: „szinte parancsolóan következett, hogy megírják, megőrizték a község régmúltjának, s mai napjainak történéseit, az itt élt emberek gigászi küzdelmének eseményeit, hogy szíves emlékként átadhassák azt a ma fiataljainak gondos megőrzésre, tisztelegve is egyben az elődök emléke előtt.” A Zsana Önkormányzata kiadásában megjelent tet-szetős, szépen kivitelezett könyv, a történeti áttekintés mellett is inkább „képes krónika”. Szíves, sőt színes emlékként átadható fiataloknak és idősebbeknek, mindenkinek. A képek beszélnek, mesélnek a könyvben! Nem Zsanáról, – emberekről. Zsanai emberekről. Azokról, akik munkájukkal építet-ték, építik, szépítik Zsanát, a pusztát, 1952 óta a községet. Tehát ez a könyv mégiscsak ZSANA TÖRTÉNETE KÉPEKBEN!

(Végső István: Zsana története képekben. Zsana Önkormányzata, Zsana, 2023. 294 oldal)

Ádám András

FÉNNYEL ÍRT TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

Már küllemében is megnyerő kötetet tarthat a kezében, aki fellapozza az *Isaszegi Helytörténeti Füzetek* néven induló sorozat *Isaszegi képességek* címmel megjelent

első kiadványát. Az Eto-Papp Beáta és dr. Székely András Bertalan által szerkesztett helytörténeti fotóalbum a Gödöllői-domb-ság kapujában fekvő település fotográfiában elmondható történetének bemutatására vállalkozik, ahogyan az alcím – *Pillanatfelvételek a 20. század első feléből* – is jelzi, a múlt század első öt évtizedére fókuszálva.

A kiadvány népszerű témát dolgoz fel népszerű formában. Az online térben az elmúlt években fénykorát éli a némaságra ítélt fotógyűjtemények, a sublót alján szunnyadó családi fényképalbumok közkinccsé tétele. Az interneten közzétett fotók legtöbbször települések szerint rendezve alkotják a vizuális helytörténetírás forrásait. Könnyen elérhető, tömeges megjelenésük a „fényvel írott történelem” nyomtatott formában történő publikálására is ösztönző hatással van. A fényképeket központba helyező várostörténeti kiadványok egyébként is jelentős hagyományokkal rendelkeznek határon innen és túl. A kisebb-nagyobb települések régóta törekszenek – a lokálpatriotizmus erősítése vagy a reprezentáció jegyében – helytörténeti fotóalbumok kiadására. Magyarországon az 1979-ben *Budapest anno* címmel megjelent – Klösz György korabeli fotográfiáit tartalmazó –, több kiadást is megélt kötet sikere jelezte a történettudomány felismerését: a fényképezés új forrástípust teremtett. A rendszerváltozást követően sorra jelentek meg a települések múltját fotókkal dokumentáló kiadványok. Csak néhányat említve közülük: *Kiskunhalas anno...*, *Pécs egykor és ma*, *Szentes régi képes levelezőlapokon*, *Újpest hőskora képekben*, Vofkori György erdélyi városok – Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda és Csíksomlyó – múltját dokumentáló „sorozata”, vagy a közelmúltban kiadott *Dunakeszi képeslapokon*. Ezeknél a helyismereti munkáknál egyértelműen a képi forrásanyag a kiindulási pont, a fénykép nem a szöveg illusztrációjaként szerepel. S hogy miért fontos ez? Szinte már trivialisnak

számít, hogy a megírt és a megélt történelem többnyire nem azonosak egymással. A fotó hiteles, képi dokumentumként a megélt, ún. „privát történelem” megidézésére ad lehetőséget.

Fentebb már említettük, hogy a világhálón tömegével megjelenő, helytörténeti jelentőségű fényképanyag hatással van a nyomtatott helyismereti fotóalbumok kiadására. Ahogyan Eto-Papp Beata szerkesztő előszavából megtudhatjuk, a most tárgyalt kötet megjelentetésének ötletét is egy internetes közösségi oldalon korábban közzétett isaszegi képeslap- és családi fotógyűjtemény adta, amelynek anyaga – sok más forrással kibővítve – a jelen kiadvány alapját képezi. A kötetbe beválogatott majd háromszázötven fénykép és képeslap a település 1900–1950 közötti múltját idézi fel, kelti életre.

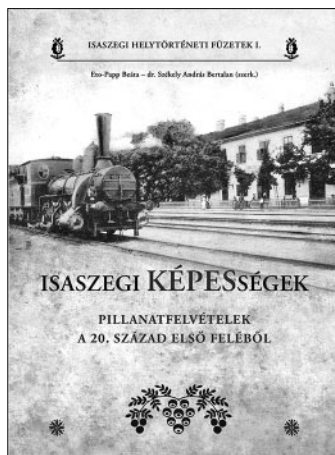
Az egykori kis szlovák falu e fél évszázad alatt jelentős változásokon ment keresztül, mind a lakosság ugrásszerűen gyarapodó számában, mind nemzetiségi megoszlásában, mind foglalkozásának átalakulásában. A változás láthatóvá vált az épített környezetben, a civil élet megnyilvánulásaiban. Mindez nyomon követhető az ismeretlen és az ismert fényképezés munkáin. Utóbbiak közül az Isaszegen a harmincas évek közepén műtermet üzemeltető Bérci Lászlóról a kötet elején – Kincses Károly fotótörténész tollából – részletes életrajzot is olvashatunk.

A fényképanyagot a szerkesztők hat fejezetre osztották, fejezetcímeknek népdalok egy-egy sorát, valamint Ady Endre *Intés az őrzőkhöz* című versének részleteit adva. (A költemény egy versszaka a könyv elején kiemelve is szerepel, még inkább hangsúlyozva a költő emlék- és értékmentésről szóló üzenetének és a kötet céljának kapcsolatát.)

Az *Isaszegen véges-végig, végig* című fejezet a település épített-tárgyi emlékeit mutatja be, döntően képeslapokon keresztül. A tematika szerint rendezett dokumentumokon a látképek és az utcaképek mellett feltűnnek Isaszeg egykori malmai, vendéglői, kereskedései, az egyházi épületek, a községháza, az elemi iskola emeletes tömbje, a Honvéd- és az I. világháborús emlékmű, valamint a vasútállomás. A következő, *Történet szépek*

című rész különböző társadalmi eseményekről készített felvételeket tartalmaz. Képeket láthatunk az 1849-es isaszegi csatában elhunyt honvédek sírjainak koszorúzásairól, a vasutas- és iparos körök zászlószenteléseiről, vagy az I. világháborús emlékmű avatásáról. A harmadik fejezet a *Jól gondold meg rózsám elejét, utoljárt* kezdetű népdalról kapta a címét, amely egyfajta bölcs tanács a házasságra

készülőknek. A kezdőképeken fiatal lányokat és fiúkat láthatunk helyi viseletben. Ezt követően az anyag első világháborús, majd két világháború közötti katonaképekre vált, hogy azután a fejezet végén menaszonyokról és vőlegényekről, házaspárokról, esküvőkről és lakodalmakról készült fotókkal térjen vissza a fejezetcím által sugallt tárgyhoz. A *Szívek távoli mosolya* című rész a gyermekekre, családokra fókuszál, míg a *Bor, búza, gabona, bőven legyen benne* fejezetben mezőgazdasági munkákról, iparosokról, vendéglőkben poharazgató társaságokról, szüreti multságokról, isaszegi labdarúgókról és Gyarmati József tőzegtelepi strandján fürdőzőkről készült képek között böngészhetünk. A záró szakasz, amely az *Őrzők* nevet kapta, a település előljáróinak, híres személyiségeinek (köztük a néhány nyáron át Isaszegen gyógyuló Tóth Árpád költő, vagy a településen gyógyszerárát

működtető első magyar okleveles gyógyszerésznő, Thinagl Szerafin), továbbá műkedvelő színjatszók, csendőrök és tűzoltók, cserkészek, zarándoklatok és körmenetek fényképes gyűjteménye.

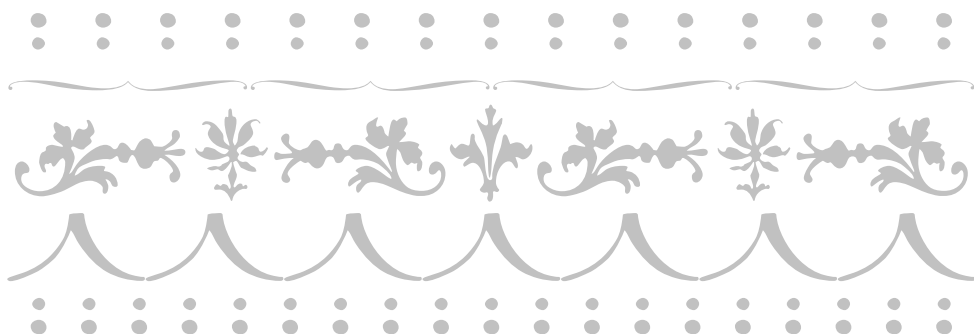
A képi anyagot a fotók tartalmáról szóló rövidebb-hosszabb információk kísérik. Ahol ismert volt (és többnyire az volt), feltüntették a kép keletkezésének dátumát, ahol tudták, a készítőjének nevét is. De többször találkozhatunk a különböző témákat megvilágító korabeli újságcikk-, regény- és versrészletekkel is. A kötetet a felhasznált források felsorolása, valamint egy részletesen adatolt képjegyzék zárja. A változó minőségű fotóanyag szakmailag színvonalas feljavítása a képszerkesztő dr. Székelyné Opre Mária alapos keze-munkáját dicséri. Mindenképpen meg kell említeni a kiadvány arculatát megálmodó Kiss Maja nevét, akinek – népi motívumokat felhasználó – ízléses munkája is kiemeli a kötetet a hasonló, településtörténeti képes albumok sorából.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az Isaszegi Helytörténeti Füzetek (amelynek hetvenes évekbeli előzményéről, a négy számot megélt Isaszegi Adattári Közleményekről

dr. Dürr Sándor díszpolgár visszaemlékezésében olvashatunk) első kötete betölti azt a szerepet, amire vállalkozott. A Csatangoló Tánccsoport és Hagyományörző Egyesület kiadásában megjelent képes múltidézésre bizonyára sok isaszegi lesz kíváncsi akár lokálpatriotizmusból, akár nosztalgiából. A városban élő, és annak múltját jól ismerő szerkesztők kiváló munkájának köszönhetően nem is csalódnak majd. A kötet nemcsak a „hátradőlős”, múltba révedő lapozgatásra, hanem a monografikus látókör befogadására és mélységek megpillantására is alkalmas. Valószínűleg minden helybéli és elszármazott isaszegiben felerősíti majd az érzést, amelyet a könyv végén közölt Sík Sándor versrészlet utolsó sorai hordoznak: „A révbe gályánk mindig visszafut. / Nincs máshol életünk és nincs halálunk: / Élve vagy halva mindig visszajárunk / Öreg szívedre, isaszegi út.”

(Isaszegi KÉPESségek. Pillanatfelvételek a 20. század első feléből. Szerk. Eto-Papp Beáta – dr. Székely András Bertalan. Isaszegi helytörténeti füzetek I. Csatangoló Tánccsoport és Hagyományörző Egyesület, [Isaszeg], 2023. 231 oldal)

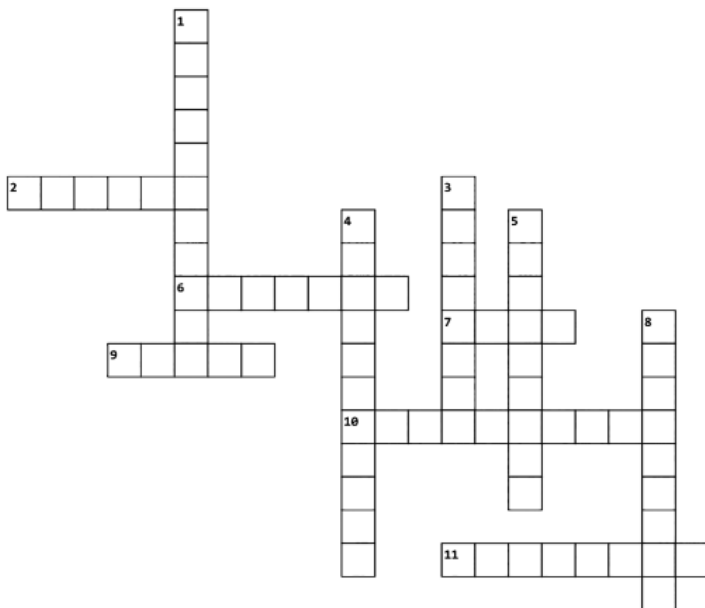
Lőrincz Róbert

REJTVÉNY

Jelen lapszámunk rejtvénye az LI. Országos Honismereti Akadémiának helyet adó Esztergom városhoz és térségéhez kapcsolódik. A rejtvényt Juhász Zoltán András állította össze. A helyes megfejtők között egyéves Honismeret-előfizetést, valamint ajándékcsomagot sorolunk ki.

A beküldési határidő: 2024. július 15.

1. Az érsekséget a törökök előtt Várdai Pál ebbe a városba menekítette. **2.** Mátyás halálakor esztergomi érsek. **3.** Prágai püspök és vártanú, valószínűleg ő keresztelte Vajkot. **4.** Dobozi Mihály-féle csata valódi helyszíne. **5.** A nyergesi Sánc-hegy erődjének neve. **6.** A magyar költői nyelv első nagy lírikusa, 1594. május 19-én kapott halálos sebet. **7.** Ennél a településnél gyűjtötte össze István a Koppány elleni hadait. **8.** Városi tanácsos, végrendeletében 2538 kötetes könyvtárát a városra hagyta, 1844-ben. **9.** (...) János, Janus Pannonius nagybátyja, esztergomi érsek. **10.** „A mantuai herceg udvari muzsikusa”, 1695-ben járt Esztergomban. **11.** 1224-ben Esztergomban alapították első magyarországi kolostorukat

Előző rejtvényünk nyertese: Tornyai János (Székesfehérvár)

Visszaküldendő szelvény	
Beküldő neve:	
Címe:	
E-mail-címe:	
A helyes megfejtés:	

HELYREIGAZÍTÁS. A 2024/2. számunkban közölt *Kincsem feladat* a Történeti fizika példatár II/5. számú feladataként jelent meg. *Szabó Róbert*: Történeti fizika példatár. I. köt. Mechanika. ELTE Fizika Doktori Iskola. Budapest, 2021. 30.

A Honismeret folyóirat közlési szabályzata

A KÉZIRAT ELKÉSZÍTÉSÉNEK LEGFONTOSABB SZABÁLYAI:

1. A kéziratokat word formátumban kérjük leadni.
2. A kéziratban csak a legszükségesebb formázásokat végezzük el: sorköz, betűméret egyezésítése, a szabályzatban feltüntetett szövegelemek kurziválása (dőlt betűssé tétele). A kiemeléseket, fettelést (betűvastagítást), a sorszámozás, címfokozat funkció használatát kerüljük.
3. A hivatkozásokat lábjegyzetbe tesszük.
4. Amennyiben a kézirat nem lábjegyzetelt, a végén forrás- és/vagy irodalomjegyzék feltüntetése kötelező. (Kivéve esszé, beszámoló, recenzió stb. esetén.)

A KÉZIRAT ELKÉSZÍTÉSÉNEK SZABÁLYAI:

1. Formátum

A szöveg leadásának formája .docx kiterjesztésű Word dokumentum, Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, 1,5-ös sorköz, a törzsszöveg sorkizárt.

A szövegen csak a legszükségesebb formázásokat végezzük el. A dokumentumban ne használjuk a Word számozás, illetve listázás funkcióját, és ne használjunk se félkövér betűt, se aláhúzást.

A főcímet, illetve az alcímeket követő második bekezdésétől kezdjük beljebb a bekezdések első mondatát a „Tab” billentyű használatával. A bekezdések között ne legyen automatikus térköz (vagyis az értékeket bekezdés előtt és után is állítsuk 0-ra). A címsorokat egyszerűen zárjuk balra, és csak az előttük és utánuk beszűrt sorközzel különítsük el. A címstruktúrában (azaz alcímek esetében) ne használjunk számozást, és írjuk félkövér betűvel.

2. Hivatkozások

A tanulmányok esetében a hivatkozásokat lábjegyzetbe tesszük. Amennyiben nem jegyzeteljük meg írásunkat, úgy annak végére egy irodalomjegyzéket készítsünk a felhasznált forrásokról.

A lábjegyzetben alapszabály, hogy először teljesen kiírjuk a hivatkozott munkát (Szerző: Cím. Alcím. Kiadás helye, kiadás éve. Oldalszám.), majd ugyanannak második hivatkozásánál már rövidítéssel használjuk:

Rómer Flóris: A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. 33.

Rómer 1860, 33.

Amennyiben közvetlenül egymást követő lábjegyzetekben azonos műre és oldalszámra hivatkozunk, használjuk az Uo. (ugyanott) rövidítést. Ha a mű azonos, de az oldalszám eltér, azt a következő módon tüntetjük fel: Uo., 42.

További szabályok:

- A szerzők és szerkesztők nevét dőlt betűvel (kurzíválva) írjuk, de csak a lábjegyzetben, a főszövegben nem.
- A többszerzős tételeknél a nevek között nagyköötjel (ALT+0150 vagy CTRL+) áll (a nevek között a nagyköötjel nem tapad, azaz betűhely van a nagyköötjel előtt és után is; a második hivatkozásuknál azonban a két vezetéknev között tapadva használjuk, pl. *Katona–Ráday*).
- Ha egy hivatkozáson belül több tételre hivatkozunk, az egyes tételeket pontosvesszővel választjuk el egymástól.
- Második hivatkozás esetében ugyanazon szerző ugyanabban az évben megjelent munkáit az évszám után írt kisbetűvel különítjük el: *Rómer* 1873a, 99.; *Rómer* 1873b, 27.
- Amennyiben a hivatkozott tételnek nem ismert a szerzője, a második hivatkozás a rövidített címmel történjen: A mű/dokumentum rövidített címe..., 138.
- Az oldalszámok és az évszámok után pontot teszünk.
- A „től-ig” oldalszámok között nagyköötjelet használunk, és csak a második oldalszám után teszünk pontot: 18–32. Az oldal egyik rövidítését (o., p. stb.) sem használjuk.
- Ha a jegyzetekre vagy képekre az oldalszám megadásával hivatkozunk, akkor a hivatkozást vesszővel választjuk el az oldalszámtól. A „jegyzet” szó rövidíthető (j.). Az idegen nyelvű kötetben, tanulmányban közölt képekre hivatkozáskor használhatók a „kép”, illetve „tábla” szavak adott nyelven megszokott rövidítései is, pl. Abb., Taf., Fig., Ill., Pl. stb. (A képekkel kapcsolatban lásd még lejjebb.)
- Amennyiben egy lábjegyzetben több hivatkozás szerepel, azokat a megjelenés éve alapján növekvő sorrendbe rendezzük.

A hivatkozott (vagy felhasznált) források adatainak pontos feltüntetése a lábjegyzetekben (és az irodalomjegyzékben):

Kötetekenél:

Jolsvai András: Az újpesti személy. Budapest, 2005.

Forrai Katalin: Az óvodai zenei nevelés, mint az iskolai énektanítás alapja. In: Kodály szemináriumok. Szerk. Erdeiné Szeles Ida. Budapest, 1982. [78–91] 79.

Halász Péter: Mozgalmunk tükre. Harmincötödik évfolyamába lépett a Honismeret folyóirat. In: *Halász Péter*: Hol ér véget a múlt...? Hat évtized a honismeret szolgálatában. Budapest, 2014. 20–26.

„Mi célod volt más, mint az emberiség boldogítása?” Beszédek és tanulmányok báró Eötvös József halálának 150. évfordulója alkalmából. Szerk. *Cieger András – M. Lovas Krisztina*. (Bibliotheca Humanitatis Historica 21.) Budapest, 2023.

Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Szerk. *Ablonczy Bálint* et al. Budapest, 2002.

Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. (Rubicon könyvek) Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007.

Katona Tamás – Ráday Mihály: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. II. A száműzöttek nyomában. Szerk. *Csorba László*. Budapest, 2019.

Folyóiratoknál:

–th –n [Mikszáth Kálmán]: Podmaniczky Frigyes 1824–1907. Vasárnapi Ujság, 54. évf. 1907. okt. 27. 43. sz. 1–2.

Kováts Dániel: A „Honismeret” és az ifjúság. Honismeret, 50. évf. 6. sz. 81–88.

Magyarázatok további példákkal:

A szerzők és szerkesztők neve

A nem magyar szerzőnevek esetében is mindig a vezetéknev szerepel az első helyen, és azt vesszővel elválasztva követi a keresztnév, amelyet nem rövidítünk: *Wernisch, Jörg*: Glockenkunde von Österreich. Lienz, 2006.

Kettőnél több szerző, illetve szerkesztő esetén használható az első név megadása után az „et al.” rövidítés: *Hanusz Árpád et al.*: Kállósemylén. (Száz Magyar Falu Könyvesháza). Budapest, 2002. 123.

Egy kötet szerkesztőinek jelölésére magyar nyelvű kiadványok esetében a mű címét követően a Szerk. rövidítést alkalmazzuk. Lásd például:

Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. (Rubicon könyvek) Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007.

Idegen nyelvű tételek esetében a szerkesztőknél az adott nyelv bevett rövidítéseit használjuk: ed., Hrsg. stb.

Címek

A kötetek címe után pontot teszünk.

A sorozatcím a kötet címe után következik, zárójelben (lásd fentebb).

Ha a cím idézetet is tartalmaz, normál kettős idézőjelet használunk: „abc”.

A tételek címének írásmódjánál érvényesítsük az egyes nyelvek hagyományos írásmódbeli sajátosságait (példák: magyar, francia, olasz stb.: a cím szavai kisbetűsek; német: a főnevek nagybetűvel kezdődnek; angol: a névelők és prepozíciók kivételével a szavak egyégesen nagybetűvel kezdődnek).

Kiadó, a kötetek kiadási helye

A kiadó nevét ne adjuk meg, csak a megjelenési helyet.

Ha több kiadási hely van, a városnevek között nagyköötjel áll. Ha minden városnév egytagú, akkor a nagyköötjel tapad, ha van köztük többtagú név, akkor a nagyköötjel előtt és után betűhely van: Budapest–Kolozsvár, de: London – New York.

Tanulmánykötetben vagy folyóiratban megjelent cikkek

Tanulmánykötetben szereplő írásnál – a szerkesztő(k) neve előtt – az „In:” elemet használjuk (lásd fentebb).

Többkötetes kiadvány valamely kötetében szereplő írásra hivatkozáskor az alábbi formát használjuk (a leírásban nem kell jelölni a teljes kötetszámot):

Salamon Ferenc: Budapest története. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. IX. köt. Budapest, 1893. 57.

Folyóiratban megjelent cikk esetében a folyóirat címe előtt nem használunk „In:”-t. A szerző, a megjelenési év és a tanulmány címe után, attól ponttal elválasztva a folyóirat

neve következik (utána vessző), ezt követi az évfolyam és „/” jellel elválasztva a lapszám száma (mindkettő arab számokkal jelölve), végül pedig az oldalszám (előtte a tanulmány „től–ig” oldalszáma szögletes zárójelben, lásd fentebb).

A heti- és napilapoknál az évfolyam után a megjelenési év, hónap, nap is kell (a hónapok rövidítve, lásd: jan. febr., márc. stb.), például:

Vasárnapi Ujság, 54. évf. 1907. okt. 27. 43. sz. 1–2.

Oldalszámok megadása

Az oldalszámok között nagykötojel áll. Az oldalra utaló rövidítést nem használunk. Ugyanazon kötetben vagy lapszámban több részletben (avagy két nyelven) közölt cikknél az oldalszámcsoportokat pontosvesszővel választjuk el.

Ha az adott oldalon jegyzetre vagy képre is hivatkozunk, annak a számát vesszővel választjuk el az oldalszámtól, és a jegyzet száma után pont áll. A „jegyzet” szó rövidíthető (j.).

Speciális hivatkozott tételek

Online megjelent, illetve online elérhető publikációkra való hivatkozáskor elegendő a szerző, cím és évszám mellett a pontos URL-cím feltüntetése; az utolsó hozzáférés adatait nem szükséges megadni. Használható – például a <https://bit.ly/> rendszere szerint – rövidített URL-cím is.

A kéziratok, a doktori vagy habilitációs értekezések esetében a következő sorrendben közöljük az adatokat: szerző, cím, a kézirat jellege, zárójelben az intézmény, végül a hely, évszám, például: *Nemerikényi Zsombor*: Magyar László térképészeti munkájának összehasonlító elemzése. PhD értekezés (ELTE TTK). Budapest, 2008.

Levéltári, kéziratári forráskiadványok esetében a bevett – a kiadvány címéből összeállított – betűcsoport-rövidítés szerepeljen, az alábbi formában: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Közzéteszi *Wenzel Gusztáv*. Pest–Budapest, 1860–1874 (a továbbiakban: ÁÚO). IV. 40.

A levéltári forrásokra hivatkozás formája a levéltári jelzet, amely a levéltár hivatalos nevével kezdődik (a bevett rövidítéssel megadva), ezt követi a fondjegyzék kódszáma, a csomó, a sorszám és a folio- vagy oldalszám:

Vörösmarty Mihály: Szózat. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (a továbbiakban: MTA K Kt.), Vörösmarty Mihály hagyatéka. K721/I. fol. 47.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai. Családi fondok, levéltárak. A Barkóczy család iratai. A család által rendezett iratok (a továbbiakban: P 21), nr. 184.

3. Idézetek

A szövegbe illesztett idézetet (akár magyar, akár idegen nyelvű) tegyük idézőjelbe és írjuk dőlt betűvel. Az idézetben belüli idézethez magyar szövegben ezt a jelet használjuk: »abc« (Alt+0187 / Alt+0171). Egy, az idézett szövegben szereplő idegen szó jelentésének megadásakor vagy a lábjegyzetben, vagy a főszövegben, (nem kurzívált) szögletes zárójelben adjuk a magyarázatot. „...*az általa épített kohérer* [az elektromágneses hullámok vételére alkalmas eszköz] és oktatási célokra szerkesztett távíró...”

4. Kurziválás és rövidítés

A főszövegben csak az idegen szavakat, a műcímeket és az idézeteket kurziváljuk.

A lábjegyzetekben és/vagy az irodalomjegyzékekben csak a szerzők és szerkesztők nevét kurziváljuk. *Katona Tamás – Ráday Mihály: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. II. A száműzöttek nyomában.* Szerk. *Csorba László.* Budapest, 2019.

A kurzív szövegrészt követő írásjel (tipikusan: a vessző, a pontosvessző és a kettőspont) nem dőlt.

Az évszázadokat és évezredekét arab számokkal jelöljük. A „század”, „évezred” megjelöléseket nem rövidítjük, például: (Kr. u.) 12. században.

A hivatkozásokban gyakori „lásd” szót nem rövidítjük; ugyanígy a „című” szót sem. Használható viszont a vö. („vesd össze”) és az uo. („ugyanott”) rövidítés.

A „például” és az „illetve” szavakat a főszövegben lehetőleg ne rövidítsük, de lábjegyzetben rövidíthetők.

A lábjegyzetben vagy a felhasznált irodalomjegyzékben a „szerkesztő” Szerk. rövidítése mellett még rövidíthetjük a „Sajtó alá rendezte” megjelölést S. a. r. alakban vagy az „Összeállította” szerepelhet rövidítve is: Összeáll.

5. A kézirat mellékletei

Felhasznált irodalom

Az irodalomjegyzékben a felhasznált művek, dokumentumok adatainak közlése megegyezik a lábjegyzeteknél feltüntetettekkel. A jegyzék tételeit a szerzők neveinek (ismeretlen szerző esetén a mű címének) ábécésorrendjében kell feltüntetni, és az egyes műveket pontosvesszővel válasszuk el, például:

Für Lajos: Trónfosztás Debrecenben. In: Sors és történelem. Budapest, é. n. 171–208.; *Hermann Róbert:* Görgei és a trónfosztás. In: Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásából 1992–2016. Szerk. Kiss Vendel és Szamadó Emese. Komárom, 2016. 53–94.; *Kosáry Domokos:* Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. (História Könyvtár. Monográfiák.) Budapest, 1999.; *Révész Imre:* A Függetlenségi Nyilatkozat viszontagságai. Szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. VI. köt. 1–2. sz. 1955. 83–111.

Levéltári, kéziratári források felhasználása esetén, ha nem jegyzeteljük meg írásunkat, akkor egy **forrásjegyzéket** készítsünk és az irodalomjegyzék előtt közöljük.

Képek és képjegyzék

A szöveghez tartozó képfájlokat kérjük folyamatosan beszámozni, azaz a fájl nevének első tagja a sorszám (01, 02 stb.), a fájlnev második tagja pedig lehetőleg a tárgy, kép megnevezése legyen.

A képek elvárt felbontása: min. 300 dpi, formátuma: TIFF vagy JPEG.

A képek javasolt helyét a törzsszövegben zárójelben jelöljük, ebben a formában: (1. kép), és a kézirathoz külön képjegyzéket csatoljunk, amely tartalmazza a képek sorszámát, leírását (a javasolt képcímet), esetleg a fájlneveket is. A leírást – különösen műtárgyfotók esetében – kérjük a következő adatokkal is kiegészíteni: a fotós neve (ha tudjuk), a műtárgy őrzési helye.

Például: 02. kép Podmaniczky Frigyes 1861-ben (Mayer György felvétele, MNM Történelmi Fényképtár)

A folyóiratban megjelent képeknél kérjük a folyóirat nevét, valamint a megjelenés dátumát is feltüntetni.

A közgyűjteményből származó képek esetében kérjük a szerzőt, hogy szerezze meg annak közlési engedélyét.

A tárgyleírások esetében a méretet megadó számok közé nem x, hanem szorzásjel kerül (a magyar billentyűzeten: ALT GR +Ú), mégpedig szóközzel: 38,5 × 43 cm.

Táblázatok és táblázatjegyzék

A táblázatokat külön számozzuk, és azokat Excel-fájlként (.xlsx) kérjük csatolni. A szövegben a megfelelő helyen meg kell adni zárójelben a táblázat számát, és külön táblázatjegyzékben a táblázat címét és a fájlnevet:

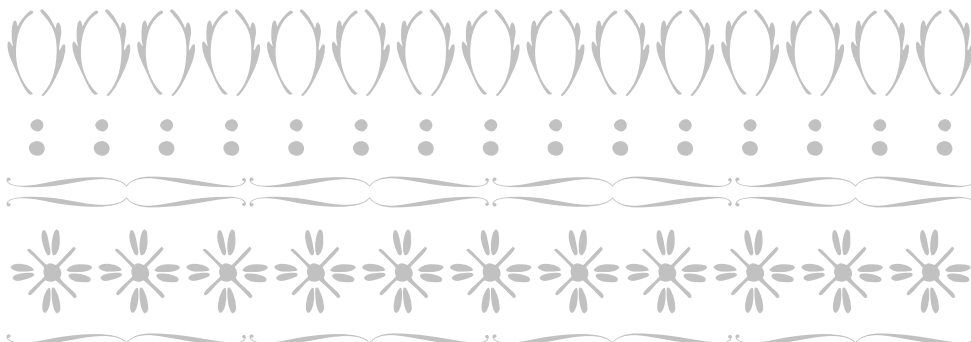
1. táblázat. Az Árpád-házi királyok temetkezési helyei, o1_tablazat_kiralysirok.xlsx

Ábrák (térképek, infografikák) és ábrajegyzék

A tanulmányban a téma megértését segítő térképek és egyéb ábrák is közölhetők, ezek helyét a törzsszövegben zárójelben kérjük jelölni (ahogy a képek esetében), és kérjük külön fájlban ábrajegyzék csatolását. Térképek esetében a szerzőktől kérjük ezek tartalmi elemeinek pontos meghatározását. Ez történhet egy máshol közölt térkép csatolásával (pdf vagy jpg formátumban), vagy az adott térkép tartalmának pontos leírásával. Példa ezekre:

4. ábra. A tokaji átkelőhely a 18. században (Kneidinger András 1776 körül készült kéziratos térképe alapján)

2. térkép. Pannonia a késő császárkorban (Dági Mariann – Mráv Zsolt: *A Seuso-kincs. Pannonia fénye*. Budapest, 2019. 15. oldalon található térképpel megegyező módon, o2_Pannonia_Seuso.pdf)

HONISMERET

LII. évfolyam, 3. szám
2024. június

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN,
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA,
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA,
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF,
KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LŐRINCZ RÓBERT, NÉMETH LÁSZLÓ,
RÉMIÁS TIBOR
SELMECZI KOVÁCS ATTILA,
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN,
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Kultúraért Alapítvány**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 4500 Ft

Arculat: Farkas Anna

Nyomdai munkák:
Opticult Bt., Prime Rate Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ádám András helytörténeti kutató, Kecskemét
Balahó Zoltán történész-főmuzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Csombor Erzsébet ny. főlevéltáros, Esztergom
Dankó József pedagógus, helytörténeti kutató,
Dorog
Dankó Kristóf főépítész, alpolgármester, Dorog
Fleisz János, Dr. habil történész, egyetemi magántanár,
Sapientia Varadiensis Alapítvány, Nagyvárad
Forróné Virág Zsuzsanna ny. pedagógus, elnök,
Péczeli József Komárom-Esztergom Megyei
Honismereti Egyesület, Esztergom
Fülöp László, CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvár
Gaal György irodalom- és művelődéstörténész,
Kolozsvár
Gálné Jáger Márta történész, ny. főlevéltáros,
elnök, Somogy Megyei Honismereti Egyesület,
Kaposvár
Görföl Jenő elnök, Pro Patria Honismereti Szövetség,
Jóka (Jelka, Szlovákia)
Gyüszti László ifj. ny. könyvtáros, helytörténész,
Tata-Tatabánya
Hernádi Ádám, Dr. polgármester, Esztergom
Hegedűs András igazgató, Prímási Levéltár, Esztergom
Hidvégi Violetta ny. főlevéltáros, Budapest
Kádár Tamás, PhD. történész, Budapest
Kemecsei Balázs utazási, helytörténeti blogger,
Budapest
Köntzey Tamás gyógyszerész, Mariestad (Svédország)
Lőrincz Róbert könyvtáros, szakmai igazgató,
Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi
Millisits Máté művelődéstörténész, muzeológus,
NAV KEKI Pénzügyőr- és Adózástörténeti Múzeum,
Budapest
Molnár Mónika Ildikó tanító, kézműves,
hagyományismeret-oktató, Hajdúböszörmény
Németh László, PhD. történész, lapszerkesztő,
tanszékvezető egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Simonik Péter, PhD. helytörténész, egyetemi docens,
Széchenyi István Egyetem (Győr), Tatabánya
Stegmayer Máté muzeológus,
Kuny Domokos Múzeum, Tata
Szabó Róbert történész, ny. könyvtárvezető, Budapest
Szatmári-Nagy Anikó pedagógus, író, Cserszegtomaj
Udvarhelyi Nándor geológus, helytörténeti kutató,
Miskolc
Varga Gergely építőmérnök, népzene gyűjtő, népzeneész,
Budapest-Ada
Viczián István, PhD. geológus, Budapest

A borítón:

*Esztergom látképe a 19. század közepén
a Szent Tamás-hegy felől*

(Ludwig Rohbock után Johann Poppel, acélmetszet,
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

2990 Ft

6900 Ft

Pallos Lajos – Sallay Gergely
CSILLAG ÉS KERESZT
100 éves a Magyar Érdemrend

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően függetlenné vált Magyarország önálló kintutetésrendszerrel hozott létre, amelynek legfontosabb eleme a Magyar Érdemrend lett. Jellegetes külalakja, a fehér kereszt az 1848–49-es szabadságharc Magyar Katonai Érdemrendjének tervezett, majd az emigrációban elkészült jelvényére vezethető vissza.

Az immár százéves múlttal rendelkező magas rangú kintutetés történetéből 2023-ban időszaki kiállítás készült a Magyar Nemzeti Múzeum Kupolatermében Csillag és kereszt címmel.

A kiállítás katalógus először nyújt összefoglalást a kintutetés történetéről, annak formai változásairól és bemutatja a legnevesebb kintutetett.

Mészáros Balázs (szerk.)
A SZENT JOBB ORSZÁGJÁRÁSA
1938-1942

1938-ban a Szent István-év keretében szervezték meg a Szent Jobb országjárását, amely jelentősen különbözött az akkor már több mint 150 éves múltra visszatekintő augusztus 20-i Szent Jobb-körmenet.

A történelmet és az aktuális politikai programot összekapcsoló, a hagyományokra támaszkodó, de a modernitás vívmányait eszközként használó programokról nemcsak feljegyzések, broszúrák, az országos és helyi sajtó beszámolóinak hírt, hanem nagyszámú fénykép is. A hivatalos fotóriporterek mellett helyi fényképezők – profik és amatőrök – készültek rá, hogy az eseményeket megörökítsék. Képeik a második világháború után évtizedekre feledésbe merültek, egy részük valószínűleg el is veszett. A kötet a ma még fellelhető felvételek közül nyújt változatosságot, felidézve ennek a különleges és ellentmondásos eseménysorozatnak a hangulatát.

1000 Ft

MÁGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

